

GEHEUGEN COLLECTIEF
HISTORISCH ONDERZOEKSBUREAU

ONDERZOEKSRAPPORT

DE OORLOGSJAREN VAN WILLY VANDERSTEEN

i.o. WPG Uitgevers België

Mei 2013

INHOUDSOPGAVE

I.	Inleiding	3
II.	Willy Vandersteen als soldaat.....	5
1.	Mobilisatie.....	5
2.	De Achttiendaagse veldtocht	6
3.	Het oorlogsdagboek	7
4.	De legermakers.....	12
5.	Besluit	13
III.	Willy Vandersteen als werknemer	14
1.	A l’Innovation	14
2.	De Nationale Landbouw- en Voedingscorporatie (NLVC)	15
3.	Besluit	18
IV.	De tekenaar Willy Vandersteen tijdens de Tweede Wereldoorlog	19
1.	Entre nous.....	19
2.	Winterhulp	21
3.	De Nationale Landbouw- en Voedingscorporatie.....	23
4.	Publicaties in kranten en tijdschriften.....	23
5.	Uitgeverij Ons Volk.....	25
6.	Na de bevrijding.....	25
7.	Chronologisch overzicht.....	27
8.	Besluit	28
V.	Willy Vandersteen alias Kaproen.....	29
1.	Het gerucht	29
2.	Het onderzoek.....	32
3.	Besluit	41
VI.	Het netwerk van Vandersteen tijdens de oorlog.....	42
1.	Banden met het verzetsmilieu?	42
2.	Banden met collaboratiemilieus	43
3.	Verblijfadressen van het gezin Vandersteen	49
4.	Vandersteens netwerk	51
5.	Besluit	52
VII.	Conclusie	54

1. Heeft Vandersteen de Kaproentekeningen gemaakt voor het geld?.....	54
2. Tekende Vandersteen vanuit een pro-Duitse overtuiging en ideologische verwantschap met de bezetter?.....	55
3. Tekende Vandersteen de Kaproentekeningen vanuit een opportunistische motivatie?.....	55
4. Slot	56
VIII. Bibliografie	58
1. Onuitgegeven bronnen	58
2. Uitgegeven bronnen	59
3. Interviews.....	60
4. Literatuur.....	60
5. Pers.....	62
6. Website.....	62
IX. Dankwoord	63

I. INLEIDING

In de jaren 1990 ontstond het gerucht dat de beroemde striptekenaar Willy Vandersteen schuilging achter het pseudoniem Kaproen. Kaproen tekende tijdens de Tweede Wereldoorlog antisemitische en Duitsgezinde spotprenten. Jarenlang werden deze geruchten door de familie Vandersteen ontkend: dit beeld strookte niet met het beeld dat zij van hun vader hadden.

Hoewel de geruchten lange tijd aansleepten en verschillende historici en journalisten zich op de kwestie stortten, bleef het bewijs uit. In 2009 namen de familie Vandersteen en Standaard Uitgeverij/WPG Uitgevers België het initiatief om de zaak op te helderen: ze vroegen ons, historisch onderzoeksbureau Geheugen Collectief, om te onderzoeken of de geruchten dat Willy Vandersteen Kaproen was, klopten. Geheugen Collectief draaide de vraagstelling om en richtte het onderzoek niet op Vandersteen, maar op de figuur van Kaproen. Deze onderzoeksstrategie leverde het bewijs voor de identiteit van Kaproen: er werd een betalingsbewijs van de publicerende krant aan de tekenaar gevonden en een expliciete vermelding van de personen die achter de pseudoniemen in de krant *Volk en Staat* schuilgingen: Kaproen was Willy Vandersteen, Willy Vandersteen was Kaproen.

Naar aanleiding van deze ontdekking vroegen de familie Vandersteen en WPG Uitgevers aan Geheugen Collectief om bijkomend onderzoek te voeren naar de oorlogsjaren van Willy Vandersteen. Het opzet van het onderzoek was niet om bezwarend materiaal tegen Vandersteen te vinden of om verantwoording te vinden voor zijn keuzes, wel om een zo volledig mogelijk beeld te schetsen van de oorlogsjaren van Vandersteen om hopelijk op die manier zijn keuze om antisemitische spotprenten te tekenen zo goed mogelijk te kunnen kaderen en duiden. Het diepgravend en langdurig onderzoek leverde slechts een gefragmenteerd beeld op van de oorlogsjaren van Vandersteen, onvoldoende om hypotheses formeel te ontkennen of te bekrachtigen. Enerzijds heeft dit te maken met het feit dat Willy Vandersteen tijdens de Tweede Wereldoorlog een onbelangrijke figuur was die daardoor nauwelijks in archieven voorkomt. Anderzijds zijn een aantal archieven die wél iets hadden kunnen opleveren ontoegankelijk of vernietigd. Dit zorgde ervoor dat ons intensief onderzoek helaas weinig sluitende conclusies heeft opgebracht. Het moeizame verloop van zo'n onderzoek kan vreemd lijken, maar is voor historici dagelijkse kost. Heel wat dingen verdwijnen tussen de plooien van de geschiedenis en zullen nooit volledig gereconstrueerd kunnen worden.

Het aangekondigde boek over de oorlogsjaren van Vandersteen kon twee kanten uitgaan: een boek over het leven van Willy Vandersteen tijdens de Tweede Wereldoorlog of een boek over het dagelijks leven tijdens de oorlog, met Vandersteen als insteek. De eerste optie zou, vanwege de verschillende lacunes in de onderzoeksresultaten, niet tegemoet komen aan de verwachtingen van de lezer die diepgaandere informatie wil over de oorlogsjaren van Vandersteen. De tweede optie zou weinig nieuwe inzichten toevoegen aan de bestaande historiografie over de Tweede Wereldoorlog.

Op basis van deze overweging besloten WPG Uitgevers en Geheugen Collectief na onderling overleg om het onderzoek niet te publiceren in boekvorm. Toch willen we de

onderzoeksresultaten wel beschikbaar stellen voor geïnteresseerden. Dit doen we in de vorm van dit onderzoeksrapport, waarin we toelichten hoe we elk aspect van Vandersteens leven tijdens de Tweede Wereldoorlog onderzocht hebben, wat deze pistes opgeleverd hebben en welke betekenissen aan de resultaten gegeven kunnen worden. We vertellen het verhaal van Vandersteen en het onderzoek hiernaar aan de hand van de verschillende rollen die Vandersteen tijdens de oorlog op zich nam: hij was soldaat, werknemer, tekenaar en Kaproen. Tot slot reconstrueren we zo goed mogelijk zijn netwerk en referentiekader ten tijde van de Tweede Wereldoorlog. In het laatste hoofdstuk leggen we de puzzelstukken van deze verschillende rollen bij elkaar. De lezer zal merken dat dit geen sluitend verhaal oplevert en dat er nog heel wat ruimte overblijft voor uiteenlopende hypotheses en interpretaties.

Voor verdere vragen omtrent dit onderzoeksrapport, kan u Geheugen Collectief contacteren via info@geheugencollectief.be.

II. WILLY VANDERSTEEN ALS SOLDAAT

Toen op 10 mei 1940 de oorlog uitbrak, had Willy Vandersteen zijn legerdienst reeds uitgevoerd. Hij was opgeroepen op 14 juli 1933 en had een jaar als dienstplichtige gediend¹. Drie jaar later huwde hij Paula Van den Branden², waarna het koppel twee jaar in de Kaasrui in Antwerpen woonde. Op 19 juli 1938 werd hun eerste dochter, Helena, geboren.

Toen Duitsland in september 1938 het Tsjechische Sudetenland wilde annexeren, werd het Belgisch leger ‘op versterkte vredesvoet’ gebracht. Verschillende reservisten, waaronder ook Willy Vandersteen, werden opnieuw onder de wapens geroepen. Aangezien er geen internationale tegenstand kwam tegen de annexatie, mocht iedereen begin oktober alweer naar huis³. In augustus 1939 werd er onder de nakende oorlogsdreiging opnieuw gemobiliseerd. Vandersteen werd op 1 september naar de kazerne geroepen. Samen met het staande leger moesten de reservisten zich klaar houden voor het geval er oorlog uitbrak. Dit betekende voor de meesten dat ze in kazernes verbleven, wacht liepen, oefeningen deden en versterkingen groeven⁴.

1. Mobilisatie

Over Vandersteens periode als soldaat was voor dit onderzoek al heel wat bekend. Vandersteen en zijn legermakkers hielden immers een oorlogsdagboek bij, op basis waarvan biograaf Peter Van Hooydonck deze periode al uitgebreid behandelde in de biografie *Willy Vandersteen, de Breughel van het beeldverhaal* en vooral in het stripblad *De Tuftuf-Club*. In een aflevering van het Radio 2-programma *Met wie in de drie* uit 1978 haalde Willy Vandersteen met zijn legermakkers herinneringen op aan hun soldatentijd. Op basis van deze en nieuwe informatie probeerden we het soldatenleven van Vandersteen verder te reconstrueren.

De eenheid waar Vandersteen toe behoorde, het twaalfde geniebataljon, verbleef voor het uitbreken van de oorlog in een kazerne in Bruggeneinde, een gehucht bij Heist-op-den-Berg. Volgens de getuigenissen in *Met wie in de drie* vulden de soldaten hun dagen met het bouwen van barakken en paardenstallen en speelden ze tussendoor spelletjes dammen⁵. Vandersteen legde wekelijks een scène uit het soldatenleven vast als tekening of cartoon⁶. De discipline was niet erg strikt tijdens de mobilisatie en er werd regelmatig melding gemaakt van ongeregelheden. Per maand kregen de soldaten vijf dagen verlof en mochten ze naar huis⁷.

Ondertussen was het gezin op 28 november 1939 verhuisd van de Turnhoutsebaan 292 in Schilde, waar ze slechts anderhalve maand hadden gewoond, naar de Overwinningstraat 26 in

¹ Centrum voor Historische Documentatie van de Krijgsmacht, Stamboekuitreksel, Inboekingsstukken Vandersteen Willebrord.

² VAN HOOYDONCK, *Willy Vandersteen*, 20.

³ Centrum voor Historische Documentatie van de Krijgsmacht, Fiche matriculaire Vandersteen Willebrord.

⁴ DE VOS, *België tijdens de Tweede Wereldoorlog*, 21-29.

⁵ Privéarchief Moerloos, geluidsopname *Met wie in de drie* en Privéarchief Van Hooydonck, brief van Gustaaf Vanderachten (?) aan Peter Van Hooydonck, 12 mei 1992.

⁶ VAN HOOYDONCK, “Het Oorlogsdagboek van Willy Vandersteen”, *De Tuftuf-Club*, 1, 30.

⁷ DE VOS, *België tijdens de Tweede Wereldoorlog*, 23.

Wilrijk⁸. De ouders van Paula woonden in dezelfde straat, op nummer 14. Vanwege de onverwachte afwezigheid van Vandersteen kon de zwangere Paula de hulp van haar familie vermoedelijk goed gebruiken. Op 3 maart 1940 werd hun tweede kind, Robert Vandersteen, geboren. Financieel was dit wellicht geen gemakkelijke periode voor het jonge gezin. Een opgeroepen soldaat verdiende slechts één frank per dag (de prijs van een pilsje!), zijn vrouw ontving acht frank per dag, verhoogd met drie frank per kind per dag⁹. De familie Vandersteen verdiende tijdens de mobilisatie dus 450 frank per maand. Dit was waarschijnlijk heel wat minder dan wat Vandersteen voor de mobilisatie verdiende.

Op 4 april werd Vandersteens legereenheid verlegd van Bruggeneinde naar Nijvel. Daar kregen ze de opdracht om de bruggen over het kanaal Brussel-Charleroi tussen Nijvel en Charleroi te bewaken¹⁰. In Nijvel verbleef de divisie in de hoeve Goffau¹¹. De sfeer onder de soldaten was gemoedelijk. Zo illustreerde Vandersteen de brieven die een van zijn makkers, Ademar Ex, aan zijn vrouw stuurde¹². In *Met wie in de drie* vertelde legermakker Jean Moerloos dat hij en Vandersteen op een avond besloten op stap te gaan. Ze waren beiden magazijnier en logeerden in een leeg huis dat als stockageplaats dienst deed. Na tien uur 's avonds mochten de soldaten niet buiten, maar het was jaarmarkt in Nijvel en dus gingen de twee toch op café. Na enkele cafés te hebben bezocht, belandden ze in een 'cabardouche'. Hun commandant en luitenant zaten er ook. De volgende dag werden de twee op het matje geroepen, maar ze werden niet gestraft¹³.

2. De Achttiendaagse veldtocht

Op 10 mei 1940 viel het Duitse leger België binnen. De Tweede Wereldoorlog werd ook in België realiteit en de gemobiliseerde soldaten moesten ten strijde trekken. Gedurende achttien dagen verweerde het Belgische leger zich en ook Willy Vandersteen moest in deze periode tot actie overgaan. De soldaten trokken zich gaandeweg terug, kwamen in Frankrijk terecht en bleven daar rondtrekken tot lang na de Belgische overgave op 28 mei 1940. Pas eind augustus 1940 vatten de meesten de terugtocht naar België aan. Hoe het Vandersteen en zijn makkers tijdens en na de Achttiendaagse veldtocht verging, kunnen we enkel opmaken uit het oorlogsdagboek. We hoopten meer informatie over de eenheid en de activiteiten van Vandersteen te vinden in andere archieven, maar de oogst bleef mager. We consulteerden het archief van de Koninklijke Verbodering der Genie in Antwerpen en het Archief van Defensie in Evere. We zochten zowel Vandersteens persoonsdossier als de dossiers van zijn legermakkers. Door het gebrek aan geboortedata van alle legermakkers, die nodig zijn voor het opvragen van het juiste dossier, hanteerden we de trial-and-errormethode, waardoor we een aantal, maar niet alle, gezochte dossiers konden terugvinden. Ook het algemene dossier van zijn eenheid, het twaalfde geniebataljon, vonden we terug, maar dat voegde weinig toe aan de informatie uit het dagboek.

⁸ Auditoraat-Generaal, Dossier nummer 32797/45, Vandersteen Willebrord, Pro Justitia, 17 mei 1946.

⁹ www.18daagseveldtocht.wikispaces.com, geraadpleegd op 27 maart 2013 en DE VOS, *België tijdens de Tweede Wereldoorlog*, 24.

¹⁰ Centrum voor Historische Documentatie van de Krijgsmacht, Dossier 2 D.I., verslag majoor Meyers, 5 april 1962.

¹¹ Privéarchief Erven Vandersteen, Oorlogsdagboek, 14 mei 1940.

¹² VAN HOOYDONCK, "Ademar Ex", *De Tuffinf-Club*, 1, 23-24.

¹³ Interview E. Moerloos, 17 februari 2012 ; Privéarchief Moerloos, geluidsopname *Met wie in de drie*.

3. Het oorlogsdagboek

Het dagboek dat Vandersteen en zijn makkers Ademar Ex, Frits Janssens, Piet Schrauwen en Jean Moerloos bijhielden, geeft een gedetailleerd beeld van hoe zij deze eerste oorlogsweken beleefden. Wie de oorspronkelijke auteur was, is niet zeker; er werd over iedereen in derde persoon gesproken. Vermoedelijk was het Frits Janssens: de groep raakte meermaals gesplitst, maar hij speelde steeds een rol in de neergeschreven verhalen. Het dagboek werd tijdens of na het verblijf in Frankrijk door Jean Moerloos gedeeltelijk gekopieerd en aangevuld¹⁴. Zowel het originele exemplaar als de kopie zijn geïllustreerd met tekeningen van Willy Vandersteen. In Vandersteens privéarchief vonden we ook nog kladtekeningen op losse bladen terug, die vervolgens overgenomen waren in het dagboek. De meeste plaatsnamen werden in het dagboek niet voluit vermeld, vandaar de vraagtekens in dit hoofdstuk bij sommige plaatsen.

Het dagboek begint met een voorstelling van de groep. Ademar Ex werd omschreven als een man met een buitengewoon zacht karakter, Jean Moerloos als een autoliefhebber die zijn auto's vertroetelde als ware het kinderen. Frits Janssens was altijd goed gehumeurd, Piet Schrauwen of 'dokter' was een knappe chirurg, goede redenaar en brave knol. Willy Vandersteen werd omschreven als *'brieftreger. Archivaris. Tekenaar, drie pinten en wordt orateur en worstelaar van buitengewoon gehalte. Prachtige kameraad'*. De voorstelling van de groep eindigt met een slotzin waarin ze de hoop uitdrukten dat ze met hun zessen de oorlog gezond mochten doormaken en dat ze later dit dagboek nog eens mochten nalezen *'en dat het een blijvende getuigenis onzer vriendschap in deze moeilijke tijden mag blijven'*¹⁵. Vervolgens vertelden ze vanaf 10 mei 1940 dagelijks hun belevenissen. Het geluid van de eerste vallende bommen maakte hen angstig: *'Wij [voelden ons] allen vandaag niet op ons gemak, wij zaten anders veel op het gemak. Franschen zeggen [dat] het wel beteren zal: vier duitsche vliegers aangehouden na hun landing te N[ijvel]*¹⁶. Wanneer Nijvel op 14 mei zwaar gebombardeerd werd, schreven ze: *'Wij hebben den oorlog van dichtbij gezien, het is verschrikkelijk'*¹⁷.

Op 28 mei tekende Koning Leopold III – zonder hiervoor de regering te raadplegen – de onvoorwaardelijke overgave aan Duitsland. Om vier uur in de ochtend moesten alle Belgische soldaten de wapens neerleggen. Frankrijk echter bleef verder vechten en zou pas op 22 juni capituleren. Voor de Belgische soldaten in Frankrijk was het niet duidelijk wat ze nu moesten doen. Op 30 juni schreven Vandersteen en zijn makkers hierover in hun dagboek: *'De decisie van den Koning en van de Belgische regeering worden druk gekommenteerd in de soldatengesprekken'*¹⁸. Dat de kwestie de soldaten bezig hield, blijkt ook uit andere stukken die zich in het privéarchief van Vandersteen bevinden. Het zijn handgeschreven kopies van verklaringen over de kwestie: een brief van Koning Leopold die gepubliceerd werd in de *Gazette Lausanne* op 10 juni en een brief van Kardinaal Van Roey over de beslissing van de koning die op 8 juni in alle Belgische kerken

¹⁴ Privéarchief Moerloos, Oorlogsdagboek.

¹⁵ Privéarchief Erven Vandersteen, Oorlogsdagboek.

¹⁶ Idem, 10 mei 1940.

¹⁷ Idem, 14 mei 1940.

¹⁸ Idem, 30 mei 1940.

werd voorgelezen¹⁹. Ondanks de Belgische overgave bleef de situatie van de Belgische soldaten in Frankrijk lange tijd onduidelijk. De soldaten moesten wachten op orders en wisten niet of ze naar huis zouden mogen. Via de radio kregen ze vaak tegenstrijdige berichten, zo vernamen ze op 7 juni dat ze naar het front gestuurd zouden worden²⁰, een bericht dat later niet bleek te kloppen. Op 2 juli schreven ze: *‘Wij kunnen niet genoeg zeggen hoe ons dezen toestand drukt. Niet te weten wanneer wij terug naar België keeren kunnen, niets te weten van thuis of familie. Niets, absoluut niets! Wat al beproevingen een mensch doormaken moet. En of dit nog niet genoeg is, doen zich hier geruchten den ronde dat Engeland België zou bombarderen. Welke zonden heeft dit landje toch bedreven om zoo beproefd te worden?’*²¹

Ook de onzekerheid over het welzijn van hun familieleden woog zwaar. Tijdens hun tocht vernamen sommige soldaten toevallig nieuws van familie via vluchtelingen die ze tegenkwamen: Jean Moerloos vernam dat zijn ouders, vrouw en kind thuis gebleven waren²², Ademar Ex hoorde in Kortrijk dat zijn vrouw naar Frankrijk gevlucht was²³. Later vertelde een soldaat hem dat ze in Saint-Omer was en daar naar hem gevraagd had. Het maakte Ex mismoedig, aangezien hij enkele dagen eerder ook nog in Saint-Omer was geweest²⁴. Over nieuws van het thuisfront voor Vandersteen bericht het dagboek pas enkele weken later. Het contact met de achtergebleven familie liep moeizaam: de legermakers schreven brieven naar huis, maar kregen nooit antwoord²⁵. Op 1 juni staat in het dagboek: *‘Hetgeen ons vreselijke drukt, is dat wij geen nieuws van onze familie hebben. Wat zijn ze geworden? Zijn ze in België gebleven of zijn ze gevlucht en waarheen? Dit zijn allen vragen waar wij ons tot zotwordens toe mede martelen zonder er een antwoord op te krijgen. Wij hebben al naar twintig verschillende adressen geschreven zonder antwoord te krijgen. Het is toch ongelukkig dat een mensch zijn beste jaren in zulke een toestand doorbrengen moet.’*²⁶ Op 3 juli beschrijft het dagboek hoe een *‘moederhen haar kroost zachtvermanend ter veilige schuur leidt’* en vroegen de makers zich af: *‘Wanneer zullen wij het geluk terug krijgen ons eigen kroost veilig langs godswegen te leiden en het te zien opgroeien en sterk worden, het te zien worden wat wij er van gedroomd hebben. Later misschien, als wij het geluk van leven hebben.’*²⁷ Pas op 30 juli kregen de meeste soldaten de eerste post, ook Vandersteen ontving die dag een brief van zijn echtgenote²⁸.

Op hun tocht, die hen langs onder meer Saint-Omer, Rouen, Poitiers en Toulouse leidde, sliepen de makers in verlaten gebouwen, hoeses, auto’s²⁹, scholen, onder de blote hemel of in een tent³⁰. Enkele dagen konden ze in de tuin van een kasteel in Bouchemaine verblijven, met een prachtig panorama en een rivier waarin ze konden zwemmen³¹. Voor voedsel waren de soldaten alsm

¹⁹ Idem, Handgeschreven kopie van de brief van kardinaal Van Roey voorgelezen in alle Belgische kerken op 8 juni 1940.

²⁰ Idem, 7 juni 1940.

²¹ Privéarchief Erven Vandersteen, Oorlogsdagboek, 2 juli 1940.

²² Privéarchief Moerloos, Oorlogsdagboek, 18 juni 1940.

²³ Privéarchief Erven Vandersteen, Oorlogsdagboek, 15-21 mei 1940.

²⁴ Idem, 24-27 mei 1940.

²⁵ Idem, 30 juni – 1 juli 1940.

²⁶ Idem, 1 juni 1940.

²⁷ Idem, 3 juli 1940.

²⁸ Idem, 30 juli 1940.

²⁹ Idem, 15-21 mei 1940.

³⁰ Idem, 17-21 juni 1940.

³¹ Idem, 24-27 mei 1940.

meer op zichzelf aangewezen. Aanvankelijk werden ze bevoorrad vanuit Franse kazernes, maar ze konden slechts moeilijk aan het eten wennen: *‘De soep is dun met als verdikking brood erin. Aardappelen geven ze ons om zeggen niet. Het hoofdvoedsel schijnt hier wel brood te wezen. En dan onze liefkoosde koffie die hier vervangen is door pinard.’*³² Wanneer ze hun soldij kregen, gingen ze zelf op zoek naar eten om zich van *‘den fransschen kost te bevrijden’*³³. Toen Vandersteen op 12 juni bruine suiker vond, zorgde dit voor algemene vreugde in het groepje³⁴. Op 17 juni ontmoetten de makers mensen uit Antwerpen, die hen *‘op uitzonderlijk aangename wijze’* ontvingen: ze kregen koffie met koekjes van het merk De Beukelaar. *‘Het deed ons deugd weer eens echte Antwerpenaren te ontmoeten.’*³⁵ Volgens de getuigenissen in het dagboek was Vandersteen de ‘levensgenieter’ van de bende. Na de capitulatie van Frankrijk dronken ze een fles wijn op de vrede, *‘met het ongelukkige gevolg dat Willy weerom tamelijk verdacht deedt. Na een lange redevoering is hij ten slotte in Morpheus armen gevallen met het gelukkige gevolg dat de tent een kalme nacht heeft kunnen doorbrengen...’*³⁶ De volgende ochtend verklaarden ze dat *‘Willy terug normaal is’*³⁷. Ook enkele dagen later verstoorde hij de rust van de groep: *‘’s Avonds een fleschje wijn geledigd met als gewoon gevolg dat Willy weer woest en plezant was. De crisis duurde wat langer dan eergisteren. [...] Een groot gedeelte van den vlaamschen liederchat was noodig om hem te doen insluimeren.’*³⁸

Ondanks de vervelende omstandigheden waarin de soldaten hun tocht moesten doorbrengen, kwamen ze zelden in gevaarlijke situaties terecht. Slechts af en toe werden ze rechtstreeks geconfronteerd met de oorlogsrealiteit. Op 6 juni schreven ze: *‘De ontsteltenis in het kamp is groot. Er schijnen vijandelijke parachutisten in de omgeving nedergelaten te zijn. Aanstonds trekken een paar mannen ter verkenning uit, waaronder Willy met het ongelukkig gevolg dat Willy en den dokter door Fransche soldaten als parachutisten beschouwd bijna omver geschoten werden. Om van hun schrik te bekomen hebben ze dan maar eer aan den franschen wijn gedaan. Het eenige wat ontdekt is geworden schijnen kersenboomen te zijn. Verder niets te melden.’*³⁹

Op 8 juli werd de groep gesplitst: de meeste makers verbleven in Saint-Déséry, Vandersteen verbleef in een kantonement een viertal kilometer verderop, in Beaulieu (Hérault)⁴⁰. De makers hielden contact met elkaar en gingen bij elkaar op bezoek⁴¹. De sfeer was echter niet meer optimaal. Op 27 juli schreven de soldaten in Saint-Déséry in het dagboek dat ze een feestmaaltijd bereid hadden: *‘Voor ’s middags friten gebakken met sla, meloen enfin een echt festijn. Alsof ze het geroken hadden kwamen Willy en De Bus ons dien dag bezoeken. We konden natuurlijk niet anders dan hen uitnoodigen, hetgeen we dan ook beleefdheidshalve gedaan hebben in de hoop dat ze zoo beleefd zouden geweest zijn dat aanbod van de hand te wijzen. Helaas op beleefdheid moet ge bij dat soort menschen niet hopen. Ze hebben nog de onbeschoftheid zoover gedreven hun buik goed vol te eten en niet zoals geciviliseerde menschen betaamd met honger*

³² Idem, 28 mei 1940.

³³ Idem, 8 juni 1940.

³⁴ Idem, 13 juni 1940.

³⁵ Privéarchief Erven Vandersteen, Oorlogsdagboek, 17 juni 1940.

³⁶ Idem, 25 juni 1940.

³⁷ Idem, 26 juni 1940.

³⁸ Idem, 27 juni 1940.

³⁹ Idem, 6 juli 1940.

⁴⁰ Idem, 10 juli 1940.

⁴¹ Idem, 1-17 juli 1940.

te eindigen. Ze hebben daarna onzen namiddag verkenoet door hunne aanwezigheid. Alsof den dag nog niet slecht genoeg was kwamen 's avonds Jos V.D. Elst en Mampaey om ons zoogezegd eens te bezoeken. Wij waren natuurlijk overtuigd dat het van honger was. Als barmhartige Samaritanen hebben we natuurlijk het weinige dat we hadden gedeeld.⁴² De volgende dag moesten ze eten gaan zoeken bij onbekenden 'dit allen door het in vorige dag aangehaald geval'⁴³. Wanneer de groep enkele dagen later naar Beaulieu trok, schreven ze volgend verslag: 'Ex heeft speciaal om 6 uur niet gegeten in de hoop in Beaulieu ontvangen te worden gelijk wij gewoon waren menschen te ontvangen. Maar niets ervan. Slechte berichten was het eerste wat ze ons zegden. Later in den avond werden deze gelukkig tegengesproken. Wij hebben ook het geluk gehad den dokter daar te ontmoeten. Maar het is Willy die ons nog tamelijk goed ontvangen heeft door ons een flesch bier te schenken. Enfin het bezoek viel ons tegen.'⁴⁴

De verveling begon toe te slaan. De soldaten doodden de tijd met voetbal en turnoefeningen⁴⁵, met zoektochten naar voedsel en nieuws van hun familie via het Rode Kruis of het Belgisch consulaat⁴⁶ en ze verkenden de Franse dorpen en schreven hun observaties in hun dagboek. Op 13 juni schreven ze: 'Iets wat ons Vlamingen vooral opvalt is het totale gebrek aan duiven, daarop voortgaande denken wij dus dat er weinig hoop bestaat de vredesduif hier te ontmoeten. Verder staan hier alle trappen buitenshuis.'⁴⁷ Vandersteen vulde zijn dagen in Beaulieu met tekenen. In het privéarchief van Vandersteen vonden we tekeningen terug van Beaulieu zelf⁴⁸ en uit de omgeving van de Pic Saint Loup⁴⁹. Ook zijn legermakkers werden meermaals geportretteerd⁵⁰: onder meer Frits Janssens⁵¹ en Ademar Ex⁵² werden getekend.

Op 20 juli kregen de makkers goed nieuws: 'Volgens een ministerieel schrijven zou er een militaire kommissie naar Brussel vertrokken zijn om de repatriëring der Belgische soldaten te bespreken. Wij hebben nu weerom een weinig hoop gekregen dat we eerstdaags huiswaarts keren kunnen. Ook een adres gekregen om naar België te schrijven hetgeen wij natuurlijk aanstonds gedaan hebben. Zouden de brieven werkelijk aankomen wij hebben toch reeds zooveel geschreven.'⁵³ Begin augustus vertrokken alsmaar meer soldaten op eigen houtje naar huis⁵⁴: 'Het aantal manschappen vermindert lijk sneeuw onder de zon. Ze riskeren allen hun kans om zoo spoedig mogelijk thuis te zijn en ze hebben gelijk. Ziedaar reeds 1 1/2 maand na den wapenstilstand en nog immer geen kwestie van vertrek. De berichten die ons langs officiële zijde toekomen zijn allen in de voorwaardelijke wijze als bv. il sera probable que... of et on a bon espoir que... maar met al die voorwaardelijke goede geruchten zien wij niets konkreets gebeuren.[...] Het is dus niet te verwonderen dat ze op eigen risico de reis

⁴² Idem, 27 juli 1940.

⁴³ Idem, 28 juli 1940.

⁴⁴ Privéarchief Erven Vandersteen, Oorlogsdagboek, 30 juli 1940.

⁴⁵ Idem, 29 juni 1940.

⁴⁶ Idem, 30 juni – 1 juli 1940.

⁴⁷ Idem, 13 juni 1940.

⁴⁸ Privéarchief Erven Vandersteen.

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ Ibidem.

⁵² Ibidem.

⁵³ Privéarchief Erven Vandersteen, Oorlogsdagboek, 20 juli 1940.

⁵⁴ Idem, 4-6 augustus 1940.

*wagen. Het zal tenslotte het eenige zijn wat ons rest. Deserteur moet men worden, of anders zenuwziek, wij hebben maar te kiezen.*⁵⁵

Stilaan begon ook de groep rond Willy Vandersteen er aan te denken op eigen houtje op te stappen, tot ze officieel bericht kregen over de organisatie van de terugkeer. Op 10 augustus mochten de soldaten vanaf 35 jaar gededemobiliseerd worden, de soldaten van 32 tot 35 jaar en al degenen die een bewijs van vervoer konden voorleggen mochten op 15 augustus vertrekken. Jean Moerloos vertrok onmiddellijk naar Montpellier om een plaats in een autobus vast te leggen of een fiets te kopen, want ook een fiets was een bewijs van vervoer. Hij kwam echter van een kale reis terug⁵⁶. *‘Wij telegraferen zooveel wij kunnen om plaatsen te bezetten in auto’s maar niets komt terecht.’*⁵⁷ Op 12 augustus hadden de mannen nog steeds geen oplossing gevonden, Vandersteen kwam op bezoek vanuit Beaulieu en bleef bij hen. Ze dienden hun demobilisatiepapieren in en kregen ze afgestempeld terug, samen met levensmiddelen voor vier dagen, soldij tot de vijftiende en honderd Franse Frank. Op 14 augustus vertrokken ze huiswaarts⁵⁸ met een van de auto’s waarmee ze hun tocht hadden afgelegd. Het was een opgelapte vrachtwagen die ze ‘de Henri’ noemden. De ‘Henri’ werd vermoedelijk vernoemd naar zijn oorspronkelijke eigenaar, Henri Rossel uit Clabecq. De vrachtwagen was door het Duitse leger in beslag genomen en een tijd later stuk achtergelaten, met de boorddocumenten erin. Een soldaat had hem hersteld en mee de vlucht naar Frankrijk meegenomen⁵⁹.

De makkers reden via Nîmes naar Avignon en Lyon, door de Rhonevallei naar Villefranche-sur-Saône. Daar vertelden agenten dat de grensovergang tussen Vichy-Frankrijk en bezet Frankrijk in Mâcon afgesloten was. Een alternatief was rond te rijden langs Bourg-en-Bresse, wat ze deden. In Bourg overnachtte het gezelschap: een deel in de auto, een deel op tafels in een café⁶⁰. De volgende dag reden ze door langs Lons-le-Saunier, Poligny en Dole. Daar was de grensovergang tussen bezet en onbezet Frankrijk. Auto’s werden in groepjes doorgelaten tussen twee bomen die als flessenhals dienden. Een Duits soldaat controleerde de papieren. Volgens het dagboek was dit de eerste Duitse soldaat die de mannen te zien kregen. Ze reden door naar Gray, overnachtten in de Henri en reden de volgende dag verder⁶¹. Onderweg zagen ze de sporen van verwoede gevechten. In Vitryle-François zagen ze krijgsgevangenkampen en vernielde bruggen. Langs de weg stonden vernielde auto’s en tanks. In Rocroi bereikte de groep op 16 augustus de Belgische grens. *‘Wij hebben het genoeg een goed glas bier (belgisch!) te drinken. Wij vragen aanstonds naar Belga maar het schijnt moeilijk daaraan te geraken.’*⁶² Na een stevige maaltijd ging het verder langs Philippeville, Charleroi, Brussel tot in Antwerpen. Jean Moerloos en André reden als laatsten door tot hun eindbestemming⁶³. Het dagboek sluit als volgt af:

⁵⁵ Idem, 7 augustus 1940.

⁵⁶ Idem, 10 augustus 1940.

⁵⁷ Idem, 11 augustus 1940.

⁵⁸ Privéarchief Erven Vandersteen, Oorlogsdagboek, 14 augustus 1940.

⁵⁹ Privéarchief Moerloos, Brief van Henri Rossel aan Jean Moerloos, 2 september 1940.

⁶⁰ Privéarchief Erven Vandersteen, Oorlogsdagboek, 14 augustus 1940.

⁶¹ Idem, Oorlogsdagboek, 15 augustus 1940.

⁶² Idem, Oorlogsdagboek, 16 augustus 1940.

⁶³ Ibidem.

‘En ziezoo eindelijk thuis. Wij hebben een groot bedrijf samen gespeeld. Nu gaat elk zijn rol verder spelen, afzonderlijk. Misschien komen er eenige door toeval terug tezaam maar het hoofdbestanddeel zal wel elk in zijn eigen kringetje doorleven. Daarom zal het best zijn het dagboek hier te sluiten het zou al te eng persoonlijk kunnen worden. De wensch die wij in het begin van dit boek hebben geuit is voldaan geworden. Geen der onzen heeft het leven erbij verloren. Maar den oorlog is nog niet gedaan. Wij volgen hem zelf nog van zeer dichtbij. Laat ons daarom een tweede wensch uiten in de hoop dat hij ook evenals de vorige mogen voldaan worden. “Dat den oorlog spoedig moge eindigen” Op voorhand besten dank.’⁶⁴

4. De legermakers

Uit een document uit het privéarchief van Vandersteen bleek dat de groep elkaar sneller terug zag dan gedacht. Op 20 november 1940 huwde dokter Piet Schrauwen. Ter ere hiervan schreven de makers een ‘karamellenvers’ dat in het privéarchief bewaard bleef⁶⁵. Een jaar later vierde de groep samen oudjaar. Dat blijkt uit een door Vandersteen geïllustreerde menukaart die gedateerd is op 31 december 1941 en die in het bezit is van biograaf Van Hooydonck⁶⁶.

Om meer informatie te bekomen, zochten we de dochters van twee legermakers op, Jean Moerloos en Ademar Ex. Mevrouw Moerloos vertelde dat haar vader de vrachtwagen waarmee de legermakers naar huis keerden terug bezorgde aan zijn oorspronkelijke eigenaar⁶⁷. Hij contacteerde hem per brief en op 1 september kwam Henri Rossel de vrachtwagen ophalen in Sint-Niklaas. Hij betoonde zijn dankbaarheid in een brief die hij een dag later aan Jean Moerloos schreef⁶⁸. Mevrouw Moerloos was ook in het bezit van het tweede oorlogsdagboek, de handgemaakte kopie die haar vader maakte, dat verduidelijkingen bevatte over de plaatsnamen die in het originele dagboek vermeld stonden. Vooral met Ademar Ex en zijn gezin zou Vandersteen contact blijven houden na de oorlog. Volgens een artikel in de *Tuftuf-Club* verbleef het gezin Ex in 1944 zelfs een tijdlang bij de Vandersteens in Brussel om de bombardementen te ontvluchten. Dochter Monique, toen nog een peuter, heeft hier echter geen weet van. Ze was te jong om het zich nog te herinneren, maar heeft nooit over een verblijf bij de Vandersteens in Brussel horen vertellen. Volgens haar herinneringen gingen ze pas vanaf 1954 bij de familie Vandersteen op bezoek aangezien ze voordien geen auto hadden⁶⁹. Ook dochter Helena Vandersteen herinnert zich niet dat er andere kinderen bij hen inwoonden tijdens of na de oorlog⁷⁰. Het contact tussen de families Ex en Vandersteen verwaterde na het overlijden van Vandersteens eerste echtgenote Paula Van den Branden⁷¹.

⁶⁴ Ibidem.

⁶⁵ Privéarchief Erven Vandersteen, Karamellenvers, 20 november 1940.

⁶⁶ Privéarchief Van Hooydonck, Menu, 31 december 1941.

⁶⁷ Interview E. Moerloos, 17 februari 2012.

⁶⁸ Privéarchief Moerloos, Brief van Henri Rossel aan Jean Moerloos, 2 september 1940.

⁶⁹ Interview M. Ex, 16 februari 2012.

⁷⁰ Interview H. Vandersteen, 21 oktober 2011.

⁷¹ Interview M. Ex, 16 februari 2012.

5. Besluit

Al voor het begin van de bezetting werd Vandersteen gemobiliseerd. In de maanden voorafgaand aan de Duitse inval in België verbleef hij in de kazerne. Tijdens de Achttiendaagse veldtocht belandde hij in Frankrijk, waar hij pas na een kleine vier maanden terug kon vertrekken.

Over het algemeen kan uit het dagboek afgeleid worden dat Vandersteen en zijn makkers deze periode vrij goed doorstonden. Hun omzwervingen door Frankrijk werden met de nodige humor neergeschreven en geen van hen raakte gewond. De onzekerheid wanneer ze naar huis konden, het gemis van dierbaren en de onwetendheid over het lot van hun familie waren het zwaarst om dragen. Het tekenen kon Vandersteen ook in het leger niet laten. In de kazerne illustreerde hij een legerkrantje en in Frankrijk maakte hij schetsen van de omgeving en illustreerde hij het dagboek van zijn makkers. Na vier maanden omzwervingen keerden Vandersteen en zijn makkers terug naar huis. Het gezin Vandersteen was ondertussen verhuisd en het tweede kind was in maart geboren. Na zijn thuiskomst bleef Vandersteen gedurende de hele bezetting bij zijn gezin.

III. WILLY VANDERSTEEN ALS WERKNEMER

Een andere rol die Vandersteen tijdens de oorlog opnam, was die van werknemer. Vandersteen was niet meteen voltijds tekenaar, maar werkte tijdens de oorlog voor verschillende bedrijven en organisaties. Onderzoek naar de werknemer Vandersteen, zou ook een licht kunnen werpen op de (materiële) leefomstandigheden van het gezin Vandersteen tijdens de Tweede Wereldoorlog. Interviews brachten hierover weinig duidelijkheid: Helena Vandersteen herinnert zich dat de oorlogsjaren moeilijk waren, maar was te jong om nu te kunnen situeren over welke periode het dan precies ging⁷². Een vroegere buurjongen van de Vandersteens, Karel Schuytjens, getuigde dan weer dat hij regelmatig chocolade of ander zeldzaam snoepgoed kreeg van Vandersteens echtgenote Paula⁷³ – een teken dat het gezin het beter stelde dan de meeste andere mensen.

Om zicht te krijgen op Vandersteens professionele bezigheden tijdens de Tweede Wereldoorlog, hebben we zijn loopbaan zo goed mogelijk gereconstrueerd. Uit de biografie van Vandersteen wisten we al dat hij tijdens de oorlog bij A l’Innovation werkte en bij de Nationale Landbouw- en Voedselcorporatie⁷⁴. Precieze data of meer details over deze jobs ontbraken echter. Het privéarchief van Vandersteen bevat geen documenten over zijn tewerkstelling in deze periode. Volgens zijn dochter Helena was werkloosheid een bron van onenigheid tussen Vandersteen en zijn echtgenote, maar ze kan niet meer situeren wanneer haar vader precies werkloos was⁷⁵. Zelf getuigde Vandersteen in een naoorlogs interview over hoe zijn werkloosheid een moeilijke periode was voor zijn gezin, maar hij doelde hierbij expliciet op de periode voor hij aan de slag ging bij A l’Innovation. In ditzelfde interview vertelde hij ook over zijn tewerkstelling tijdens de oorlog, maar zei niet dat hij ook werkloos geweest zou zijn⁷⁶. Om de chronologie te kunnen achterhalen en meer te weten te komen over de inhoud van zijn jobs en de verloning ervan, zochten we naar aanwijzingen in de archieven van zijn vroegere werkgevers. Aangezien Vandersteen slechts een gewone werknemer was, moesten we personeelsdossiers terugvinden om specifieke informatie over hem te vinden.

1. A l’Innovation

A l’Innovation was een Belgische warenhuisketen opgericht in 1897 met verschillende filialen over het hele land. De keten was een van de eerste echte warenhuisketens waar men zowel kleding, meubelen als huishoudgerief kon krijgen. Na verschillende fusies is ze nu gekend als Galeria Inno. Vandersteen werkte vanaf 1936 als etalagist-decorateur in de vestiging in Antwerpen, maar moest er zijn tewerkstelling onderbreken toen hij op 1 september 1939 onder de wapens geroepen werd. Na zijn terugkeer uit Frankrijk in augustus 1940 ging Vandersteen opnieuw aan de slag bij A l’Innovation⁷⁷. Om een zicht te krijgen op zijn werkzekerheid en inkomsten tijdens de Tweede Wereldoorlog, wilden we in de archieven van A l’Innovation graag

⁷² Interview H. Vandersteen, 21 oktober 2011.

⁷³ Interview K. Schuytjens, 16 december 2011.

⁷⁴ VAN HOOYDONCK, *Willy Vandersteen*, 24-27.

⁷⁵ Interview H. Vandersteen, 21 oktober 2011.

⁷⁶ [s.n.], “Van eigen bodem”, 5 januari 1947.

⁷⁷ VAN HOOYDONCK, *Willy Vandersteen*, 24.

meer informatie vinden over zijn in- en uitdiensttreding, over zijn exacte takenpakket en over zijn loon.

De archieven van A P'Innovation zijn echter grotendeels vernietigd in de brand in de Brusselse hoofdvestiging van 1967. Wat overblijft berust op de ULB maar bevat niet of nauwelijks informatie over de personeelsleden voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog. We weten dus niet of Vandersteen zelf bij A P'Innovation is weggegaan of ontslagen werd en evenmin wanneer dit was. We vonden bijgevolg geen opheldering over een eventuele periode van werkloosheid in 1941.

2. De Nationale Landbouw- en Voedingscorporatie (NLVC)

Wat we wel weten is dat Vandersteen na zijn tewerkstelling bij A P'Innovation aan de slag kon bij de Nationale Landbouw- en Voedingscorporatie (NLVC). Deze organisatie was een door de bezetter opgerichte overheidsdienst die instond voor de organisatie van en het toezicht op de rantsoeneringen en de opeisingen van vee en voedsel. De NLVC bepaalde en controleerde zowel productie, verwerking, afzet, handel, voorraadvorming, verbruik en de kwaliteit van levensmiddelen. Alle landbouwers of bedrijven die actief waren binnen de landbouw of de voedingssector moesten aangesloten zijn bij de NLVC. Op die manier wilden de bezetter en de Secretaris-Generaal voor Landbouw en Voedselvoorziening ervoor zorgen dat alle levensmiddelen geregistreerd werden, zodat voldoende kon worden opgeëist en niets (maar dit was natuurlijk een utopie) op de zwarte markt zou belanden. Tegenover overtreders van voedsel- en ravitailleringrichtlijnen werd zeer streng opgetreden. De NLVC was een typevoorbeeld van het corporatistisch en staatsgeleide economisch stelsel zoals de bezetter het voor ogen had. De corporatie stond onder leiding van VNV'er Piet Meuwissen, telde tien zogenaamde hoofdgroeperingen en stelde 12.000 mensen tewerk⁷⁸. Een van hen was Willy Vandersteen.

Volgens Vandersteens biografie schreef Vandersteen in december 1940 op aanraden van zijn schoonbroer Romain Van den Branden de NLVC aan om zich als tekenaar aan te bieden. Romain zou er secretaris geweest zijn van de dienst *Pers en Propaganda*, een dienst die instond voor de publicatie van de verschillende tijdschriften die de Corporatie uitgaf. Nadat de NLVC in mei 1941 al twee van zijn illustraties gepubliceerd had in het tijdschrift *Volk en Bodem*, zou Vandersteen via zijn schoonbroer bij de NLVC in dienst zijn gegaan bij de hoofdgroepering *Vee, Vlees en Bijproducten* en later bij de afdeling *Pers en Propaganda*⁷⁹.

Om de chronologie te reconstrueren en om te achterhalen wat deze baan inhoudelijk en financieel inhield, zochten we in het archief naar een personeelsdossier van Willy Vandersteen. Het archief van de Nationale Landbouw- en Voedselcorporatie bevindt zich in het Algemeen Rijksarchief in Brussel. Het gaat hier om achthonderd strekkende meter documenten die in 1945 werden ingepakt en naar het archief verhuisd. Bij een verhuis tussen twee opslagplaatsen is de oorspronkelijke ordening van het archief verloren gegaan. Aangezien het archief sindsdien nog

⁷⁸ DUMOULIN, *Nieuwe geschiedenis van België*, 1180-1181 en VAN DEN WIJNGAERT, "De politiek van het minste kwaad", 156.

⁷⁹ VAN HOOYDONCK, *Willy Vandersteen*, 26.

niet geïnventariseerd is, zit er momenteel geen enkele logica in de ordening van de documenten. Heel wat documenten verkeren bovendien in zeer slechte staat, te wijten aan de slechte kwaliteit van het oorlogspapier (zeer zuur en daardoor erg ‘brokkelig’ papier) en aan de slechte omstandigheden (vocht en schimmel) waarin het archief vroeger bewaard werd.

Een heel aantal personeelsdossiers is bewaard gebleven. We doorzochten systematisch alle dossiers die we in het archief konden terugvinden, maar het dossier van Vandersteen was daar niet bij. Wellicht zijn delen van het archief tijdens de verhuis of vroeger verloren gegaan. Vandersteen komt evenmin voor op de (slechts gedeeltelijk bewaarde) loonlijsten. Wel vonden we zijn geneeskundige fiche, waarop onder meer consultaties bij de bedrijfsarts werden geregistreerd en waarop ook algemene informatie over het personeelslid staat. Zo weten we dat Vandersteen in dienst trad bij de NLVC op 1 februari 1942. Vandersteen ging enkele malen op consultatie bij dokter Van Dooren omwille van vermoeide ogen, een zwerende wonde aan zijn rechter hand en huidproblemen. De laatste consultatie vond plaats in december 1944, waardoor we kunnen concluderen dat Vandersteen bij de NLVC bleef werken tot aan het einde van de bezetting⁸⁰. Na de bevrijding werd de NLVC ontbonden.

Naast de geneeskundige fiche vonden we ook een aanvraag tot overplaatsing terug op Vandersteens naam. Hierdoor weten we dat Vandersteen inderdaad op de afdeling *Vee, Vlees en Bijproducten* werkte als ‘bestendige’⁸¹. De aanvraag tot overplaatsing werd opgesteld op 25 juni 1943 vanwege de ‘centralisatie van techniekers’. Vandersteen zou overgeplaatst worden naar de dienst *Pers en Propaganda* waar hij als ‘binnenhuisarchitect’ aan de slag zou gaan op de afdeling ‘*Graphisch en Technisch Bureau*’⁸². De overplaatsing zou ingaan vanaf 16 juli 1943⁸³. Het document in het archief is niet ondertekend, er is ook geen bewijs teruggevonden dat deze overplaatsing werkelijk heeft plaatsgevonden. Hoewel we over lijsten beschikken van het personeel van de dienst *Pers en Propaganda*, vinden we Vandersteens naam hierop niet terug. Uit de archieven blijkt wel dat Vandersteen in 1943 effectief van afdeling veranderd is, zij het niet naar de dienst *Pers en Propaganda*. Elk personeelslid van de NLVC had een legitimatiekaart. De kaart werd per semester afgestempeld. We vonden een van de legitimatiekaarten van Vandersteen terug, die afgestempeld is vanaf 20 januari 1943 tot 30 september 1944. Op deze kaart staat dat Vandersteen bij de dienst *Personeel* werkte als Sectieoverste Tweede Categorie⁸⁴. Vermoedelijk ging de aangevraagde overplaatsing dus niet door, maar werd Vandersteen in plaats daarvan overgeplaatst naar een andere afdeling.

Door de informatie in de overplaatsingsaanvraag, de legitimatiekaart en de loonbarema’s van de NLVC die eveneens bewaard bleven, kunnen we ons wel een beeld vormen van het salaris dat Vandersteen kreeg. Per functie was bepaald welke leeftijd je minimaal moest hebben om ze te mogen uitoefenen. Je exacte loon hing af van de graad en categorie van je functie en van je leeftijd.

⁸⁰ Algemeen Rijksarchief, NLVC, Geneeskundige fiche, Vandersteen Willebrord C.

⁸¹ Idem, Aanvraag voor overplaatsing, 25 juni 1943.

⁸² Idem, Personnel – divers, Weddeschalen, 6 november 1943.

⁸³ Idem, Aanvraag voor overplaatsing, 25 juni 1943.

⁸⁴ Idem, Legitimatiekaart, Vandersteen Willy.

Mocht de overplaatsing naar de dienst *Pers en Propaganda* zijn doorgedaan, zou Vandersteen de graad 'groepsoverste IIe categorie' gekregen hebben, met een maandwedge van 2.500 frank⁸⁵. Dit is zelfs iets meer dan wat hij volgens de weddeschalen voor een IIe categorie groepsoverste zou verdiend moeten hebben: een groepsoverste verdiende minimum 1.700 frank per maand en maximum 3.200 frank⁸⁶. Volgens de tabel van weddeschalen van 6 november 1943 verdiende een groepsoverste van dertig jaar, Vandersteens leeftijd op dat moment, 2.375 frank⁸⁷.

Bij de dienst *Personeel* kreeg Vandersteen de graad Sectieoverste IIe categorie⁸⁸. Voor een sectieoverste was de minimumleeftijd iets hoger dan voor een groepsoverste: drieëntwintig in plaats van eenentwintig. Het loon van een sectieoverste lag, afhankelijk van de leeftijd, tussen 2.000 en 3.500 frank⁸⁹. Het maandloon voor een sectieoverste van dertig jaar bedroeg volgens de tabel van weddeschalen van 6 november 1943 2.525 frank per maand⁹⁰. Deze functie werd dus hoger verloned dan de functie van groepsoverste waarnaar Vandersteen volgens zijn overplaatsingsaanvraag zou overgeplaatst zijn.

Ter vergelijking: de hoofddirecteur, de best verdienende man binnen de NLVC, kon op dertigjarige leeftijd 5.000 frank per maand verdienen, zijn maximum loon bedroeg 7.500 frank. In de slechtst verdienende categorie kon je maar tussen je vijftiende en zesentwintigste werken, met voor die leeftijden een minimumloon van 570 frank en een maximumloon van 900 frank. In de slechtst verdienende categorie waarin je als dertigjarige kon werken, verdiende je op je dertigste 1.320 frank per maand⁹¹. Voor zowel de baan van sectieoverste als die van groepsoverste moest je 'hogere middelbare studiën' volbracht hebben⁹². Ook in vergelijking met de gemiddelde lonen buiten de NLVC was het loon dat Vandersteen hier verdiende zeker niet laag te noemen: een (gehuwde) werkmans in de bouwsector verdiende bijvoorbeeld 5,10 frank per uur. Als we aannemen dat hij acht uur per dag presteerde, had deze man een maandloon van ongeveer 1.000 frank⁹³. Een schrijver met vier kinderen verdiende 240 frank per week⁹⁴, wat grosso modo op 960 frank per maand uitkomt.

Volgens Vandersteens biografie begon Vandersteen voor de NLVC te werken via zijn schoonbroer Romain Van den Branden. Peter Van Hooydonck had Romains naam gevonden in een jaarboek van de NLVC⁹⁵. Uit de loonlijsten van de NLVC blijkt echter dat de Romain Vandenbrande (de schrijfwijze verschilt van Vandersteens schoonfamilie: Van den Branden) die

⁸⁵ Idem, Aanvraag voor overplaatsing, 25 juni 1943.

⁸⁶ Algemeen Rijksarchief, NLVC, Personnel – divers, Weddeschalen, 6 november 1943.

⁸⁷ Idem, Personnel – divers, Tabel van weddeschalen, 6 november 1943.

⁸⁸ Idem, Legitimatiekaart, Vandersteen Willy.

⁸⁹ Idem, Personnel – divers, Weddeschalen, 6 november 1943.

⁹⁰ Idem, Personnel – divers, Tabel van weddeschalen, 6 november 1943.

⁹¹ Idem, Personnel – divers, Tabel van weddeschalen, 6 november 1943.

⁹² Idem, Indeling personeel.

⁹³ BUYST, *An economic history of residential building in Belgium*, 250. In 1921 was de 48-urenweek ingevoerd (acht uur werken per dag, zes dagen per week)

⁹⁴ SAX, *Voor Vlaanderen, Volk en Führer*, 129.

⁹⁵ Interview P. Van Hooydonck, 24 oktober 2011.

bij de NLVC werkte in Edegem woonde, terwijl Vandersteens schoonbroer in Wilrijk woonde⁹⁶. Bovendien had Romain Van den Branden tijdens de Tweede Wereldoorlog een eigen zaak in Wilrijk, waarvan we de inschrijvingsfiche in het handelsregister terugvonden in het archief van de Rechtbank van Koophandel, dat zich in het Rijksarchief van Beveren bevindt. Hij had een kolenhandel die in 1934 was opgericht en in de Overwinningstraat in Wilrijk gevestigd was. Vermoedelijk betreft het dus een toevallige naamgenoot.

3. Besluit

Op basis van de gevonden informatie over Vandersteens arbeidsplaatsen kunnen we ons een idee vormen van de materiële leefomstandigheden van het gezin Vandersteen tijdens de Tweede Wereldoorlog. Doordat de getuigenissen hierover slechts vaag en bovendien tegenstrijdig waren, hebben we ons hiervoor gebaseerd op de ‘objectieve’ informatie uit de archieven van Vandersteens werkgevers. Het spreekt voor zich dat loon niet het enige criterium is dat bepaalt of een gezin het wel of niet goed heeft. Toch kunnen we stellen dat het onderzoek uitwijst dat Vandersteen tijdens de bezetting vrijwel onafgebroken aan het werk was, eerst bij A l’Innovation waar hij etalagist was en later bij de Nationale Landbouw- en Voedingscorporatie. Binnen de NLVC bekleedde hij geen lage positie. De gevonden overplaatsingsaanvraag en legitimatiekaart doen bovendien uitschijnen dat het loon dat Vandersteen verdiende ervoor zorgde dat het gezin het – naar oorlogsomstandigheden – redelijk goed had. Bovendien verdiende hij nog bij met de tekeningen die hij voor verschillende tijdschriften en organisaties maakte.

⁹⁶ Algemeen Rijksarchief, NLVC, Administratie boekhouding 42-43, Blad der wedden over de maand juli 1943.

IV. DE TEKENAAR WILLY VANDERSTEEN TIJDENS DE TWEEDE WERELDOORLOG

Vandersteen tekende al van toen hij nog een kind was. In het dagboek dat hij als scout bijhield, illustreerde hij zijn verslagen steeds uitvoerig. Ook tijdens de mobilisatie vanaf september 1939 legde hij het leven in het kamp in Bruggeneinde vast in de vorm van tekeningen. Vandersteen ging ook tijdens de oorlogsjaren op zoek naar publicatiegelegenheden en tekende in opdracht van verschillende bladen en organisaties. In dit hoofdstuk gaan we hier dieper op in: voor welke opdrachtgevers tekende hij en welke strips leverde dit op? We contextualiseren de opdrachtgevers en geven een chronologisch overzicht van zijn activiteiten als tekenaar.

1. *Entre nous*

Na zijn terugkeer uit Frankrijk kon Vandersteen opnieuw aan het werk bij A l'Innovation. Hij hernam niet alleen zijn functie van etalagist, maar tekende ook voor het personeelsblad *Entre nous*. Om hier meer over te weten, raadpleegden we het archief van A l'Innovation, dat op de Université Libre de Bruxelles (ULB) berust. Hoewel een groot deel van het archief verloren ging, is het personeelsblad grotendeels bewaard gebleven. In 1936 was *Entre nous* aan zijn negende jaargang toe. Ervan uitgaande dat er voordien geen onderbrekingen geweest zijn, verscheen het blad dus vanaf 1928. Het verscheen meestal maandelijks, met sommige uitzonderingen waarbij een editie twee of soms zelfs drie maanden coverde. Het personeel kon een betalend abonnement nemen op het tijdschrift, dat meestal zo'n twintig bladzijden telde. Het kondigde geboortes, huwelijken, overlijdens, promoties en jubilarissen aan en berichtte over hoe het er aan toeging in de verschillende vestigingen van A l'Innovation. De bijdragen waren hoofdzakelijk in het Frans, maar in elke editie verschenen ook een of enkele Nederlandstalige artikels. Verder bevatte het tijdschrift tips voor het huishouden, vervolgv verhalen, liedjes, gedichten, bijdragen over kunst en reizen, kruiswoordraadsels, ... Het blad moest echter het personeel ook op professioneel vlak helpen: één pagina werd gewijd aan Engelse les (vanaf 1941 werd er ook Duits aangeleerd), er werden tips gegeven over de inrichting van een etalage, er stonden conversaties in tussen een klant en een verkoopster waarbij de vraag werd gesteld wat beter kon en het tijdschrift gaf ook advies over welke kleuren, stoffen en modellen verkoopsters aan welke types vrouwen konden aanraden: advies voor kleine magere vrouwen, voor grote magere vrouwen, voor kleine gezette vrouwen en voor grote gezette vrouwen. Eind jaren 1930 verschenen steeds meer afbeeldingen in *Entre nous*. Meestal waren het louter illustraties bij de tekst, een uitzonderlijke keer was het een stripverhaaltje.

Het eerste mogelijk spoor van Vandersteen in *Entre nous* vinden we al terug in de editie van oktober 1938: een lezend mannetje met een oortje in de vorm van een 3 (een typisch Vandersteen stijlkenmerk) illustreert een tekst over de bijscholing die sommige personeelsleden volgden⁹⁷. Volgens Vandersteens biograaf Van Hooydonck, verschenen in de editie van januari 1940 twee cartoons van Vandersteen in *Entre nous*: cartoons die hij in het legerkamp in Buggenhout

⁹⁷ ULB, Fonds extérieures, Groupe GIB, *Entre nous*, 1938, oktober, 5.

maakte⁹⁸. Doordat de uitgaven vanaf januari 1940 tot oktober 1940 niet in het archief van A l'Innovation bewaard zijn, hebben we deze niet kunnen raadplegen. Vanaf het oktobernummer van 1939 wijdde de redactie van *Entre nous* telkens een artikel aan de gemobiliseerde werknemers: een speciaal opgericht comité zond hen pakketten met kledij en andere cadeaus en in het tijdschrift citeerden ze uit brieven die ze van de gemobiliseerde werknemers kregen. Het kan dus best zijn dat Vandersteen, als een van de 250 gemobiliseerde werknemers van A l'Innovation, enkele tekeningen over het leven in het kamp naar het comité opstuurde en dat ze in *Entre nous* gepubliceerd werden.

In de loop van 1940 kreeg Vandersteen een vaste stek in het personeelsblad: op de achterflap verscheen elke editie een gag over Kitty Inno. Door het onvolledige archief weten we niet zeker wanneer Vandersteen met deze stripreeks startte, vermoedelijk was dit pas na zijn terugkeer uit Frankrijk in het najaar van 1940 en ten laatste vanaf november 1940, het eerste nummer van 1940 dat we konden raadplegen. De stripreeks heette aanvankelijk *Les aventures de Kitty Inno au magasin*, vanaf januari 1941 *Les péripéties de Kitty Inno*. Kitty was werkneemster bij A l'Innovation. De gags toonden meestal grappige situaties uit het dagelijks leven. Enkele strips besteedden ook aandacht aan de ongemakken van de bezetting: nadat een bom Kitty's afdeling trof, verkocht ze in november 1940 niet alleen hemden maar ook oud ijzer⁹⁹, in december ging het over het tekort aan nylonkousen¹⁰⁰, in het januarinumnummer van 1941 kreeg Kitty een boete omdat ze de verduisteringsmaatregelen vergat na te volgen, hoewel ze een hele dag mensen producten voor de verduistering trachtte te verkopen¹⁰¹. In het zomernummer van 1941 verwisselde ze postzegels met rantsoeneringzegels, waardoor de brieven voor haar Inno-collega's niet aankwamen en ze geen eten kreeg op restaurant¹⁰².

In april 1942 verscheen *Entre nous* uitzonderlijk zonder Kitty Inno op de achterflap¹⁰³. In de zomereditie van 1942 besteedde *Entre nous* een artikel aan de papierschaarste¹⁰⁴. Het was meteen het laatste nummer van *Entre nous* tot september 1944, vermoedelijk kon het door de papierschaarste niet meer verschijnen¹⁰⁵. Vanaf september 1944 verscheen *Entre nous* opnieuw¹⁰⁶. De septembereditie is niet in de archieven bewaard, maar werd ingekeken door biograaf Peter Van Hooydonck. Vanaf het oktobernummer kreeg ook Vandersteens Kitty Inno opnieuw een vaste plaats op de laatste bladzijde van elke editie. Vele gags gingen over ontmoetingen tussen Kitty en de geallieerde bevrijders¹⁰⁷. In de gag van april 1945 zat Kitty Inno in een bootje met een

⁹⁸VAN HOOYDONCK, "Het Oorlogsdagboek van Willy Vandersteen", *De Tuftuf-Club*, 1, 30.

⁹⁹ ULB, Fonds extérieures, Groupe GIB, *Entre nous*, 1940, november, 18.

¹⁰⁰ Idem, 1940, december, 18.

¹⁰¹ Idem, 1941, januari-februari, 18.

¹⁰² Idem, 1941, juli-augustus, 22.

¹⁰³ Idem, 1942, april, geen pagina.

¹⁰⁴ Idem, 1942, juli-augustus, 7-8.

¹⁰⁵ VAN HOOYDONCK, *Willy Vandersteen*, 24.

¹⁰⁶ Idem, 39.

¹⁰⁷ ULB, Fonds extérieures, Groupe GIB, *Entre nous*, 1944, oktober, november en december en 1945, februari, maart en mei.

wel heel erg op Vandersteen lijkende minnaar¹⁰⁸. De editie van oktober-november 1945 was de laatste waarin Vandersteen Kitty Inno tekende, vanaf december 1945 werd de strip overgenomen door de vaste tekenaar van *Entre nous*, Robin¹⁰⁹. Nadien verdween Kitty een tijdje uit het personeelsblad, vanaf februari 1947 keerde de stripreeks terug, nog steeds getekend door Robin. Kitty was intussen gepromoveerd tot verkoopster en de gags behandelden vanaf dan grappige situaties uit het dagelijks leven van verkoopsters in het grootwarenhuis.

2. Winterhulp

In 1941 kreeg Vandersteen een tekenopdracht van de Antwerpse afdeling van Winterhulp. Winterhulp werd in oktober 1940 opgericht door de secretarissen-generaal (de vertegenwoordigers van de naar Londen gevluchte regering, die de Duitse *Militärverwaltung* hielpen bij het bestuur van het land). In eerste instantie stond de bevolking wantrouwig tegenover de organisatie. De Duitse *Militärverwaltung* had immers een belangrijke rol gespeeld bij de totstandkoming van Winterhulp, een naam die trouwens geïnspireerd was op de Duitse *Winterhilfswerk*. Bovendien verleende de bezetter bepaalde voorrechten aan Winterhulp en werden heel wat VNV'ers en Rexisten in de Plaatselijke en Provinciale Comités opgenomen. Verschillende collaborerende bewegingen probeerden ook via Winterhulp propaganda te voeren en er werd kledij ingezameld voor Vlaamse Oostfrontstrijders. Maar na verloop van tijd veranderde de houding van de Belgische bevolking ten voordele van Winterhulp. De organisatie wist immers heel wat hulpbehoevenden te bereiken met onder andere soepbedelingen en het uitdelen van kledij en kolen. Bovendien ging Winterhulp zich steeds zelfstandiger opstellen van de bezetter en werkten op lokaal vlak vaak mensen van het Rode Kruis of christelijke organisaties mee, waardoor Winterhulp steeds meer krediet kreeg als hulporganisatie¹¹⁰.

In 1942 bracht de Antwerpse afdeling een brochure uit over één jaar Winterhulp. In het voorwoord van deze brochure legde de organisatie uit wat haar meerwaarde was: *Wij weten dat velen liever zonder onze tusschenkomst hulp verleen, en zoo gaan hun gaven dikwijls naar personen die hun belangstelling niet verdienen of minder noodig hebben. Winterhulp beschikt over de noodige gegevens om den nood te lenigen waar hij het grootst is. Geen versnippering van krachten door eigenzinnigheid dus, maar samenwerking.*¹¹¹ Winterhulp zamelde heel wat informatie in over de steunaanvragers. In grote mate was de steun die een gezin kreeg afhankelijk van het inkomen. Hiervoor moesten gezinnen vanaf midden 1941 looncertificaten, pensioenbrevetten, schoolbewijzen of andere documenten voorleggen. De kolenbedeling werd gerantsoeneerd afhankelijk van het aantal gezinsleden, deelname aan zogenaamde 'volkseetmalen' was voorbehouden voor gezinnen met minstens drie kinderen, zwangere of 'zogende' vrouwen. De deelname aan 'éenschotelmaaltijden' was voor alle kaarthouders van Winterhulp toegelaten. Om de 'staat van behoeftigheid' vast te stellen, legde het Plaatselijk Comité in Antwerpen aanvankelijk zelf huisbezoeken af bij de steunaanvragers. Dit werd echter al in april 1941 verboden door het Centraal Uitvoerend Comité van Winterhulp. De Plaatselijke Comités moesten zich baseren op de gegevens van het Centraal Uitvoerend Comité en het

¹⁰⁸ Idem, 1945, april, 18.

¹⁰⁹ Idem, 1945, december, 22.

¹¹⁰ VAN DONGEN, *Winterhulp 1940-1944*, passim.

¹¹¹ *Een jaar Winterhulp in de stad Antwerpen*, 4-18.

Provinciaal Comité. Ten gevolge van zo'n huisbezoek kon het zijn dat zwakke kinderen in instellingen of kolonies buiten de stad werden geplaatst of door de bemiddeling van Winterhulp bij de organisatie Boerenhulp aan Stadskinderen naar landbouwfamilies in Limburg gestuurd werden¹¹².

Soepbedelingen waren de hoofdactiviteit van de organisatie, maar ze bedeede ook maaltijden, melk, kolen, kledij en andere zaken aan zowel particulieren als aan scholen en andere organisaties¹¹³. De organisatie sprong in bij speciale gelegenheden zoals Sinterklaas en bood bijstand aan weeshuizen en ziekenhuizen¹¹⁴. In het archief van Winterhulp vonden we bovendien briefwisseling terug over de bedeling van soep aan de in de Dossinkazerne in Mechelen geïnterneerde Joden. Winterhulp hielp dus niet alleen de gewone burgerbevolking maar leverde op 3, 4 en 5 oktober 1942 ook soep aan de door de bezetter gearresteerde Joden¹¹⁵.

Om geld in te zamelen organiseerde Winterhulp allerlei evenementen, collectes en zelfs loterijen. Daarnaast deed de organisatie ook oproepen om speelgoed, schoenen, luiers, ondergoed, schorten, kinderkleedjes, sokken en broeken niet weg te gooien of ongebruikt te laten liggen, maar aan Winterhulp te geven. De organisatie leverde wol aan verschillende scholen, waarmee de leerlingen kledij moesten breien die vervolgens door Winterhulp bedeed werd¹¹⁶. Tot slot haalde de organisatie ook winsten uit de abonnementen op haar maandblad.

Vandersteen maakte verschillende tekeningen voor Winterhulp. Zo tekende hij cartoons met Sint-Maarten in de hoofdrol, de patroonheilige van armen, bedelaars en soldaten. Sint-Maarten werd door Winterhulp als symbool voor naastenliefde opgevoerd. Deze en andere afbeeldingen verschenen in de uitgave *Een jaar Winterhulp in de stad Antwerpen*. Deze brochure gaf een overzicht van de activiteiten en verwezenlijkingen van het Antwerpse Plaatselijk Comité van Winterhulp vanaf haar opstart op 10 januari 1941 tot januari 1942. De uitgave was uiteraard een oproep om geld of goederen te schenken, maar wilde ook komaf maken met de *'laster, onwil en ondankbaarheid'* waarmee de organisatie te kampen had. Door een overzicht te geven van haar realisaties, hoopte ze het vertrouwen van de bevolking te winnen. Hierover stond in het voorwoord: *'Vertrouwt U Winterhulp misschien niet? Wij vragen U niet om blind vertrouwen. Winterhulp wil beoordeeld worden naar zijn daden. Uit de volgende bladzijden zult U van die daden een en ander vernemen.'* Dat niet iedereen de organisatie vertrouwde, blijkt niet alleen uit het voorwoord, maar ook uit de affiche met als titel *'Winterhulp wil beoordeeld worden naar zijn daden'*¹¹⁷.

Het archief van het Provinciaal Comité Antwerpen van Winterhulp is zo'n 250 meter lang en bevindt zich in het Rijksarchief in Beveren. Op het moment van het onderzoek was dit archief nog niet geïnventariseerd. Niettemin mochten we het toch consulteren. We vonden er een betaling terug aan Willy Vandersteen die in de boekhouding geregistreerd stond op 30 januari

¹¹² Ibidem.

¹¹³ Idem, 12-21.

¹¹⁴ *Een jaar Winterhulp in de stad Antwerpen*, 18.

¹¹⁵ RA Beveren, Winterhulp, map nr. 1695.

¹¹⁶ *Een jaar Winterhulp in de stad Antwerpen*, 16-23.

¹¹⁷ Idem, 4;21.

1942. Hij kreeg een vergoeding van 360 frank voor zijn tekeningen¹¹⁸. Het gaat hier wellicht enkel om het twintigtal tekeningen uit de brochure. Deze tekeningen werden echter, zonder dat hiervoor een expliciete toestemming of extra betalingen werden teruggevonden, door Winterhulp talloze keren hergebruikt op briefpapier en vlugschriften of affiches. De vergoeding die Vandersteen kreeg, is bijzonder laag in vergelijking met de vergoeding die Winterhulp gaf aan een professionele tekenaar die twee tekeningen aangeleverd had: Studio Gaston Ebinger kreeg hiervoor 750 frank¹¹⁹. Ook de drukstempels van de tekeningen die Vandersteen voor Winterhulp maakte, bevinden zich in dit archief.

3. De Nationale Landbouw- en Voedingscorporatie

In mei 1941 tekende Vandersteen twee illustraties voor *Volk en Bodem*, een tijdschrift van zijn latere werkgever, de Nationale Landbouw en Voedingscorporatie¹²⁰. *Volk en Bodem* werd op meer dan 200.000 exemplaren gedrukt en was bestemd voor alle boeren en landbouwdeskundigen van het land¹²¹. Het blad verscheen in het Frans onder de titel *Terre et Nation* en werd wekelijks gratis verspreid onder de leden van de NLVC die minstens 2,5 hectaren bebouwden. Niet-leden of niet-landbouwers konden een betalend abonnement nemen¹²². Volgens een brief die Vandersteen op 13 mei 1941 hierover aan de redactie van *Volk en Bodem* schreef, had hij meerdere illustraties gemaakt, maar hadden ze enkele ongeschikte tekeningen op 9 mei 1941 naar hem teruggestuurd. In zijn brief van 13 mei bedankte hij de redactie voor het publiceren van zijn twee illustraties. Hij verzocht de redactie om, mochten ze nog beroep willen doen op zijn diensten, hem de te illustreren teksten tijdig te bezorgen¹²³. De NLVC zou later inderdaad nog beroep doen op Vandersteen om haar bladen te illustreren. Zo illustreerde hij het halfmaandelijks tijdschrift *Het Slogersblad*¹²⁴ (*Le Boucher et le Charoutier*)¹²⁵ en in 1943 de uitgave *Twee jaar geleide Landbouw- en Voedingseconomie in België 1940-1942*¹²⁶. Vanaf februari 1944 tekende hij voor het pas opgerichte jeugdweekblad van de NLVC *De Rakker*. Hij tekende hier de covers, illustraties bij artikels en gags van *Bert de Lustige trekker*¹²⁷.

4. Publicaties in kranten en tijdschriften

Het perslandschap was door de Tweede Wereldoorlog sterk door elkaar geschud: op 19 mei 1940 verbood de Duitse bezetter de publicatie van kranten en weekbladen¹²⁸. Enkel kranten die zich in

¹¹⁸ RA Beveren, Winterhulp, pakket 141, Kas 10/I 15 januari-21 april 1942, Uitgaven 30 januari 1942.

¹¹⁹ Idem, PK Antwerpen 2001 C, 1219, Studio Gaston Ebinger, 11 september 1943.

¹²⁰ VAN HOOYDONCK, *Willy Vandersteen*, 27.

¹²¹ RA Beveren, Winterhulp, Brief van de redactie van Volk en Bodem aan Standaard Uitgeverij, 4 september 1941.

¹²² Algemeen Rijksarchief, NLVC, 38, 1942-44 Administratie boekhouding, onderrichtingen en loonstaten personeel, Dienst voor pers en propaganda, 1.

¹²³ VAN HOOYDONCK, "Hoe statistieken toch nog interessant werden", *De Tuftuf-Club*, 3, 17.

¹²⁴ VAN HOOYDONCK, *Willy Vandersteen*, 27.

¹²⁵ Algemeen Rijksarchief, NLVC, 38, 1942-44 Administratie boekhouding, onderrichtingen en loonstaten personeel, Dienst voor pers en propaganda, 4.

¹²⁶ VAN HOOYDONCK, *Willy Vandersteen*, 27.

¹²⁷ Idem, 34.

¹²⁸ VRANKEN, "Dossier: De voorzichtige Vandersteen. Deel 2", 4.

de ideologie van de bezetter inschreven, konden blijven publiceren. De Duitse censuur verbood alles wat niet pro-Duits was.

Tussen maart 1941 en januari 1942 verschenen verschillende reeksen van Vandersteen in de Antwerpse krant *De Dag* of in de kinderbijlage van dit dagblad. *De Dag*, opgericht in 1934, publiceerde ook voor de oorlog al strips in haar wekelijkse jeugdbijlage *Wonderland*¹²⁹. Dit waren vooral Amerikaanse strips van onder meer Walt Disney, zoals *Sneeuwitje* en *Micky Mouse*¹³⁰. Kort na het begin van de bezetting kreeg *De Dag* de toestemming van de Duitse *Propaganda-Abteilung* om, onder het toezien van de censuur, opnieuw te verschijnen. Hoewel de krant vaak van pro-Duitse sympathieën beschuldigd werd, liet de hoofdredacteur het opnieuw aangeworven personeel een soort geloofsbelijdenis ondertekenen waarin ze hun trouw aan België en de Koning bevestigden¹³¹. In haar editoriaal claimde de krant een onpartijdig orgaan te zijn, dat ‘*wars van alle politieke schakeeringen een louter inlichtend en onderhoudend karakter hebben zou*’. De lijn die ze volgde was, net als voor de oorlog: ‘*volks en vlaamsgezind*’. *De Dag* kwam geregeld in aanvaring met de *Propaganda-Abteilung*. Zo werd de hoofdredacteur in november 1941 ontslagen omdat hij te gematigde artikels schreef en de Duitsers hem ervan verdachten in contact te staan met de geallieerden. Toch volgde *De Dag* de censuurrichtlijnen meestal erg gewillig en ronselde ze zelfs vrijwilligers voor het Oostfront¹³². Op 19 maart 1941 verscheen de eerste gag van Vandersteen: *Tor, de Holbewoner*. De avonturen van dit oermannetje zouden tussen maart 1941 en januari 1942 regelmatig in het dagblad verschijnen. Ook andere reeksen van Vandersteen werden in *De Dag* gepubliceerd: tussen maart en mei 1941 verschenen *De lollige avonturen van Pudijfar, de Kater* en vanaf juni tot oktober 1941 de verhalen van een andere kat, *Barabijtje, de spruit van Barabas*. De uitgeverij van *De Dag*, N.V. Patria, hernam de gags van *Tor, de Holbewoner* ook in het Brusselse weekblad *Mon Copain*, onder de Franse titel *Les aventures d’Herculin*¹³³. De verschillende reeksen in *De Dag* waren ludieke stripverhaaltjes gericht op kinderen. Ook Vandersteen zelf was soms te zien in de strips.

Vanaf mei 1943 verscheen in het Vlaams stripweekblad *Bravo!*, een jeugdweekblad dat al sinds 1936 verscheen, wekelijks Vandersteens stripreeks *Tori*, over een figuurtje dat in het stenen tijdperk leefde. Niet veel later werd ook de reeks *Simbat de Zeerover* in *Bravo!* gepubliceerd. Beide verhalen liepen tot midden 1944. Volgens de biografie van Vandersteen kwam hij via de echtgenote van Wim Melis, hoofd van de dienst *Pers en Propaganda* van de NLVC, in contact met de redactie van *Bravo!*. Mevrouw Melis verzorgde de boekhouding voor dit blad en introduceerde de collega van haar man. Bij *Bravo!* leerde Vandersteen ervaren tekenaars als Edgar P. Jacobs en Jean Dratz kennen¹³⁴. In 2007 werd een tekening van Vandersteen teruggevonden die hij maakte voor de verjaardag van de uitgever van *Bravo!*, Jan Meuwissen. De redactieploeg had in 1943 een onuitgegeven feestnummer van het blad gemaakt als cadeau voor Meuwissen. Willy Vandersteen maakte onder het pseudoniem WIL een cartoon waarin hij een ‘dappere Jan’ liet vechten met zijn

¹²⁹ VAN HOOYDONCK, *Willy Vandersteen*, 25.

¹³⁰ Ibidem.

¹³¹ DE BENS, *De Belgische dagbladpers*, 389.

¹³² Idem, 390-396.

¹³³ VAN HOOYDONCK, *Willy Vandersteen*, 25-26.

¹³⁴ Idem, 30-31.

geliefde, die flirtte met de ‘Veste à peaux’ en baron de la Fauconnerie, verwijzingen naar de Gestapo en generaal von Falkenhausen, de militaire bevelhebber in België¹³⁵. Flirten met de bezetter werd in deze cartoon fel afgestraft.

In 1944 kwamen nog enkele nieuwe bladen op de markt die gecontroleerd werden door de Duitse bezetter. Vanaf 18 februari 1944 tot aan de bevrijding verscheen het weekblad *De Illustratie*, met Bert Peleman als hoofdredacteur¹³⁶. In de gags over *Peerke Sorgeloos* illustreerde Vandersteen op komische manier de ongemakken van de oorlog. Zo was er een gag over de rantsoenering van het leer: Peerkes schoenen waren versleten, hij moest heel wat moeite doen om een rantsoenbon voor nieuwe schoenen te krijgen. In de schoenwinkel kreeg hij heel wat modellen aangeboden maar ze waren allen te groot of te klein, waardoor hij uiteindelijk de winkel uitwandelde op sandalen en slechts de helft van zijn rantsoenbon moest afgeven.

5. Uitgeverij Ons Volk

In een interview van 5 januari 1947 in *Ons Volk* vertelde Vandersteen dat hij tijdens de oorlog de vraag kreeg van uitgeverij Ons Volk om een album voor kinderen te tekenen. Hij kreeg vijf dagen tijd, vroeg verlof aan bij de NLVC en tekende dag en nacht. De uitgeverij liet het boek vervolgens meer dan een jaar liggen¹³⁷. Vermoedelijk was de papierschaarste hiervan de oorzaak. Zijn jeugdvriend Maurice Lambrechts, die zelf een drukkerij had en goede contacten had met de bezetter, kon het nodige papier uiteindelijk verkrijgen, zodat het album in de herfst van 1943 gepubliceerd werd¹³⁸: *De avonturen van Piwo, het Houten Paard*. In 1944 verscheen het vervolgalbum *Piwo en de Paardendieven*. Deze albums werden ook in het Frans uitgegeven¹³⁹. De strips waren gericht op kinderen.

In opdracht van de Uitgeverij Ons Volk en uitgeverij Mercurius illustreerde Vandersteen in de periode 1943-1944 ook een reeks van twaalf jeugdboekjes. Ook voor de Brusselse uitgeverij Ignis illustreerde Vandersteen in 1943-1944 enkele covers¹⁴⁰.

6. Na de bevrijding

Na de bevrijding in 1944 werden Winterhulp en de Nationale Landbouw- en Voedingscorporatie opgedoekt. Heel wat tijdschriften kregen publicatieverbod, zoals *De Rakker*, *De Illustratie* en *De Dag*. *Entre nous* verscheen wel opnieuw, met nieuwe gags van Kitty Inno¹⁴¹.

Terwijl vorige opdrachtgevers de boeken moesten neerleggen, was Vandersteen er in 1944 in geslaagd contacten te leggen die hem ook na de bevrijding werk garandeerden. Het belangrijkste contact legde hij met Standaard Uitgeverij. Koen Goderis, zoon van Vandersteens vriend Wim

¹³⁵ MAQUOI, “geen titel”, 4 oktober 2007.

¹³⁶ VAN HOOYDONCK, *Willy Vandersteen*, 35.

¹³⁷ [s.n.], ‘Van eigen bodem’, 5 januari 1947.

¹³⁸ VAN HOOYDONCK, “Hoe Piwo het levenslicht zag”, *De Tuffuf-Club*, 7, 29.

¹³⁹ VAN HOOYDONCK, *Willy Vandersteen*, 31.

¹⁴⁰ Idem, 32-33.

¹⁴¹ Idem, 24; 34-35.

Goderis, die bij Standaard Uitgeverij verantwoordelijk was voor de stripproductie en er later onderdirecteur werd, vertelde ons dat er verschillende versies bestaan over hoe Vandersteen kansen heeft gekregen bij deze uitgeverij. Een van de versies is dat een collega bij A l'Innovation het contact legde¹⁴². Volgens biograaf Peter Van Hooydonck kwam Vandersteen via zijn schoonvader terug in contact met een oude scoutsvriend, Stan Govaerts¹⁴³, die hem via zijn broer Jan introduceerde bij Standaard Uitgeverij. Voor Standaard mocht Vandersteen nog in 1944 een omslagillustratie aanleveren voor *Sinjorenstad, een boek over Antwerpen in 1880-1900*¹⁴⁴. In de winterperiode maakte Vandersteen zijn eerste schetsen van Rikki en Wiske.

Ondertussen publiceerde hij in andere tijdschriften zoals het architectenblad *Perve Neige*, waarin hij onder het pseudoniem BOBS de avonturen van *Bill Bing et Panzo* en *Peggy le petit Scotch* tekende. Op 21 oktober 1944 verscheen het eerste nummer van het Franstalig jeugdweekblad *Franc Jeu*, dat al op 4 augustus 1945 failliet ging. De uitgever van dit blad, Les éditions Franc Jeu, richtte zich met zijn verschillende publicaties tegen de voormalige bezetter en tegen de collaboratie. In verschillende uitgaven worden gruweldaden van de Nazi's in de verf gezet en worden de bevrijders bejubeld¹⁴⁵. Vandersteen illustreerde voor *Franc Jeu* enkele covers en publiceerde twee propagandastrips. In het eerste nummer verscheen een strook van *Floch et Flache* waarin een verzetslid Duitse soldaten wil beletten een brug op te blazen. Hij wordt echter door een Duitse soldaat betrappt maar kan hem om de tuin leiden. Op 6 januari 1945 tekende Vandersteen een cover waarop Jozef Stalin, Franklin Roosevelt en Winston Churchill vanuit een vliegtuig de lezers een voorspoedig 1945 wensten¹⁴⁶. Op 17 maart 1945 verscheen *Bill et Sam aux Philippines*¹⁴⁷, waarin twee Amerikaanse soldaten als helden de strijd aanboden met Japan. Nummer 22 van *Franc Jeu* was een speciale editie naar aanleiding van de Duitse capitulatie op 8 mei 1945. Op de cover staat een illustratie van Vandersteen waarin hijzelf staat afgebeeld als tekenaar die probeerde de vreugdetaferelen op straat in één tekening samen te brengen. Op straat juichten mensen, een man kwam uit zijn kelder gekropen, omwonenden riepen vanuit hun raam wat ze gingen doen nu de oorlog voorbij was en er hing een opgeknoopte Hitlerpop te bengelen¹⁴⁸. Na de bezetting tekende Vandersteen dus pro-geallieerde strips.

Op 30 maart 1945 verscheen het eerste strookje van *Rikki en Wiske* in *De Nieuwe Standaard*. In de zomer van dat jaar verschenen illustraties van Vandersteen in het bevrijdingsnummer van *Bravo!* en in het najaar liep in dit blad de reeks *Lancelot*. Vanaf december 1945 verscheen *Rikki en Wiske* dagelijks in *De Nieuwe Standaard* en op 19 december 1945 werd het eerste album *Op het eiland Amoras* gepubliceerd. In 1946 kwam het derde album van Piwo het houten paard, *Piwo bij de*

¹⁴² Interview K. Goderis, 2 maart 2012.

¹⁴³ VAN HOOYDONCK, "Eens scout altijd scout: Jan en Stan", *De Tuftuf-Club*, 1, 15.

¹⁴⁴ VAN HOOYDONCK, *Willy Vandersteen*, 36.

¹⁴⁵ [s.n.], "Dossier: De voorzichtige Vandersteen. Deel 4", 18.

¹⁴⁶ [s.n.], "Dossier: De voorzichtige Vandersteen. Deel 4", 18.

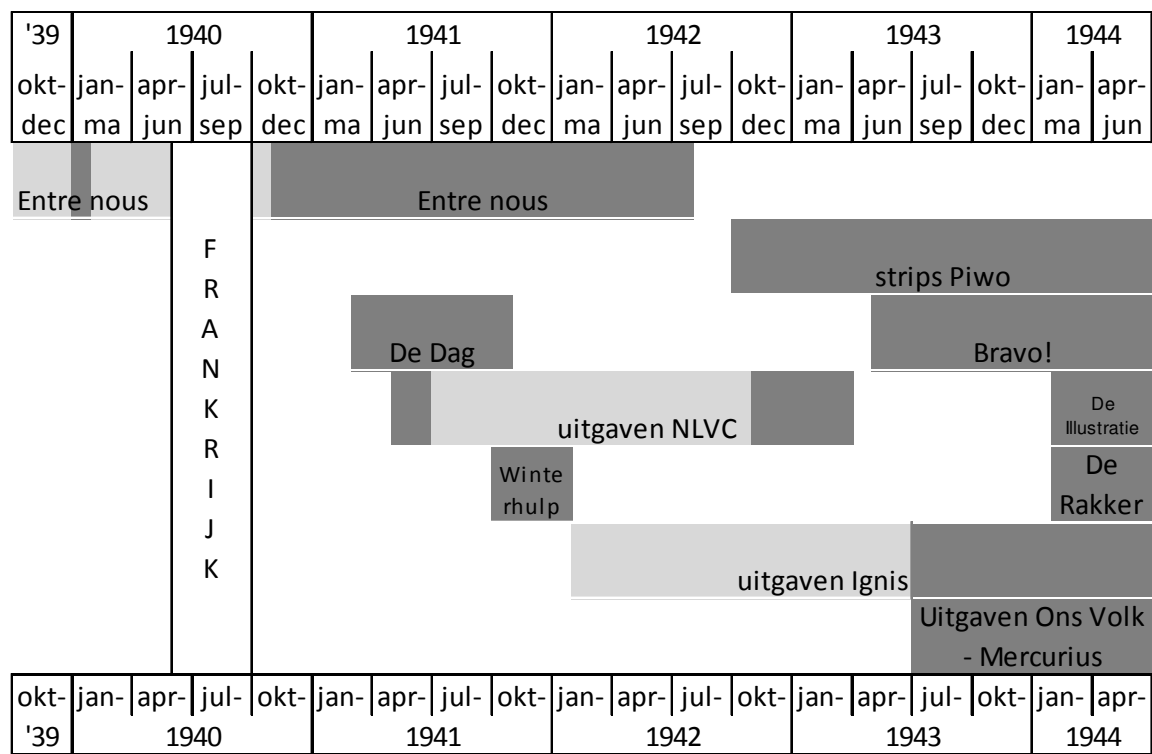
¹⁴⁷ DE SCHUYTENEER, *De eigentijdse samenleving in de Vlaamse School*, 17.

¹⁴⁸ [s.n.], "Dossier: De voorzichtige Vandersteen. Deel 4", 19.

Zoeloes, uit¹⁴⁹, werd *Suske en Wiske* opgepikt in de Nederlandse krant *De Stem* en was Vandersteens carrière definitief gelanceerd¹⁵⁰.

7. Chronologisch overzicht

Als we de tekeningen en opdrachtgevers van Vandersteen uitzetten op een tijdlijn, blijkt dat gedurende de hele bezetting Vandersteen verschillende opdrachten had lopen.

Legende met zekerheid
 periode is onduidelijk

In het begin van de oorlog maakte Vandersteen illustraties, onder andere de gags van Kitty Inno, voor *Entre Nous*, het personeelsblad van A l'Innovation. Na zijn terugkeer uit Frankrijk bleef Vandersteen voor *Entre Nous* werken, zelfs toen hij niet meer in dienst was van A l'Innovation. Toen het blad werd opgedoekt, had Vandersteen alweer andere opdrachten lopen, onder andere bij *De Dag*. Nog voor hij aan de slag ging bij de NLVC tekende hij al in opdracht van *Volk en bodem* en vanaf eind 1942 werkte hij aan de uitgave *Twee jaar geleide landbouw- en voedingseconomie in België*. De exacte timing van andere opdrachten voor de NLVC, is niet gekend. In dezelfde periode tekende Vandersteen ook voor Winterhulp.

¹⁴⁹ VAN HOOYDONCK, *Willy Vandersteen*, 31-47.

¹⁵⁰ VAN HOOYDONCK, "Een interview uit de oude doos", *De Tuftuf-Club*, 4, 29.

Volgens biograaf Peter Van Hooydonck werkte Vandersteen vanaf 1943 vaak onder grote druk. De combinatie van zijn voltijdse job bij de NLVC en de vele tekenopdrachten zorgde ervoor dat hij vaak 's avonds laat nog aan het werk was¹⁵¹. Dit verklaart wellicht de verschillende consultaties aan de bedrijfsarts van de NLVC, waarover we in het archief van de organisatie verslagen terugvonden. Een van de voornaamste diagnoses was 'felle vermoeidheid aan de ogen'¹⁵².

8. Besluit

Als we kijken naar de opdrachtgevers waarvoor Vandersteen werkte en het soort tekeningen dat hij voor hen maakte, moeten we opmerken dat er geen duidelijke inhoudelijke lijn te trekken valt, maar dat hij tekende wat de opdrachtgever hem vroeg. Voor Winterhulp, een organisatie die onder het goedkeurende oog van de bezetter aan hulpverlening deed, focuste Vandersteen op het goede imago van de organisatie, die door haar banden met de Duitsers het moeilijk had om het vertrouwen van de bevolking te winnen. De tekeningen van Vandersteen tonen vooral hoe goed Winterhulp inspeelde op de bestaande problemen: Sinterklaas was radeloos over hoe hij alle kinderen pakjes moest bezorgen, maar met de hulp van Sint-Maarten lukte het toch. Dankzij de rantsoenering en de ophaling van goederen kreeg iedereen voeding, soep, melk, kolen en kleren.

De cartoons van Kitty Inno en in *De Illustratie* toonden daarentegen net de gebreken en ongemakken van het bezettingsleven: schoenen waren niet in alle maten beschikbaar en dus moest Peerke Sorgeloos op sandalen door het leven, Kitty Inno verwisselde haar rantsoenzegels met postzegels waardoor haar brieven niet aankwamen en ze geen maaltijd kreeg in een restaurant.

Voor *De Dag*, het jeugdweekblad *Bravo!* en uitgeverij Ons Volk tekende Vandersteen erg apolitieke tekeningen. De avonturen van Tor de holbewoner, Pudifar de kater en Piwo het houten paard laten geen oorlogsrealiteit doorschemeren. Na de bezetting echter, tekende Vandersteen voor het tijdschrift *Franc Jeu* dan weer anti-Duitse en anti-collaboratieprenten. De onuitgegeven tekening voor de jarige hoofdredacteur van *Bravo!* veroordeelde collaboratie. Deze tekeningen staan in schril contrast met de tekeningen die Vandersteen als Kaproen maakte.

¹⁵¹ VAN HOOYDONCK, *Willy Vandersteen*, 30.

¹⁵² Algemeen Rijksarchief, NLVC, Geneeskundige fiche, Vandersteen Willebrord.

V. WILLY VANDERSTEEN ALIAS KAPROEN

De belangrijkste aanleiding om Willy Vandersteen ervan te verdenken Kaproen te zijn, was de gelijkende tekenstijl. Vooral het oortje in de vorm van een 3 was voor vele kenners overtuigend. Toen enkele journalisten en stripfanaten zich in de kwestie vastbeten, vonden ze echter nog andere argumenten die hun theorie zouden kunnen bevestigen. Vandersteen zou tijdens en na de oorlog immers in een ‘zwart’ milieu vertoefd hebben. Daarnaast uitte hij in naoorlogse publicaties expliciete kritiek op de repressie en pleitte hierin voor verzoening. Tot slot was er het vermeende ‘gat in de carrière van Vandersteen’: de Kaproentekeningen werden gepubliceerd in een periode waarin geen andere tekeningen van Vandersteen gekend waren.

In dit hoofdstuk brengen we het ontstaan en de evolutie van het gerucht in kaart en kaderen we Kaproen binnen de collaborerende stripwereld tijdens de Tweede Wereldoorlog. Op basis van ons eigen onderzoek gaan we dieper in op de verschillende argumenten die journalisten en stripfanaten in de loop der jaren aanbrachten.

1. Het gerucht

Het gerucht dat Vandersteen Kaproen zou zijn, begon de ronde te doen toen Uitgeverij Drogenoek in 1996 een facsimile uitgaf van *Zoo zag Brussel de Dietsche Militanten!*, een boekje over de collaborerende Dietse Militie-Zwarte Brigade met uitgesproken antisemitische en pro-Duitse tekeningen van Kaproen. De heruitgave verscheen in een oplage van vijfhonderd exemplaren. Deze facsimile was de aanleiding voor een artikel van stripjournalist Jan Bex in *Het Belang van Limburg* op 4 juni 1997, waarin hij zijn vermoeden uitte dat de tekenaar Kaproen Willy Vandersteen was. Hij citeerde ook biograaf Peter Van Hooydonck, die beweerde geen bewijzen te hebben, maar wel te geloven dat Vandersteen Kaproen was. Van Hooydonck had eerder zowel Bert Peleman, de auteur van *Zoo zag Brussel de Dietsche Militanten!* als Vandersteen aangeschreven met de vraag of Vandersteen Kaproen was, maar beiden ontkenden.

Peter Van Hooydonck werkte zijn hypothese verder uit in de vierde editie van het stripmagazine *De Tuftuf-Club*, dat in juli 1997 verscheen. Hij wees op het milieu waarin Vandersteen vertoefde: na de oorlog bezocht hij cafés die bekend stonden voor hun ‘zwarte’ cliënteel. Bovendien kende Vandersteen de auteur van *Zoo zag Brussel de Dietsche Militanten!*, Bert Peleman. Peleman was in 1947 ter dood veroordeeld voor collaboratie (zijn straf werd later omgezet in levenslange dwangarbeid, eind 1950 kwam hij vrij)¹⁵³. Peleman was tijdens de oorlog lid van de Dietse Militie-Zwarte Brigade (de paramilitaire arm van het collaborerende VNV) en van de Vlaamsgezinde organisatie De Meivisch¹⁵⁴. Vandersteen en Peleman zouden elkaar bij de Nationale Landbouw- en Voedselcorporatie ontmoet hebben. In 1944 publiceerde Vandersteen in *De Illustratie*. Dit blad, waarvan Bert Peleman hoofdredacteur was, werd, net als de krant *Volk en Staat* die de Kaproentekeningen publiceerde, uitgegeven door N.V. De Schelde. Ook later kruisten hun wegen elkaar meermaals: in 1958 gebruikte Peleman de figuren van Suske en Wiske in Scaldiana,

¹⁵³ BEYEN, “Bert Peleman”.

¹⁵⁴ KADOC, archief Peleman (Afdeling 4: Legerdienst en Tweede Wereldoorlog) en BEYEN, “Bert Peleman”.

een toeristisch opgezette tentoonstelling in Rupelmonde. In de jaren '60 zouden Peleman en Vandersteen zelfs plannen gehad hebben om een Suske en Wiskepark op te richten in Rupelmonde. In 1975 werkten de twee samen aan het album *De Mollige Meivis*¹⁵⁵, een naam die niet alleen kan verwijzen naar een zoetwatervis, maar ook naar de culturele kring die in 1943 door onder meer Bert Peleman opgericht was¹⁵⁶. Aan Bert Peleman werd na de oorlog herhaaldelijk de vraag gesteld wie achter het pseudoniem Kaproen schuilging. In een brief aan Peter Van Hooydonck, noemde hij Edgard Vanmechelen (tekenaar Gard, zie verder)¹⁵⁷. In een brief aan de krant *De Standaard* naar aanleiding van een stuk over het overlijden van Vandersteen schreef hij dat Willy Vandersteen 'onschuldige en grafische tekeningen' maakte tijdens de oorlog¹⁵⁸.

Ook het *Brabant Strip Magazine* ging dieper in op de geruchten. In een vijfdelige reeks, *De voorzichtige Vandersteen*, analyseerden de auteurs de verwijzingen naar collaboratie en repressie in het naoorlogs werk van Vandersteen. Zo gaf Vandersteen in een voorpublicatie uit 1948 van *De Bokkerrijder* duidelijke kritiek op de ontsporingen van de repressie¹⁵⁹ en was de moraal van een voorpublicatie uit 1948 van *De Mottenvanger*, een strip met duidelijke verwijzingen naar de Tweede Wereldoorlog, dat iedereen fouten maakte en het tijd was voor verzoening¹⁶⁰. In het vierde deel van de reeks ging het *Brabant Strip Magazine* in op de 'geheimzinnige schuilnamen' van Vandersteen tijdens de Tweede Wereldoorlog. Onder het pseudoniem WIL publiceerde hij vanaf 1941 vrij onschuldige strips, aan het einde van de oorlog publiceerde hij onder het pseudoniem MIK duidelijke anti-Duitse en anti-collaboratietekeningen. De conclusie van *Brabant Strip Magazine* was dat Vandersteen misschien eerder apolitek genoemd kan worden:

*'Vandersteen had er bepaald geen moeite mee 'in opdracht' te werken. Is de opdrachtgever politiek gematigd? Dan tekenen we gewoon spontane, plezierige avonturenverhalen. Had de opdrachtgever graag een flinke portie politiek gehad? Dan verwerken we wel het repressiethema en de Koningskwesie in Suske&Wiske. De Provincie Antwerpen wil graag een reclamestrip? Goed, dan maken we wel eventjes een reclamestrip (De Rammelende Rally en ontelbare afstammelingen). Het is kenmerkend voor de carrière van Vandersteen en het geldt ook vandaag nog: strips zijn geen kunst, strips zijn te koop. Principes zijn bijzaak.'*¹⁶¹

In het vijfde en laatste deel van *De voorzichtige Vandersteen*, dat opgenomen werd in een dossier over de Vlaamse stripwereld tijdens de Tweede Wereldoorlog, verzamelde het *Brabant Strip Magazine* alle argumenten om te veronderstellen dat Vandersteen Kaproen was. Vandersteen gebruikte verschillende pseudoniemen voor delicate onderwerpen en vertoefde in een 'zwart' milieu. Na de oorlog verdedigde hij de collaboratie of stelde hij vragen bij de repressie in *Suske en Wiske*-albums. Hij nam heel uiteenlopende tekenopdrachten aan zonder zich zorgen te maken over de ideologie of bedoelingen van de opdrachtgevers en zelf was Vandersteen, zoals bleek uit een interview in januari 1984 in het weekblad *Humo*, in zijn jonge jaren zeer Vlaamsgezind. Voor

¹⁵⁵ VAN HOOYDONCK, "Vandersteen post mortem op de pijnbank", *De Tuftuf-Club*, 4, 26-27.

¹⁵⁶ SMITS, "Dossier 40-45", 25.

¹⁵⁷ BEX, "Holocaustrel rond Sus en Wis".

¹⁵⁸ KADOC, archief Peleman (Afdeling 4: Legerdienst en Tweede Wereldoorlog), Brief aan de redactie van *De Standaard*.

¹⁵⁹ VRANKEN, "Dossier: De voorzichtige Vandersteen. Deel 1", 12-16.

¹⁶⁰ VRANKEN, "Dossier: De voorzichtige Vandersteen. Deel 2", 11-13.

¹⁶¹ [s.n.], "Dossier: De voorzichtige Vandersteen. Deel 4", 18-21.

velen was het belangrijkste argument echter de overeenkomst in tekenstijl tussen Kaproen in bijvoorbeeld de strips over Bart de Brigademan en WIL in bijvoorbeeld *Tori De Holbewoner*¹⁶². Bovendien was er ‘het gat in de carrière van Vandersteen’.

In 2005 kwam het gerucht opnieuw uitgebreid onder de aandacht naar aanleiding van het ontslag van Marc Verhaegen, de hoofdtekenaar van Studio Vandersteen. Verhaegen kwam naar buiten met een dispuut tussen hem en de erven Vandersteen over het wel of niet publiceren van een *Suske en Wiske*-album over de Holocaust, wat leidde tot nieuwe speculaties over de politieke voorkeuren van Vandersteen. De kwestie werd opgepikt in Nederland, waar op 7 mei 2005 in de krant *Vrij Nederland* een artikel verscheen waarin Verhaegen zijn vermoeden uitsprak dat Vandersteen extreemrechtse sympathieën had. Ook Peter Van Hooydonck kwam opnieuw aan het woord en bevestigde dat de bewaker van het testament van Vandersteen, oud-Oostfronter Luc De Meyer, een grote invloed had op de Studio Vandersteen en dat het dispuut tussen Verhaegen en de Studio op zijn gedachtegoed geïnspireerd kon zijn. Van Hooydonck herhaalde dat hij vrij zeker was dat Vandersteen Kaproen was, maar dat hij dit niet zwart op wit kon aantonen en het daarom niet in de biografie had opgenomen¹⁶³.

In december 2005 blikte Helena Vandersteen in *Het Belang van Limburg* en *Gazet van Antwerpen* terug op de voorbije woelige periode en kondigde aan dat ‘twee universiteitsprofessoren’ op vraag van Standaard Uitgeverij en met goedkeuring van de familie een onderzoek gestart waren naar de link tussen Kaproen en Vandersteen¹⁶⁴. Uit interne mails blijkt dat er contacten geweest zijn met twee historici, maar dat hieruit geen historisch onderzoek voortvloeide. Ze concludeerden slechts, na een korte rondvraag bij archiefinstellingen, dat er waarschijnlijk geen bewijzen gevonden zouden kunnen worden¹⁶⁵. Nochtans zei Helena Vandersteen in een interview met de krant *De Morgen* op 21 februari 2006 dat het onderzoek niets opgeleverd had en dat de geruchten dus niet klopten¹⁶⁶. De gecontacteerde historici reageerden hierop terecht dat het ontbreken van bewijzen niet betekent dat het gerucht niet klopt¹⁶⁷. Standaard Uitgeverij ondernam nog enkele vergeefse stappen om het onderzoek nieuw leven in te blazen¹⁶⁸. Ook Ronald Grossey, die in 2007 een boek publiceerde over de Studio Vandersteen, meldde later in verschillende krantenartikelen geen nieuws over het onderzoek meer te hebben vernomen¹⁶⁹.

¹⁶² VRANKEN, “Dossier: De voorzichtige Vandersteen. Deel 5”, 24-27.

¹⁶³ VAN DE GRIEND, “Suske en Wiske en de dampende doofpot. Het dubieuze verleden van Willy Vandersteen”.

¹⁶⁴ [s.n.], “geen titel”, in: *Het Belang Van Limburg*, 17 december 2005, 11 en BEX, “Onderzoek naar oorlogsverleden Willy Vandersteen”, 1.

¹⁶⁵ Interne e-mail SU, 13 februari 2006.

¹⁶⁶ DE WEYER, “Eerste fase onderzoek naar oorlogsverleden ‘Suske en Wiske’-tekenaar afgerond”, 17.

¹⁶⁷ Interne e-mail SU, 14 februari 2006.

¹⁶⁸ Interne e-mails SU, 3 maart 2006, 6 maart en 17 maart 2006. In deze mails worden mogelijke vergaderdata voorgesteld, het is niet duidelijk of de vergadering heeft plaatsgevonden.

¹⁶⁹ BEX, “Veel tekenaars en maar één naam”.

2. Het onderzoek

In 2009 contacteerde Standaard Uitgeverij het historisch onderzoeksbureau Geheugen Collectief. Ze wilden het gerucht opnieuw laten onderzoeken. We pakten het onderzoek anders aan: ons opzet was niet om te bewijzen dat Vandersteen Kaproen was, maar om uit te zoeken wie Kaproen geweest kon zijn. We betrokken dus vanuit de figuur van Kaproen en niet vanuit Vandersteen.

Om de context waarbinnen Kaproen publiceerde beter te begrijpen, is het belangrijk om ook het perslandschap en meer nog de collaborerende stripwereld tijdens de Tweede Wereldoorlog in kaart te brengen.

a. De stripwereld tijdens de Tweede Wereldoorlog

Het beeldverhaal ontstond in de loop van de negentiende eeuw, maar het duurde tot de jaren 1930 voor het echt doorbrak als populair onderdeel van dag- en weekbladen. In Europa was het beeldverhaal tot in de jaren '30 veel explicieter op kinderen gericht dan in de Verenigde Staten, waar strips al veel eerder net zo goed voor volwassenen bedoeld waren. In de loop van de jaren '30 werd de Amerikaanse aanpak van 'de strip' ook populair in Europa, ook al was 90% van de beeldverhalen in de algemene dagbladpers nog steeds op kinderen gericht. In de algemene dagbladpers was 61% van de beeldverhalen van Nederlandse oorsprong en kwam 36% uit de Verenigde Staten. Er was dus nauwelijks Vlaamse input. Dit lag anders voor kinderbladen, waar 64% van de strips van Belgische makelij was¹⁷⁰.

Tijdens de bezetting kwam, zoals eerder aangehaald, alle pers onder Duitse censuur. Van persvrijheid was geen sprake meer. Sommige bladen kregen een publicatieverbod of mochten enkel onder strenge regels blijven publiceren, andere bladen werden nieuw opgericht. Alle dag- en weekbladen die verschenen, moesten zich houden aan de Duitse censuurregels en waren daardoor eerder pro-Duits. Het was volgens de censuur immers *'verboden artikelen in te lassen die het Duits aanzien of de Duitse politiek schaden. Kleinerende artikels zijn insgelijks verboden. Dit verbod geldt niet alleen voor artikelen maar tevens voor berichten, meldingen advertenties, enz.'* Een te gematigde of afzijdige koers werd door de Duitsers op de vingers getikt. Journalisten of bladen die de regels in de wind sloegen, riskeerden geldboetes, schorsing, publicatieverbod of zelfs gevangenisstraffen¹⁷¹. Wie tijdens de oorlog wilde publiceren, moest zich dus aan de Duitse regels conformeren.

Door de censuur was het onmogelijk om nog Amerikaanse strips te publiceren. Daarom moesten de bladen naarstig op zoek naar Belgische tekenaars die de leemte konden invullen. Er waren dan ook heel wat Belgische tekenaars actief in deze periode. Enkele tekenaars die tijdens de bezetting een belangrijke rol speelden in de collaborerende stripwereld waren bijvoorbeeld Armand Panis (Pik, Panis) die onder meer voor de collaboratiekranten *Volk en Staat* en *Strijd* werkte en ook illustraties voor het VNV maakte. In 1947 werd hij veroordeeld tot twee jaar gevangenisstraf voor collaboratie. Leo Debudt (Leo) tekende voor *Volk en staat* en *De Nationaalsocialist*. Hij tekende

¹⁷⁰ LEFÈVRE, "De doorbraak van de strip als populair medium", 5-9.

¹⁷¹ DE BENS, *De Belgische dagbladpers*, 115-122.

onder andere *De wereldreis van Flip en Flop*. In 1947 werd hij in Gent veroordeeld tot zes maanden cel wegens collaboratie.

Edgar Vanmechelen (Gard) begon in juli 1942 als vaste medewerker te tekenen voor de propagandadienst van de Dietse Militie, waardoor hij intensief samenwerkte met Bert Peleman. Vanmechelen tekende heel wat propagandaposters en werd in 1947 veroordeeld voor collaboratie. In de Franstalige pers was Jam een belangrijke cartoonist. Achter dit pseudoniem ging Paul Jamin schuil die voor *Le Soir* en de *Brüsseler Zeitung* talrijke antisemitische strips tekende. Na de oorlog werd hij ter dood veroordeeld voor deze tekeningen. Zijn straf werd echter omgezet in levenslang en in 1952 kwam hij vervroegd vrij.

In vergelijking met bovenstaande tekenaars was Kaproen maar een kleine garnaal. Van hem zijn slechts zeven gags in kranten bekend, één propaganda-affiche en de tekeningen in de brochure *Zoo zag Brussel de Dietsche Militanten!*. De insteek en de onderwerpen van zijn tekeningen zijn echter duidelijk antisemitisch en pro-Duits.

b. De tekeningen van Kaproen

De eerste gekende cartoon van Kaproen verscheen op 19 juni 1942 op de voorpagina van de krant *Volk en Staat*: ‘Hier spreekt de Zwarte Brigade-Dietsche Militie’¹⁷². De Dietse Militie was de paramilitaire arm van de grootste collaboratiebeweging, het Vlaams Nationaal Verbond (VNV). Toen in 1941 het Verdinaso werd opgeslorpt door het VNV, werd ook haar paramilitaire organisatie, de Zwarte Brigade, mee overgenomen en samengevoegd met de Dietse Militie. Vanuit de Dietse Militie-Zwarte Brigade werd gerekruteerd voor vrijwillige arbeid in Duitsland, voor militaire (Duitse) formaties aan het thuis- en aan het Oostfront. De militanten droegen een herkenbaar, zwart uniform¹⁷³.

De cartoon van Kaproen toont een man van de Dietse Militie-Zwarte Brigade die een aantal Joden met een zweep aanviel, met als begeleidende tekst ‘*Ze fluisteren en liegen maar zien de sterren vliegen*’. De tekening was gesigneerd met ‘Kaproen’ in hoofdletters en een getekende kaproen, een kapachtig middeleeuws hoofddekseel.

De krant waarin de cartoon verscheen, *Volk en Staat*, was het officiële persorgaan van het VNV. Tijdens het interbellum was de krant voor vele VNV-ers veel te extreem in haar nationaalsocialistische adoratie¹⁷⁴. Hendrik Borginon klaagde in 1936 bij VNV-leider Staf De Clercq:

*‘Het VNV heeft zich tot nog toe nooit in anti-semitische richting uitgesproken; Volk en Staat gaat er maar op los. Niet de alleenstaande feiten zijn erg, wel het berekende, systematische ervan, dat VNV-beginselen en directieven der VNV-leiding tot een leugen dreigt te maken en ons allen tot medeplichtigen hieraan.’*¹⁷⁵

¹⁷² KAPROEN, “Hier spreekt de Zwarte Brigade-Dietsche Militie”, in: *Volk en Staat*, 19 juni 1942, 1.

¹⁷³ SAX, *Voor Vlaanderen, Volk en Führer*, 86 en DE WEVER, “Dietse Militie-Zwarte Brigade”.

¹⁷⁴ DE BENS, *De Belgische dagbladders*, 196.

¹⁷⁵ Idem, 196.

Na een hoofdredacteurswissel nam de krant een gematigder standpunt in¹⁷⁶. Bij de Duitse inval in België werd de publicatie van *Volk en Staat* gestaakt omdat de hoofdredacteur en de beheerder als verdachte elementen naar Frankrijk waren gedeporteerd door de Belgische overheid¹⁷⁷. De bezetter wilde echter zo snel mogelijk opnieuw een dagblad in Antwerpen laten verschijnen en op 13 juni 1940 rolde *Volk en Staat* met Duitse steun opnieuw van de drukpersen¹⁷⁸. De doelstellingen van de krant werden duidelijk omschreven in de ‘richtlijnen voor de redactie’ die hoofdredacteur Jan Brans in 1941 schreef:

‘De algemeene richting, welke Volk en Staat te volgen heeft is deze van het VNV. Het VNV heeft tot doel: de vestiging van de Nationaal-Socialistische orde in Vlaanderen, op volkschen grondslag. Wij hebben tot taak de verwerkelijking van dit doel te bevorderen door artikels, welke het volksbennustzijn en den Dietsch-Germaanschen geest versterken. Wijzelf hebben echter in de eerste plaats, én door ons werk én door onze tucht, te bewijzen dat wij het ernstig meenen met het Nationaal-Socialistisch ideaal. Dit ideaal bepaalt den inhoud van alles wat in Volk en Staat verschijnt. Alle rubrieken, zowel de politieke als de economische en cultureele, dienen in een Nationaal-Socialistischen geest te worden gesteld.’¹⁷⁹

Hoewel de krant zich aanvankelijk onthield van al te expliciete pro-Duitse beschouwingen om ook lezers van buiten het VNV te winnen, stelde de krant zich steeds meer ten dienste van de Duitse propaganda. De krant leefde over het algemeen in goede verstandhouding met de Duitse ‘Propaganda-Abteilung’ en werd op allerlei manieren door deze dienst bevoordeeld. Zo moest *Volk en Staat*, in tegenstelling tot alle andere dagbladen, zijn oplage niet verminderen omwille van de papierschaarste. Door deze schaarste mochten kranten in 1944 nog slechts uit twee pagina’s bestaan, *Volk en Staat* mocht op vier pagina’s verschijnen¹⁸⁰.

De verantwoordelijke uitgeverij was N.V. De Schelde¹⁸¹. Deze uitgeverij was voor het grootste deel in handen van een groep VNV-ers en publiceerde in de loop van de oorlog verschillende VNV-periodieken zoals *De Nationaalsocialist* (zie verder). Ook het geïllustreerd weekblad *De Illustratie* verscheen bij N.V. De Schelde tussen 18 februari 1944 en 19 augustus 1944¹⁸². Bert Peleman was een spilfiguur binnen de uitgeverij. Hij leidde *De Illustratie* en zetelde in de redactie van *Volk en Staat*. Deze krant werkte met een veertiental fulltime binnenlandse journalisten en een tiental losse medewerkers en buitenlandse correspondenten¹⁸³. De krant haalde tijdens de oorlogsjaren een oplage van 50 à 60.000 exemplaren, wat in verhouding tot veel andere dagbladen relatief hoge verkoopcijfers waren¹⁸⁴.

¹⁷⁶ Idem, 197.

¹⁷⁷ Bij de Duitse inval deporteerde de Belgische overheid belangrijke Vlaams-nationalistische kopstukken, Duitsers die in België verbleven en andere ‘verdachte’ of ‘mogelijk staatsgevaarlijke elementen’ naar Frankrijk. De meeste van hen konden na de overgave van België terugkeren.

¹⁷⁸ DE BENS, *De Belgische dagbladpers*, 202.

¹⁷⁹ DE BENS, *De Belgische dagbladpers*, 207.

¹⁸⁰ Idem, 207-208.

¹⁸¹ Idem, 203.

¹⁸² DE SCHUYTENEER, *De eigentijdse samenleving in de Vlaamse School*, 17.

¹⁸³ DE BENS, *De Belgische dagbladpers*, 204.

¹⁸⁴ Idem, 205.

Na zijn eerste tekening in *Volk en Staat* publiceerde Kaproen op 21 en 22 juni 1942 de eerste strip van Bart De Brigademan¹⁸⁵. Er zouden er nog twee volgen. Het figuurtje van Bart de Brigademan was weerom een lid van de Dietse Militie-Zwarte Brigade. De gags van Bart de Brigademan waren uitgesproken antisemitisch. In de eerste strip schudde de brigademan een Joodse voorbijganger uit boven een doek, waarop een hoop vlooien vielen die de brigademan vervolgens verkocht aan een vlooiëntemmer. De ondertitel is ‘*Ook eerlijke kan men handel drijven – men ondervindt het aan den lijve!*’ In de tweede gag van 13 maart 1943 zat Bart de Brigademan op een bankje naast een man die droomde over Engelse bevrijders¹⁸⁶. Als de man echter wakker werd naast de geüniformeerde Bart schrok hij zich een hoedje en was hij snel uit zijn droom geholpen. De derde gag, die op 3 april 1943 verscheen, toont Bart de Brigademan die propagandamateriaal uitdeelde op straat en het aan de stok kreeg met een Jood en een kapitalist. De drie gingen op de vuist. Bart de Brigademan sloeg beide anderen het ziekenhuis in en colporteerde rustig verder¹⁸⁷.

Op 12 juli 1942 vond een indrukwekkende mars op Brussel plaats ter herdenking van Reimond Tollenaere. Tollenaere was de propagandaleider van het VNV en een van de eersten om zich aan te melden voor het Oostfront¹⁸⁸. Op 22 januari 1942 sneuvelde hij in Rusland. Hij werd meteen hét symbool van de heldhaftige Oostfronter die viel voor overtuiging, volk en Vlaanderen. Ter zijner herdenking marcheerden op 12 juli 1942 meer dan zesduizend militanten van de Dietse Militie-Zwarte Brigade en de Hulpbrigade met groot machtsvertoon door Brussel¹⁸⁹. Op de Grote Markt werd een ceremonie gehouden met de eedaflegging van vele nieuwe leden. Over deze mars verscheen in de Ulenspiegelreeks het boekje *Zóó zag Brussel de Dietsche Militanten!*¹⁹⁰. Het boekje werd in opdracht van de Dietse Militie-Zwarte Brigade door *Volk en Staat* uitgegeven. De tekst van *Zoo zag Brussel de Dietsche Militanten!* bestond uit rijmpjes bij de tekeningen en waren van de hand van Ulenspiegel, een pseudoniem van Bert Peleman. De tekeningen van Kaproen toonden hoe de mars in Brussel volgens de D.M.-Z.B. verlopen was: Franstalige Brusselaars werd de schrik op het lijf gejaagd terwijl de brigadeleden met motoren door de straten reden of met de vlag van de organisatie marcheerden.

*‘Bij ’t gekletter der motoren
heeft Bobonne haar evenwicht verloren.
Gillend sprong ze in de lucht
en heeft heel den nacht gezucht!’*

De brigadeleden paktten Brusselaars die de mars dreigen te verstoren hard aan.

¹⁸⁵ KAPROEN, “Bart de Brigademan: Ook eerlijk kan men handel drijven... men ondervindt het aan den lijve!”, in: *Volk en Staat*, 21 en 22 juni 1942.

¹⁸⁶ KAPROEN, “Bart de Brigademan”, in: *Volk en Staat*, 13 maart 1943.

¹⁸⁷ KAPROEN, “Bart de Brigademan”, in: *Volk en Staat*, 3 april 1943.

¹⁸⁸ BEYEN, *Held voor alle werk*, 85.

¹⁸⁹ DE WEVER, *Greep naar de macht*, 516.

¹⁹⁰ KAPROEN en ULENSPIEGEL, *Zóó zag Brussel de Dietsche militanten!*, Uitgeverij Volk en Staat, Antwerpen, 1942.

*‘Wie de straat wou oversteken,
Heeft soms aardig opgekeken.
Zelfs al miek hij veel tam-tam
Moest hij t’rug van waar hij kwam.’*

en schopten een Joodse man met een kinderwagen.

*‘Wie we slechts met moeite zagen
was oom Levy met zijn kindervagen.
Kwam hij echter met zijn luizen,
hielp de militant hem snel verhuizen.’*

Ook de geallieerden en de ‘oorlogsprofiteurs’ werden in het boekje aangepakt.

*‘Toen het bier was in den man
Zat de... Tommy in de kan!
Maar de Dietsche militant
Miek den Tommy vlug van kant.’*

*‘Drukken magistraten woekeraars de hand:
Eens komt ’t oordeel van den Dietschen militant.
Spek of boter kunnen dan niet baten:
Aan de galg passen de grootste... maten!’*

*‘Op zijn stokpaardje met gulden sporen
Heeft de Brusselaar zijn slag verloren.
Engelsch, Russisch of Amerikaans formaat:
Wee hen! Als de ‘goedendag’ ooit slaat!’*

Op 28 juli 1942 verscheen in *Volk en Staat* een tekening uit *Zoo zag Brussel de Dietsche Militanten!*: ‘zelfs Bobonne was komen kijken’¹⁹¹. Op 7 augustus 1942 verscheen in *Volk en Staat* de covertekening van ‘Zoo zag Brussel de Dietsche Militanten’ bij het artikel ‘6^e Kempisch landjuweel te Herentals’¹⁹².

In 1942 maakte Kaproen ook een wervingsaffiche voor de Dietse Militie-Zwarte Brigade, die zowel als affiche, postkaart en als advertentie in *Volk en Staat* verscheen¹⁹³. De afbeelding toont een militant die de vlag van de Dietse Militie-Zwarte Brigade draagt. Onder hem de tekst ‘Kameraad! Ook uw plaats is in het N.S.K.K. en in de Dietsche Militie-Zwarte Brigade. Inlichtingen: Zuiddreef, 97, Brussel’. Het Nationalsozialistisches Kraftfahrkorps (NSKK) was een vervoersmaatschappij van het Duitse leger en de Organisation Todt (OT), een particuliere maatschappij die vooral

¹⁹¹ KAPROEN, “Zelfs bobonne was komen kijken”, in: *Volk en Staat*, 28 juli 1948, 2b.

¹⁹² KAPROEN, “Zóó zag Brussel de Dietsche Militanten!”, in: *Volk en Staat*, 7 augustus 1942, 3b.

¹⁹³ KAPROEN, “Kameraad! Ook uw plaats is in het N.S.K.K. en in de Dietsche Militie-Zwarte Brigade”, in: *Volk en Staat*, 8 september 1942 e.v.

militaire bouwwerken uitvoerde voor het Duitse leger. Dit militair georganiseerd korps verzorgde vooral transportdiensten aan het front en in de bezette gebieden. Tijdens de bezetting werd ook in België gerekruteerd voor het NSKK. Hoewel het om een Duitse organisatie ging, begon het VNV in de lente van 1941 propaganda te maken voor zowel het NSKK als de OT. De partij beschouwde onterecht het NSKK als een verlengstuk van haar Dietse Militie en zorgde ervoor dat Dietse Militie-Zwarte Brigade-mannen hun uniform en hun graad tijdens hun dienst bij het NSKK konden behouden¹⁹⁴. De wervingsaffiche van Kaproen verscheen in *Volk en Staat* voor de eerste keer op 8 september 1942. Ze werd gedurende verschillende maanden een aantal keer hernomen.

Op 16 januari 1943 publiceerde Kaproen de cartoon *Goudvisch-idylle* in het weekblad *De Nationaalsocialist*¹⁹⁵. De *Nationaalsocialist* verscheen tot 1941 onder de titel *Hier Dinaso* en was een uitgave van het VNV¹⁹⁶. Het blad verdedigde een fervent nationaalsocialistische ideologie, zoals ook blijkt uit zijn naam. De hoofdredacteur, Pol Le Roy, wilde met zijn blad ‘*voorlichting, vorming en scholing brengen over het nationaalsocialisme*’. De *Nationaalsocialist* vaarde resoluut een Dietse koers en was voor een samensmelting van Nederland en Vlaanderen tot een onafhankelijke staat. Dit standpunt, samen met de onverholven kritiek op de concurrerende collaboratie-organisatie DeVlag was voor de bezetter een reden om het blad vanaf mei 1944 een publicatieverbod op te leggen. In juni 1944 verscheen het blad opnieuw, maar dan onder leiding van Antoon Mermans, die op dat moment ook hoofdredacteur was van *Volk en Staat*¹⁹⁷.

De tekeningen die Kaproen voor *De Nationaalsocialist* maakte, sluiten perfect aan bij de uitgebreide oorlogsreportages in het blad. De eerste cartoon van 16 januari 1943 toont de kajuit van een Brits schip waar twee goudvissen in een bokaal zwommen. Door het raam was een Duits gevechtsvliegtuig, een Stuka, te zien. De tekst onder de tekening luidt: ‘*Schep moed! De Stuka komt... okee! Straks zwemmen wij in volle zee.*’

Op 6 maart verscheen eveneens in *De Nationaalsocialist* de tegen Stalin gerichte cartoon *Het groote offensief*¹⁹⁸. Stalin veegde met een bezem zijn eigen soldaten over de zeis van de Dood. ‘Magere Hein’ vroeg hem te stoppen: ‘*Kwel me niet langer met uw offensief! U ziet: ik ben niet van de kwaadsten!*’, waarop Stalin antwoordde: ‘*Schep moed! Schep moed! Mijn Heintje lief! Het zijn bijna de laatsten!...*’

Op 27 maart publiceerde Kaproen een cartoon in *De Nationaalsocialist* met als ondertekening: ‘*Al is het wel wat kras wij eischen Barrabas!*’¹⁹⁹. De tekening toont een geestelijke die moest kiezen tussen Jezus of Barrabas, afgebeeld als Rus, en voor deze laatste koos.

Het is duidelijk dat de cartoons van Kaproen niet alleen gepubliceerd werden in zwaar collaborerende bladen zoals *Volk en Staat* en *De Nationaalsocialist* maar ook inhoudelijk uitgesproken pro-Duits, antisemitisch en anti-geallieerd waren.

¹⁹⁴ SAX, *Voor Vlaanderen, Volk en Führer*, 88.

¹⁹⁵ KAPROEN, “Goudvisch-idylle”, in: *De Nationaalsocialist*, 16 januari 1943.

¹⁹⁶ MARTIN, “Archief V.N.V.”, 44.

¹⁹⁷ VAN CAUSENBROECK, “De Nationaal-Socialist”.

¹⁹⁸ KAPROEN, “Het Groote Offensief”, in: *De Nationaalsocialist*, 6 maart 1943.

¹⁹⁹ KAPROEN, “Al is het wel wat kras wij eischen Barrabas”, in: *De Nationaalsocialist*, 6 maart 1943.

c. Kaproen alias Vandersteen

Het bewijs dat Vandersteen wel degelijk schuilging achter het pseudoniem van Kaproen vonden we in het archief van het Krijgsauditoraat. Na de Tweede Wereldoorlog werden door het Belgische krijgsgerecht meer dan 405.000 dossiers aangelegd over collaboratie. Ongeveer 53.000 mensen werden veroordeeld, de andere dossiers werden zonder gevolg geklasseerd, draaiden uit op een buitenvervolginstelling of resulteerden in een vrijspraak. De meeste van deze zogenaamde repressiedossiers zijn persoonlijke dossiers. Het dossier van het dagblad *Volk en Staat* vormt hierop, net als enkele andere ‘grote dossiers’, een uitzondering. De medewerkers van *Volk en Staat* werden in 1947 in één proces voor de rechter gedaagd. De belangrijkste onder hen werden door het Antwerpse krijgshof ter dood of tot een celstraf veroordeeld. Niemand werd geëxecuteerd.

Het was in dit procesdossier van *Volk en Staat*, de krant die verschillende van Kaproens tekeningen publiceerde, dat we bewijzen vonden dat Kaproen Willy Vandersteen was. Ter voorbereiding van het proces werd een deskundig verslag opgemaakt. Deze uitgebreide bundel diende enerzijds om de krijgsauditeur en de magistraten bekend te maken met de structuren en de werking van *Volk en Staat* en anderzijds om niet het hele archief van het dagblad te hoeven bewaren. In dit deskundig verslag werd het archief van *Volk en Staat* (*‘enkele camions in omvang’*) samengevat. Verschillende elementen komen in dit uitvoerige verslag aan bod, waaronder de medewerkers van *Volk en Staat*.

Het bewijs dat Willy Vandersteen onder het pseudoniem Kaproen voor *Volk en Staat* gewerkt heeft, wordt gevormd door twee documenten uit dit deskundig verslag.

A. Een document getiteld ‘Lijst van pseudoniemen en naamafkortingen van geïdentificeerde medewerkers’. Hierbij staat Kaproen duidelijk vermeld als W. Vandersteen.

B. Bovendien komt W. Vandersteen ook voor op een ‘lijst der medewerkers van het dagblad *Volk en Staat*’. Hierbij wordt hij genoemd als een *‘briefwisselaar’* (iemand die geen regelmatige medewerker is) die tussen 1941 en 1944, 250 frank kreeg als honorarium. De boekhouding van 1940 ontbrak. Het vermelde adres bewijst dat het wel degelijk om Willy Vandersteen gaat. Aangezien er geen andere W. Vandersteen genoemd wordt, kan hieruit ook geconcludeerd worden dat W. Vandersteen uit bewijsstuk A. eveneens Willy Vandersteen is.

d. Twee hoofden onder één Kaproen?

Ondank het duidelijke bewijs van de identiteit van Kaproen, bestaat er geen absolute zekerheid dat Vandersteen alleen handelde als Kaproen. Er zijn immers opmerkelijke stijlverschillen tussen de ‘heroïsche’ Brigademannen en de ‘volkse’ omstanders in *Zoo zag Brussel de Dietsche Militanten!*. De wervingsaffiche voor het NSKK lijkt bovendien niet op de tekenstijl die Kaproen hanteerde in *Bart de Brigademan*. Er zijn twee opties: ofwel hanteerde één tekenaar twee verschillende tekenstijlen, ofwel werkten twee tekenaars samen aan sommige van de publicaties van Kaproen. Kenners van het werk van Vandersteen geloven niet dat hij als beginnende tekenaar zulke

uiteenlopende stijlen beheerste als in sommige Kaproentekeningen te zien zijn. Het lijkt er dus op dat twee tekenaars verantwoordelijk waren voor de tekeningen waarin twee stijlen werden gecombineerd. Een extra argument voor deze these is het oude spreekwoord ‘twee hoofden onder één Kaproen’, gebruikt zoals ‘twee handen op een buik’: twee mensen die goed samenwerken, dezelfde meningen delen, die goed met elkaar om kunnen.

Hoewel het archief van *Volk en Staat* slechts één tekenaar als Kaproen aanduidt, kan de these overeind blijven. De vaste tekenaar van de Dietse Militie-Zwarte Brigade was de ervaren affichetekenaar Edgard Vanmechelen (Gard). Het is best mogelijk dat Edgard Vanmechelen meewerkte aan de Kaproentekeningen. Bert Peleman, propagandaleider van de beweging²⁰⁰, kan de onervaren Vandersteen en de ervaren Edgard Vanmechelen voorgesteld hebben om samen afbeeldingen te maken voor de Dietse Militie-Zwarte Brigade. De eerste Kaproentekening is immers een tekening waarin beide stijlen te herkennen zijn. Daarna ging Kaproen in de ‘volksere’ stijl van Vandersteen verder met de gags van Bart De Brigademan en de cartoons in *De Nationaalsocialist*. Voor het boekje *Zoo zag Brussel de Dietsche Militanten!* werkten Vandersteen en Vanmechelen opnieuw samen (de eerste Kaproentekening werd in dit boekje ook hernomen) en ook voor de affiches voor het NSKK sloegen ze de handen in elkaar.

Voor de opdrachten voor de Dietse Militie-Zwarte Brigade lijkt Vandersteen dus samengewerkt te hebben, waarschijnlijk met Edgard Vanmechelen. Wanneer hij in opdracht van *Volk en Staat* en *De Nationaalsocialist* antisemitische tekeningen maakte, gebruikte Vandersteen in zijn eentje het pseudoniem Kaproen in plaats van zijn gebruikelijke pseudoniemen. In het archief van *Volk en Staat* zijn alleen de betalingen geregistreerd die de krant aan Kaproen uitvoerde en niet de betalingen die de Dietse Militie-Zwarte Brigade, die advertentieruimte opkocht in bladen, aan Kaproen uitvoerde. Voor *Volk en Staat* was Kaproen enkel Willy Vandersteen. De *Bart de Brigademan*-gags leverden Vandersteen minimum 250 frank op, voor zijn ander werk als Kaproen werd hij betaald door *De Nationaalsocialist* en door de Dietse Militie-Zwarte Brigade samen met Edgard Vanmechelen, als we van de twee hoofden-hypothese uitgaan.

e. De pseudoniemen van Vandersteen

De twee-hoofdenthesen zou één antwoord kunnen bieden op de vraag waarom Vandersteen koos om onder een pseudoniem te werken. Misschien was het zelfs niet hij maar Edgard Vanmechelen of Bert Peleman die deze naam koos. Maar dan blijft de vraag waarom Vandersteen ook met Kaproen ondertekende als hij zonder Vanmechelen antisemitische prenten tekende. Bovendien kan de vraag naar het waarom van de pseudoniemen van Vandersteen breder gesteld worden. Want ook voor sommige andere tekeningen ondertekende Vandersteen niet onder eigen naam. Vandersteen gebruikte tijdens zijn eerste jaren als tekenaar verschillende pseudoniemen. WIL was een duidelijke afgeleide van zijn eigen naam, maar pseudoniemen als MIK, PIM, BOBS en Kaproen zijn minder duidelijk. Ook het *Brabant Strip Magazine* besteedde in zijn reeks *De voorzichtige Vandersteen* aandacht aan zijn pseudoniemengebruik tijdens de Tweede Wereldoorlog. Het vierde deel, *de geheimzinnige schuilnamen*, was er volledig aan gewijd. Het zag in het wisselende

²⁰⁰ BEYEN, *Held voor alle werke*, 86.

gebruik van pseudoniemen een aanwijzing voor het opportunisme van Vandersteen. Volgens *Brabant Strip Magazine* gebruikte Vandersteen WIL steeds voor vrij onschuldige strips, zoals in *Bravo!*. MIK gebruikte Vandersteen vanaf 1944 voor *Franc Jeu*, waar hij duidelijke anti-Duitse en anti-collaboratiecartoons tekende. BOBS en PIM gebruikte hij respectievelijk voor *Perce Neige*, en voor *De Illustratie*. Zijn tekeningen in deze publicaties waren eerder neutraal, maar de bladen konden door hun inhoud of hoofdredacteur wel duidelijk in een respectievelijke anti-en pro-Duitse hoek gesitueerd worden. De these van het *Brabant Strip Magazine* was dat Vandersteen ook na de bevrijding nog vreesde voor een mogelijke Duitse terugkeer (het Ardennenoffensief maakte duidelijk dat die angst niet geheel ongegrond was) en daarom geen anti-Duitse cartoons durfde te tekenen met een pseudoniem dat te duidelijk naar hem verwees. Van zodra Duitsland zich overgegeven had, was de angst verdwenen en figureerde Vandersteen zelf in de coverillustratie voor het feestnummer van *Franc Jeu* naar aanleiding van de Duitse overgave²⁰¹.

De these van *Brabant Strip Magazine* klinkt valabel, maar bevat toch ook wat lacunes. De pseudoniemenwissels van Vandersteen zijn niet steeds zo logisch. De strips van *Peerke Sorgeloos* in *De Illustratie* verschenen immers niet altijd onder het pseudoniem PIM. De eerste twee keer gebruikte hij zijn gekende pseudoniem WIL. Daardoor was Vandersteen dus makkelijk te linken aan de openlijk collaborerende hoofdredacteur van *De Illustratie* én aan de tekstschrijver van *Zoo zag Brussel de Dietsche Militanten!*: Bert Peleman. Later verschenen de strips van Peerke Sorgeloos enkele keren anoniem en daarna onder het pseudoniem PIM. Maar door deze wissel binnen dezelfde reeks was het de hele tijd duidelijk wie Peerke Sorgeloos voor Peleman tekende.

Het lijkt er vooral op dat Vandersteen niet erg doordacht omsprong met zijn verschillende pseudoniemen. Geen van allen hebben ze ook een bepaalde betekenis, behalve Kaproen. Daarom lijkt het aannemelijk dat Vandersteen deze naam niet zelf bedacht, maar er wel mee doorging omdat hij misschien toch aanvoelde dat hij met die tekeningen, veel meer dan met de andere illustraties, zichzelf zou kunnen compromitteren. Kaproen werd immers nooit voor andere soorten tekeningen, tijdens noch na de oorlog gebruikt.

f. Het gat in de carrière van Willy Vandersteen

Van een ‘gat in zijn carrière’, zo blijkt uit het vorige hoofdstuk, is bij nader onderzoek niet echt sprake. Vandersteen tekende in de periode juni 1942 – april 1943, toen de Kaproentekeningen verschenen, nog voor *Entre Nous* (zijn tekeningen verschenen maandelijks tot augustus 1942) en de NLCV (zeker vanaf eind 1942, misschien ook al vroeger). De enige periode waarin het niet zeker is of Vandersteen opdrachten had lopen is het najaar van 1942, maar toen waren heel wat Kaproentekeningen al verschenen.

²⁰¹ [s.n.], “Dossier: De voorzichtige Vandersteen. Deel 4”, 18-19.

3. Besluit

Met ons onderzoek konden we zwart op wit bewijzen wat in en buiten het Vlaams stripmilieu al jarenlang vermoed werd: Willy Vandersteen was inderdaad Kaproen. Een aantal andere elementen uit het gerucht konden we bevestigen en/of nuanceren. We vonden tevens een mogelijke verklaring voor de bewering van Bert Peleman dat Edgard Vanmechelen Kaproen zou zijn.

De vraag blijft echter: waarom tekenende Willy Vandersteen deze pro-Duitse en antisemitische tekeningen?

VI. HET NETWERK VAN VANDERSTEEN TIJDENS DE OORLOG

Om een ruimer beeld te krijgen van Vandersteen buiten zijn professionele activiteiten om, hebben we verder onderzoek verricht naar het gezin Vandersteen, naar Vandersteens netwerk en zijn contacten tijdens de Tweede Wereldoorlog. We hebben ook aanknopingspunten gezocht die iets zouden kunnen vertellen over zijn ideologisch referentiekader. We zochten hierbij uitsluitend naar contemporaine indicaties, indicaties dus van tijdens de Tweede Wereldoorlog. Ideologische of politieke standpunten die later in albums zoals die van Suske en Wiske (impliciet) geformuleerd werden, hebben we in dit kader niet behandeld. Zo is Vandersteens veroordeling van de ‘harde’ repressie na de oorlog, zoals ze bleek uit voorpublicaties van het album *De Bokkerijder* uit 1948, ongetwijfeld mee bepaald door wat er tijdens die repressie gebeurde. Ze zegt ons niet per definitie iets over zijn eigen gezindheid *tijdens* de bezetting.

Het privéarchief van Willy Vandersteen is heel summier. Bronnenmateriaal voor dit onderzoeksluik moesten we dus in andere archieven gaan zoeken, goed wetende dat het aantal archiefdocumenten dat iets kan vertellen over de politieke of ideologische voorkeuren van een onbekend iemand zeer beperkt is. Een tweede piste was om aanvullend onderzoek te voeren aan de hand van verklaringen van getuigen. Naar aanleiding van de persaandacht bij de bekendmaking dat Vandersteen Kaproen was, werden we zelf gecontacteerd door een voormalige buurjongen van het gezin Vandersteen. Helena Vandersteen gaf ons de naam door van Gerda Casteleyns, de dochter van een vriendin van haar moeder. Zelf namen we contact op met Koen Goderis, zoon van Vandersteens vriend Wim Goderis. Zij kenden elkaar slechts vanaf de bevrijding en hij kon dus niets vertellen over Vandersteen tijdens de bezettingsjaren. Ook Monique Ex, dochter van oud-legermakker Ademar Ex, interviewden we in het kader van dit onderzoeksluik. We trachtten andere getuigen op te sporen, maar het spreekt voor zich dat het aantal mensen dat Vandersteen tijdens de Tweede Wereldoorlog bewust gekend hebben en nog in leven zijn, heel beperkt is. De verschillende oproepen naar getuigen via contactadvertenties, mailings, artikels in verschillende media en via heemkundige kringen bleven helaas zonder resultaat.

Vertrekkend vanuit het bronnenmateriaal waren er twee pistes: er was een verwijzing naar een mogelijke verzetsdaad van Vandersteen en er was een aanwijzing dat Vandersteen tijdens de Tweede Wereldoorlog lid was van het VNV. In dit hoofdstuk leggen we deze pistes uit, geven we aan welke bijkomende informatie onze respondenten ons bezorgden en trachten we de betekenis van deze pistes te kaderen en te contextualiseren.

1. Banden met het verzetsmilieu?

In de biografie van Vandersteen staat dat het gezin in 1944 een Joods meisje opving²⁰². Het opvangen van Joodse ‘ondergedoken’ kinderen gebeurde wel vaker. Toen de Jodenrazzia’s in Antwerpen en Brussel begonnen, probeerden heel wat Joden hun kinderen in veiligheid te brengen bij niet-Joodse mensen. Enkele duizenden kinderen werden onder een valse naam opgevangen in Belgische weeshuizen, kloosters of gezinnen. In de gezinnen gingen de kinderen

²⁰² VAN HOOYDONCK, *Willy Vandersteen*, 35.

mee naar Belgische scholen en leefden ze hetzelfde leven als de andere kinderen in het gezin. Als er vragen werden gesteld, werden ze voorgesteld als een neefje of een nichtje of het kind van vrienden dat door de ‘oorlogsomstandigheden’ werd opgevangen. Rantsoenzegels waren er niet voor deze ‘onechte’ kinderen en ook het gevaar om ontmaskerd te worden, lag voortdurend op de loer²⁰³.

Volgens biograaf Peter Van Hooydonck had een oude legermakker van Vandersteen hem ooit verteld dat de Vandersteens tijdens de oorlog ook zo’n Joodse onderduiker hadden²⁰⁴. Dit wordt echter door geen enkele bron of getuige bevestigd. Zelfs dochter Helena herinnert zich hier niets van, hoewel ze ervan overtuigd is dat de aanwezigheid van een ander kind in haar gezin haar zou bijgebleven zijn²⁰⁵. Ook andere respondenten konden dit verhaal niet bevestigen. Noch Gerda Casteleyns²⁰⁶, noch Monique Ex²⁰⁷ hadden tijdens of na de oorlog ooit over een Joods meisje bij de Vandersteens horen vertellen. We trokken het na bij verschillende archieven en organisaties (zoals de vzw Het Ondergedoken Kind) maar niemand kon hierover informatie verschaffen.

Gerda Casteleyns gaf ons wel een andere aanwijzing voor banden met verzetsmilieus. Zij had horen zeggen dat Romain Van den Branden, Vandersteens schoonbroer, lid was geweest van een verzetsorganisatie²⁰⁸. We dienden een aanvraag in bij de Dienst voor Oorlogsslachtoffers²⁰⁹ en bij het archief van de Witte Brigade om na te gaan of zijn naam voorkomt in de verzetsarchieven, maar konden hiervoor geen bevestiging vinden.

Een laatste aanwijzing voor een eerder anti-Duits georiënteerde Willy Vandersteen is de getuigenis van Helena Vandersteen dat haar ouders het contact met een bevriend koppel aan het begin van de oorlog verbraken, omdat het bevriende koppel openlijk Duitsgezind was²¹⁰.

2. Banden met collaboratiemilieus

a. het VNV

Toen we achterhaalden dat Vandersteen Kaproen was, gingen we na of hij ooit officieel in verdenking was gesteld van collaboratie. Hiervoor consulteerden we het archief van het Auditoraat-Generaal, dat alle dossiers bevat van de gerechtelijke onderzoeken naar mensen die na de oorlog van collaboratie werden verdacht.

²⁰³ HELLEMANS, *Zij die verloren zijn, zullen niet vergeten worden* en VANDEN DAELLEN, *De heropbouw van de Joodse gemeenschap in Antwerpen na de Tweede Wereldoorlog*, 436.

²⁰⁴ Interview P. Van Hooydonck, 24 oktober 2011.

²⁰⁵ Interview H. Vandersteen, 21 oktober 2011.

²⁰⁶ Interview G. Casteleyns, 14 maart 2012.

²⁰⁷ Interview M. Ex, 16 februari 2012.

²⁰⁸ Interview G. Casteleyns, 14 maart 2012.

²⁰⁹ De federale *Directie-Generaal Oorlogsslachtoffers* bewaart dossiers van personen die tijdens de oorlog geleden hadden onder de oorlogsomstandigheden en/of die zich op verschillende vlakken verdienstelijk hadden gemaakt; opgeëisten, politieke gevangenen, slachtoffers van raciale vervolging, verplicht tewerkgestelden, verzetslieden, gijzelaars, mensen die schade leden door berovingen van goederen, bombardementen of krijgsverrichtingen, ...

²¹⁰ Interview H. Vandersteen, 21 oktober 2011.

Na de bezetting werden de mensen die openlijk sympathie getoond hadden voor de Duitsers of met hen hadden samengewerkt op verschillende manieren gestraft, zowel door de bevolking, de overheid als private instellingen. Deze zogenaamde repressie uitte zich in verschillende vormen. De overheidsrepressie kon vier vormen aannemen. Collaborateurs konden voor militaire rechtbanken berecht worden en een gevangenisstraf opgelegd krijgen of ter dood veroordeeld worden. Minder zware politieke collaborateurs werden uit het openbaar leven geweerd door de burgerlijke epuratie, een maatregel waardoor ze hun burgerrechten verloren. Ambtenaren konden door een administratieve epuratie uit hun ambt ontzet worden. Ten slotte konden burgemeesters een bewijs van burgertrouw weigeren aan van incivisme verdachte personen. Het bewijs voor burgertrouw had je bijvoorbeeld nodig voor de inschrijving aan een rijksuniversiteit, deelname aan examens ingericht door de staat, of een inschrijving in het handelsregister²¹¹.

De gerechtelijke overheid opende dossiers tegen van collaboratie verdachte personen. Er werd een onderzoek gevoerd of er effectief bezwarende elementen gevonden konden worden tegen de verdachte in kwestie. Tijdens het onderzoek liet de krijgsauditeur getuigen verhoren, verslagen en inlichtingenbladen opstellen, huiszoekingen uitvoeren en nam hij overtuigingsstukken in beslag. Op basis van dat vooronderzoek kon de verdachte naar de krijgsraad verwezen worden (dan kwam er een proces waarop de verdachte schuldig of onschuldig werd bevonden), kon een minnelijke schikking getroffen worden of kon het dossier zonder gevolg geklasseerd worden²¹². Al deze dossiers, zowel geseponeerde dossiers als de zaken die tot een rechtszaak leidden, worden bewaard in het archief van het Auditoraat-Generaal.

In dit archief vonden we een geseponneerd dossier terug van Vandersteen. Er was dus wel degelijk een dossier op verdenking van collaboratie aangemaakt. Dankzij toestemming van de erven Vandersteen konden we het dossier van Willy Vandersteen inkijken. Hieruit bleek dat het dossier was geopend op verdenking van lidmaatschap van het VNV²¹³.

Op 14 december 1944 had de politie een huiszoeking gedaan in het Wilrijkse VNV-kantoor. Daar hadden ze ledenlijsten geconfisqueerd. De personen op deze lijsten werden, logischerwijs, onderworpen aan een onderzoek naar mogelijke collaboratiemisdrijven. Op deze ledenlijst kwam ook Willy Vandersteen voor, met vermelding van zijn adres, Heistraat 117 in Wilrijk, en zijn stamnummer 89.984²¹⁴.

Vandersteen werd dus van collaboratie verdacht op basis van lidmaatschap van het Vlaams Nationaal Verbond, kortweg het VNV. Het VNV was een Vlaams-nationalistische partij die in 1933 werd gesticht. Al voor de oorlog marcheerde ze resoluut in rechtse en fascistische richting. Het VNV streefde naar een Dietse Volksstaat, gestoeld op een autoritair leidersprincipe, een Vlaamse variant van *ein Volk, ein Reich, ein Führer*. Tijdens de Tweede Wereldoorlog koos de partij

²¹¹ HUYSE, *Onverwerkt verleden*, 38.

²¹² SAX, *Voor Vlaanderen, Volk en Führer*, 27-32.

²¹³ Auditoraat-Generaal, dossier nummer 32797/45, Willy Vandersteen, zonder gevolg.

²¹⁴ Auditoraat Generaal, dossier nummer 32797/45, Willy Vandersteen, Pro Justitia, 7 december 1943 (verwijzend naar Pv politie Wilrijk nr. 1800 dd. 14 december 1944).

vastberaden voor een verregaande loyaliteit tegenover en samenwerking met de Duitse bezetter. Het VNV zag niet alleen een ideologische partner in de Duitsers, maar trachtte de bezetting ook te gebruiken voor zijn eigen machtsgreep. Het VNV opereerde op heel uiteenlopende gebieden. Met allerhande verenigingen en organisaties die deel uitmaakten van haar overkoepelende structuur, probeerde de partij het leven in al zijn aspecten te voorzien van een nationaalsocialistische inslag. Op zijn hoogtepunt telde het VNV ongeveer 50.000 leden²¹⁵. Eén ervan was dus Willy Vandersteen.

Het onderzoek van de krijgsauditeur bestond uit een huiszoeking bij Vandersteen en een rondvraag bij buurtbewoners. De krijgsauditeur droeg de politicommissaris van de zevende wijk in Antwerpen (Zurenborg) op om een huiszoeking te verrichten in de woning van Vandersteen Willebrord, Tweelingenstraat 54 *‘ten einde aldaar te ontdekken en in beslag te nemen alle bescheiden, dokumenten, geschriften, alsmede alle voorwerpen, dienende als bewijsstukken waardoor zou blijken dat voornoemde lid was van VNV stamnummer 89.984 of van eenige andere politieke partij of groepeerings in dienst van den vijand of dat hij eenig misdrijf zou gepleegd hebben tegen de uitwendige veiligheid van den Staat*²¹⁶.

In dit huiszoekingsbevel werd gewoontegetrouw ook de opdracht gegeven om:

- *‘Alle personen die eenige inlichtingen in de zaak zouden kunnen geven, te onderhooren en onder andere de geburen, de werkgevers en medewerkers, waar hij werkzaam was betreffende de politieke bedrijvigheid van voornoemde gedurende den oorlog, betreffende de tegen hem aangevoerde feiten, hierboven vermeld, alsook omtrent volgende feiten:*
Heeft verdachte propaganda gemaakt voor den vijand of voor partijen of groepeerings in dienst van den vijand?
Heeft hij deelgenomen aan vergaderingen of optochten?
Heeft hij propagandabladen aangeboden of verspreid?
Heeft hij uniform gedragen? Wapens? Welke uniform?
Heeft hij werken uitgevoerd voor den vijand? Medeburgers aangezet om aan te sluiten bij vijandsgezinde groepeerings of bij den vijand zelf?
Heeft hij medeburgers bedreigd, verontrust of verklikt?
Kan getuige nog andere personen opgeven welke nuttig kunnen onderhoord worden omtrent deze feiten?
Welke?
- *Na te gaan op de diensten der ravitailleering of bovengenoemde opgehouden heeft te genieten van de Belgische rantsoenzegels en dit tusschen welke data*
- *Een inlichtingsbulletijn [...] op te stellen en bij de stukken te voegen*
- *Verdachte op te sporen, te onderhooren, P.V. opstellen*²¹⁷

Op 17 mei 1946 trokken de agenten van de Zurenborgse politie naar de Tweelingenstraat. Daar moesten ze echter vaststellen dat het gezin Vandersteen ondertussen naar Anderlecht verhuisd was, waardoor ze niet tot een huiszoeking konden overgaan. Wel informeerden ze bij enkele

²¹⁵ DE WEVER, *Greep naar de macht*, passim en DE WEVER, “VNV”.

²¹⁶ Auditoraat Generaal, dossier nummer 32797/45, Willy Vandersteen huiszoekingsbevel nr. 32797/45-276 dd. 4 februari 1946.

²¹⁷ Ibidem.

buurtbewoners naar informatie over Vandersteen. Van mevrouw Regina Berlo, die in de Tweelingenstraat 39 woonde, noteerden de agenten volgende verklaring:

‘Nopens VANDERSTEEN Willy weet ik niets bepaalds ongunstigs in zake houding en gedragingen uit nationaal oogpunt beschouwd. In hoever hij lid was van V.N.V. of andere militaire, para-militaire of politieke organisaties in Duitschen dienste weet ik niet. Propaganda voor den bezetter [heb ik hem] niet hooren voeren, noch vernomen dat hij zou deeluitgemaakt hebben aan [sic] politieke vergaderingen of optochten. Nopens politieke bedrijvigheid tijdens de bezetting – weet ik niets. Meer weet ik niet te verklaren’²¹⁸.

Uit haar verklaring kunnen de vragen van de agent, die zo uit het huiszoekingsbevel komen, duidelijk afgeleid worden. In deze processen-verbaal was het immers niet de gewoonte om de vragen en de antwoorden afzonderlijk te noteren, maar de antwoorden in volzinnen te formuleren zonder de vragen te vermelden. (Het is dus waarschijnlijk dat Regina Berlo enkel maar gezegd heeft: ‘Daar weet ik niets van.’) Ook de getuigenissen van twee andere buurvrouwen, Maria Goris uit de Tweelingenstraat 44 en Melanie Vermeulen uit de Kreeftstraat, waar het gezin ook een tijdje woonde, waren erg gelijkaardig. Melanie Vermeulen voegde toe dat Vandersteen slechts een vijftal maanden in de Kreeftstraat had gewoond waardoor ze weinig van hem wist. De agenten besloten dat het onderzoek in Anderlecht diende voortgezet te worden²¹⁹, wat echter niet gebeurde.

Behalve de getuigenverklaringen, stelden de politie van Zurenborg en de politie van Wilrijk ook inlichtingenbladen op over Vandersteen. Deze voorgedrukte inlichtingenbladen bevatten enkele standaardvragen over de persoonlijke situatie van de verdachte, zoals wie zijn ouders waren, of hij soldaat is of was, of hij voorwaardelijk vrij was, of hij vaak dronken was enz. Na het buurtonderzoek van de politie van Zurenborg werd het dossier gesloten en zonder gevolg geklasseerd. Over Kaproen werd niets vermeld.

Wat betekent dit dossier en hoe moeten we de bevindingen en de beslissing van de krijgsauditeur nu interpreteren?

Dat het dossier zonder gevolg geklasseerd werd zonder dat een onderzoek in Anderlecht werd uitgevoerd, geeft aan dat het militair gerecht het in die dagen ontzettend druk had. Tussen september 1944 en eind 1949 werden 405.067 dossiers opgesteld voor collaboratie²²⁰. Door de vele aanklachten, zowel terechte als onterechte, moest het juridisch apparaat op volle toeren draaien. Vanaf het voorjaar van 1946, toen het onderzoek naar Vandersteen liep, bereikten de krijgsraden hun hoogste snelheid²²¹. Er was dan amper tijd en personeel om zaken die op het eerste zicht weinig bezwarends opleverden, diepgaand te onderzoeken. Bovendien opteerden de

²¹⁸ Idem, pro justitia dd 17 mei 1946.

²¹⁹ Auditoraat Generaal, dossier nummer 32797/45, Willy Vandersteen, pro justitia dd 17 mei 1946.

²²⁰ Hiervan werden er 288.101 (of 71%) zonder gevolg geklasseerd, en liepen er 59.712 (of 15%) op een buitenvervolgingsstelling uit. 57.254 (of 14%) dossiers leidden tot een strafrechtszaak geleid.

HUYSE, *Onvermerkt verleden*, 23.

²²¹ HUYSE, *Onvermerkt verleden*, 124 ; 179.

parketmagistraten om meer zaken te seponeren zodat ze de zwaardere gevallen sneller konden behandelen en voor de krijgsraden brengen²²². Hierdoor is het mogelijk dat sommige elementen uit Vandersteens leven onbelicht bleven in het dossier.

Dat Willy Vandersteen voorkomt op een ledenlijst van het VNV kan, maar hoeft niet automatisch te betekenen dat hij een actief militant was. Het VNV-kantoor in Wilrijk bevond zich in de Heistraat 121, slechts enkel huizen van het gezin Vandersteen vandaan, dat van juni 1941 tot januari 1943 in nummer 117 woonde. Het kan zijn dat Vandersteen deze mensen kende en op aandringen van hen lid werd van de partij. Het VNV deed er immers alles aan om zoveel mogelijk leden te ronselen, al was het maar op papier. Wellicht zal Vandersteen wel de verplichte ledenbijdrage betaald hebben. Behalve zijn stamnummer staat immers ook vermeld dat Vandersteen tot de ‘categorie 2’ van de ‘verplichte belasting’ gold. In het begin werden de VNV-leden aangemaand om maandelijks een contributie van 3 frank te betalen en een vrijwillige bijdrage volgens hun inkomen. Omdat niet iedereen ‘volgens inkomen en mogelijkheden’ betaalde, voerde het VNV vanaf oktober 1941 een ‘verplichte’ belasting in. Per arrondissement werden lijsten opgesteld van de VNV-leden en het bedrag dat ze dienden te betalen²²³. Dat Vandersteen tot de tweede categorie van de verplichte belasting behoorde, betekent wellicht dat hij dus lid werd na oktober 1941. Hoe lang Vandersteen lid bleef van de collaborerende organisatie valt niet uit deze lijst op te maken.

Om meer te weten te komen over het lidmaatschap van Vandersteen en over de VNV-afdeling in Wilrijk trokken we naar het Stadsarchief Antwerpen (Felixarchief). Hier zouden de processen-verbaal bewaard zijn die in het dossier genoemd werden. In het dossier van Vandersteen is immers slechts een verwijzing opgenomen naar het proces-verbaal van de huiszoeking in het VNV-kantoor in Wilrijk. Het volledige proces-verbaal zou meer informatie kunnen verschaffen over deze plaatselijke afdeling en haar (andere) leden en een volgend aanknopingspunt kunnen zijn voor nieuwe getuigen. Wegens plaatsgebrek werd dit proces-verbaal echter, zonder toestemming van het Antwerpse stadsarchief, tezamen met vele andere processen-verbaal uit Wilrijk uit de periode 1929-1959 vernietigd. Een belangrijk spoor liep dood. We zochten naar andere wegen om meer informatie te bekomen over de VNV-afdeling in Wilrijk, haar leden en bureaus. Het overkoepelend archief van het VNV is tijdens en na de oorlog echter vernietigd en dus niet raadpleegbaar. Hierdoor moesten we op meer lokaal niveau op zoek gaan naar mogelijke informatie. Onderzoek en navraag bij de Heemkundige Kring Wilrica leverde evenmin nieuwe elementen op.

Het repressiedossier van Vandersteen wijst dus wel in een zekere richting –en sluit enigszins aan bij de overtuiging die in de Kaproentekeningen naar voor komt- maar definitieve conclusies over Vandersteens gezindheid kunnen door een gebrek aan meer bewijzen en contextuele informatie niet getrokken worden.

²²² Idem, 125.

²²³ DE WEVER, *Greep naar de macht*, 484.

b. De getuigenis van Karel Schuytjens²²⁴

Een andere indicatie voor banden met collaboratiemilieus werd ons aangereikt door een vroegere buurjongen van het gezin Vandersteen in Zurenborg, Karel Schuytjens. Hij contacteerde ons na de eerste fase van het onderzoek, waarin we de identiteit van Kaproen bevestigden. Karel Schuytjens is de zoon van Regina Berlo, die in 1946 aan de agenten belast met de huiszoeking bij Vandersteen verklaarde niets over hem te weten. Schuytjens, toen nog geen tien jaar oud, woonde met zijn ouders in de Tweelingenstraat 39, schuin tegenover het huis waar het gezin Vandersteen een tijd verbleef. (De huisnummers in deze straat lopen – ook nu nog – niet gelijk op aan beide straatkanten.)

Schuytjens herinnert zich zijn overburen nog erg goed. In het begin van de oorlog hadden de Vandersteens het zeker niet breed toen ze in de straat kwamen wonen. Maar gaandeweg veranderde dit, zo vertelt Schuytjens. Vandersteens echtgenote, Paula, gaf Karel Schuytjens af en toe chocolade. Paula Vandersteen-Van den Branden kende hij als een joviale vrouw die erg graag bloemen zag.

Met Vandersteen zelf had de kleine Karel geen contact. Maar hij herinnert zich wel dat er 's avonds vaak Duitsers over de vloer kwamen bij de Vandersteens. Duitse officieren kwamen in hun auto's aangereden en gingen, vergezeld van dames, binnen in de woning van Vandersteen. Als dit gebeurde, werd Schuytjens door zijn ouders stevast naar zijn kamer gestuurd. Maar de auto's fascineerden de jongen. Ook de vader van Paula kwam vaak bij zijn dochter en schoonzoon op bezoek. Karel en Helena vertelden dat zij niet ver van de ouders van Paula woonden.²²⁵ Vader Van den Branden was volgens Schuytjens goed bevriend met de Duitsers. Hij stond bekend als een joviale man 'die het breed liet hangen' en was Kapelmeister bij het orkest van de Vrijwillige Arbeidsdienst voor Vlaanderen (VAVV). De Vrijwillige Arbeidsdienst voor Vlaanderen was een organisatie die jonge mannen inzette voor het verrichten van werken van openbaar nut (zoals het heraanleggen van straten, opruiming na bombardementen, aanleggen en verstevigen van dijken, ...) Hoewel de organisatie werd opgericht onder het Commissariaat-Generaal van Wederopbouw was de greep en de invloed van het VNV erg groot. Heel wat jongemannen die bij het VAVV werkten, waren gerekruteerd uit de jongerenorganisatie van het VNV en ook de hogere posities werden door collaborateurs bekleed. Ook de DeVlag, de tweede grootste collaborerende organisatie in Vlaanderen, probeerde greep te krijgen op de VAVV²²⁶.

Volgens Schuytjens woonde het gezin Vandersteen tot na de bevrijding in de Tweelingenstraat. Hij herinnert zich immers hoe (vermeende) Witte Brigademannen hakenkruisen op het huis van Vandersteen gekalkt hadden. Na de bevrijding werden heel wat mensen die tijdens de oorlog gecollaboreerd hadden of die te vriendelijk waren omgegaan met de bezetter door de bevolking gevisieerd. De bevrijdingsdagen waren niet alleen dagen van vreugde en opluchting, maar ook dagen van vergelding. De hakenkruisen geven aan dat tenminste sommige mensen vonden dat de betrekkingen tussen de Vandersteens en de Duitsers te vriendschappelijk geweest waren. Tijdens het voorval, zo vertelde Schuytjens, stond zijn vader voor de deur op de stoep en lachte om de

²²⁴ Interview K. Schuytjens, 16 december 2011.

²²⁵ Interview K. Schuytjens, 16 december 2011 en Interview H. Vandersteen, 21 oktober 2011.

²²⁶ GYSELINCK, Sophie, "Vrijwillige Arbeidsdienst voor Vlaanderen".

markering. Op dat moment kwam Vandersteen buiten en vroeg aan vader Schuytjens wat hij daar stond te lachen.

Nadat het gezin Vandersteen naar Anderlecht verhuisd was, ontving mevrouw Berlo een brief van Paula, waarin ze haar uitnodigde naar Anderlecht te komen. Karel Schuytjens vergezelde zijn moeder en speelde met de kinderen Vandersteen in de tuin, terwijl Paula en zijn moeder binnen praatten. Hij herinnert zich hoe ze erg hartelijk ontvangen werden met taart. Schuytjens vermoedt dat Paula toen aan zijn moeder gevraagd heeft niets te vertellen over wat ze in de Tweelingenstraat gezien heeft. Uit het verslag van de politie blijkt dat Irene, zoals Regina Berlo genoemd werd, op 17 mei 1946 werd ondervraagd door de politie over het gedrag van Vandersteen tijdens de oorlog. Ze heeft dit nooit aan Schuytjens verteld. Hij omschrijft zijn moeder als een zeer discrete vrouw en wil best geloven dat ze meer wist dan wat ze aan de politie verteld heeft. Na het bezoek in Brussel heeft de familie Schuytjens-Berlo nooit nog iets van de Vandersteens vernomen.

3. Verblijfadressen van het gezin Vandersteen

In het dossier dat opgemaakt werd door de krijgsauditeur en in de getuigenis van Karel Schuytjens komen verschillende adressen of verblijfplaatsen voor die niet steeds met elkaar lijken te stroken. Als volgende stap in het onderzoek hebben we dan ook getracht de verblijfadressen van het gezin Vandersteen tijdens de Tweede Wereldoorlog te reconstrueren. Helena Vandersteen kan zich, aangezien ze nog zo klein was, de precieze adressen en verhuisdata niet meer herinneren. Het raadplegen van het bevolkingsregister was niet mogelijk aangezien de bevolkingsregisters van deze periode nog niet openbaar toegankelijk zijn. Wel konden we een afschrift van het bevolkingsregister van Wilrijk raadplegen.

De verschillende officiële documenten geven echter een verschillende chronologie. Uit het politieverslag dat voor het Krijgsauditoraat werd opgemaakt en informatie uit de Wilrijkse bevolkingsregisters die we dankzij de heemkundige kring Wilrica verkregen, kunnen we de officiële adressen van het gezin als volgt reconstrueren²²⁷:

²²⁷ Gemeentearchieven Wilrijk, opgezocht door Hugo Cassauwers en Auditoraat Generaal, dossier nummer 32797/45, Willy Vandersteen, pro justitia dd 17 mei 1946.

'39	1940				1941				1942				1943				1944	
okt- dec	jan- maa	apr- jun	jul- sep	okt- dec	jan- maa	apr- jun	jul- sep	okt- dec	jan- maa	apr- jun	jul- sep	okt- dec	jan- maa	apr- jun	jul- sep	okt- dec	jan- maa	apr- mei
	Overwinningsstraat 26, Wilrijk								Heistraat 117, Wilrijk				Tweelingenstraat 54, Antwerpen	Kreeftstraat 5, Antwerpen				Brussel

Dit strookt echter niet met de informatie uit andere bronnen. De getuige Karel Schuytjens herinnert zich dat het gezin Vandersteen bij de bevrijding van Antwerpen in september 1944 nog steeds over hem woonde in de Tweelingenstraat en dat het door de burens voor collaboratie werd beschimpt²²⁸. Volgens de officiële gegevens verbleef het gezin slechts één maand in de Tweelingenstraat en vijftien maanden in de Kreeftstraat. De in 1946 door de politie ondervraagde buurvrouw Vermeulen verklaarde echter dat het gezin slechts een vijftal maanden in de Kreeftstraat verbleef²²⁹. Het adres in de Tweelingenstraat duikt bovendien in allerlei andere documenten op als officieel adres van Vandersteen: bij zijn werkgever NLVC, op de documenten van het Krijgsauditoraat, Dit is vreemd voor een adres waarop het gezin slechts een maand verbleven zou hebben. In het kader van het onderzoek is de verblijfplaats belangrijk, want de getuigenis van Karel Schuytjens staat of valt met het kloppen van zijn bewering dat het gezin op het moment van de bevrijding nog in de Tweelingenstraat woonde.

Daarom probeerden we meer informatie te verkrijgen over de huizen in Zurenborg. Zowel volgens Karel Schuytjens als Helena Vandersteen woonden de ouders van Paula niet ver van hen vandaan²³⁰. Misschien woonden zij tijdens de oorlog in de Kreeftstraat 5, op slechts driehonderd meter van de Tweelingenstraat en stond het gezin Vandersteen om een of andere reden bij hen gedomicilieerd? De huizen in de wijk Zurenborg werden gebouwd door en waren eigendom van de Naamloze Bouwmaatschappij Van Het Oosten Van Antwerpen, nu vastgoedmakelaar Engetrim. In het bedrijfsarchief van deze firma zochten we informatie over de betreffende huizen en toenmalige bewoners. We konden vaststellen dat de twee huizen waar het gezin Vandersteen woonde tot na de Tweede Wereldoorlog eigendom waren van de Bouwmaatschappij. Het archief is echter ongeordend en bovendien zijn grote delen niet bewaard, waardoor deze piste niet meer opleverde dan informatie over oorlogsschade in de wijk. De bevolkingsgegevens over Paula's ouders konden we vanwege de privacyregels niet raadplegen, waardoor we geen uitspraken kunnen doen over de woonplaats van Vandersteens schoonfamilie.

²²⁸ Interview K. Schuytjens, 16 december 2011.

²²⁹ Auditoraat Generaal, dossier nummer 32797/45, Willy Vandersteen, pro justitia dd 17 mei 1946.

²³⁰ Interview K. Schuytjens, 16 december 2011 en Interview H. Vandersteen, 21 oktober 2011.

Hoewel er dus heel wat aanwijzingen zijn om te geloven dat de officiële adressen niet overeenstemmen met de werkelijke verblijfplaatsen, zien we het bevrijdingsverhaal van Schuytjens noch bevestigd, noch ontkend door het verdere onderzoek.

4. Vandersteens netwerk

a. De schoonfamilie

Uit de getuigenis van Karel Schuytjens blijkt dat Vandersteens schoonfamilie openlijk Duitsgezind was. Dit zou mogelijkwijs een invloed gehad kunnen hebben op Vandersteen. Schuytjens verklaarde dat er 's avonds regelmatig Duitse officieren bij Vandersteen over de vloer kwamen. Ook Vandersteens schoonvader was hierbij van de partij²³¹. Zowel Schuytjens als Vandersteens biograaf Van Hooydonck vermelden dat vader Vanden Branden Kapelmeister was bij het muziekkorps van de Vrijwillige Arbeidsdienst voor Vlaanderen. Ook Vandersteens introductie bij Standaard Uitgeverij zou – onrechtstreeks – via dit muziekkorps verlopen zijn. Vandersteens oude vriend Stan Govaerts²³² had zich ingelijfd bij het muziekkorps van de Vrijwillige Arbeidsdienst. Naar eigen zeggen had hij dit gedaan om aan opeising voor verplichte tewerkstelling in Duitsland te ontsnappen. Wie een 'nuttig' beroep uitoefende of lid was van een collaborerende organisatie werd niet opgeroepen. Toen Govaerts op bezoek was bij vader Van den Branden om hem te vragen om Kapelmeister te worden, ontmoette hij daar ook zijn oude vriend Vandersteen. Na dit hernieuwde contact, zorgde Govaerts ervoor dat Vandersteen in 1945 bij Standaard Uitgeverij aan de slag kon²³³. Ook Karel Schuytjens herinnert zich hoe hij met zijn ouders ging kijken naar een optreden van het muziekkorps van de Arbeidsdienst, waar vader Van den Branden, Kapelmeister was²³⁴.

Over de broer van Paula Van den Branden hebben we weinig kunnen achterhalen. We weten dat hij een kolenhandel had in Wilrijk maar in welke kringen hij zich ophield en of hij een invloed gehad heeft op Vandersteens overtuiging of netwerk weten we niet. Of hij net zoals Vandersteen voor de NLVC werkte, zoals Van Hooydonck schreef, is twijfelachtig²³⁵. De uitspraak van Gerda Casteleyns, wiens moeder goed bevriend was met Paula, dat Romain banden zou gehad hebben met het verzet kon niet bekrachtigd of ontkend worden.

Volgens Helena Vandersteen was de band tussen haar vader en zijn schoonouders niet al te best. Helena verbleef vaak bij haar grootouders, die wilden dat ze bij hen introk, wat zeer tegen de zin van Willy Vandersteen en zijn echtgenote Paula was²³⁶. Toch zullen beide gezinnen veel contact met elkaar gehad hebben: Helena verbleef er vaak.

b. Vrienden en kennissen

²³¹ Interview K. Schuytjens, 16 december 2011 en Interview H. Vandersteen, 21 oktober 2011.

²³² VAN HOOYDONCK, *Willy Vandersteen*, 14.

²³³ Idem, 35.

²³⁴ Interview K. Schuytjens, 16 december 2011.

²³⁵ Zie het hoofdstuk over Willy Vandersteen als werknemer.

²³⁶ Interview H. Vandersteen, 21 oktober 2011.

Een diepgaande netwerkanalyse van de privécontacten, vrienden en kennissen van Vandersteen tijdens de oorlog is moeilijk te maken. Zijn kinderen waren nog te jong om te weten met wie hun ouders omgingen en de meeste vrienden en kennissen van Vandersteen die nog leven, leerden hem pas kennen na de oorlog. Onze oproepen om getuigen te vinden die Vandersteen tijdens de oorlog gekend hadden, liepen op niets uit. Niemand meldde zich. Via zijn naoorlogse netwerk probeerden we enigszins een beeld te schetsen van zijn sociaal leven tijdens de oorlog, maar veel informatie was slechts uit tweede hand. Zo interviewden we Koen Goderis, de zoon van Wim Goderis, die bij Standaard Uitgeverij verantwoordelijk was voor de stripproductie en er later onderdirecteur werd. Zowel Wim Goderis als Stan en Jan Govaerts, twee scouts vrienden waarmee Vandersteen ook tijdens de oorlog nog contact had, waren uitgesproken flaminganten. Over Vandersteens Vlaamsgezindheid kon Koen Goderis echter niets zeggen. Hij heeft hem niet persoonlijk gekend. Gerda Casteleyns had wel over de oorlog horen vertellen maar kende Vandersteen vooral na de oorlog. Zij omschreef Vandersteen als iemand die niet achter een vlag liep, maar eerder een opportunistisch type was: als hij de kans kreeg om te tekenen en geld te verdienen, zal hij dit gedaan hebben, ongeacht wie de opdrachtgever was of wat de boodschap was²³⁷.

Zowel uit de biografie van Van Hooydonck als uit onze beperkte netwerkanalyse, blijkt dat Vandersteen zowel zijn persoonlijke als professionele netwerk actief gebruikte en inzette om zijn tekeningen te verspreiden en verkocht te krijgen.

Zo liep Vandersteen tijdens een luchtalarm in Brussel zijn oude scoutsmakker Maurice Lambrechts tegen het lijf. Het gesprek tussen beide vrienden ging al snel over tekeningen en Lambrechts zorgde ervoor dat Vandersteen met de uitgeverij *Ons Volk* in contact kwam²³⁸. *Ons Volk* zou onder andere de albums van *Pivo, het houten paard* drukken. Zijn tekenopdrachten en zijn baan bij het NLVC zou hij via zijn schoonbroer gekregen hebben. Bij de Landbouw- en Voedingscorporatie leerde hij dan weer Bert Peleman kennen. Peleman was immers een goede vriend van het hoofd van de afdeling *Pers en Propaganda* Piet Meeuwissen²³⁹. Aan Peleman dankte Vandersteen zowel de publicatie van de Kaproentekeningen als de tekeningen in Pelemans tijdschrift *De Illustratie*. Via de echtgenote van een andere NLVC-collega kon hij dan weer voor *Bravo!* beginnen tekenen. Via zijn scoutsvriend Stan Govaerts, die hij tijdens de oorlog opnieuw ontmoette, werden zijn tekeningen bij Standaard Boekhandel en later Standaard Uitgeverij gepubliceerd²⁴⁰. Uit die samenwerking werden Suske en Wiske kort na de oorlog geboren.

5. Besluit

De reconstructie van Vandersteens netwerk was geen evidente opgave. Bij historisch onderzoek naar gewone mensen, is het niet vreemd dat heel wat informatie doorheen de jaren verloren gaat:: niet alles wordt geregistreerd en niet alles wat geregistreerd wordt, blijft in archieven bewaard. Op basis van de beschikbare gegevens over Vandersteens leven buiten zijn professionele activiteiten

²³⁷ Interview G. Casteleyns, 14 maart 2012.

²³⁸ VAN HOOYDONCK, *Willy Vandersteen*, 31.

²³⁹ VAN HOOYDONCK, *Willy Vandersteen*, 27-28.

²⁴⁰ VAN HOOYDONCK, *Willy Vandersteen*, 23-36.

om is het onmogelijk om gefundeerde uitspraken te doen over zijn eigen politieke of ideologische overtuiging. De breuk met het bevriende pro-Duitse koppel waarover Helena Vandersteen getuigde, contrasteert met de conclusies uit de verdere netwerkanalyse: het lijkt erop dat Vandersteen zich in eerder pro-Duitse milieus bevond: zijn schoonvader – die nauw contact hield met de Vandersteens – had als Kapelmeister banden met de bezetter en ook oude vrienden met wie hij opnieuw in contact kwam vertoefden in pro-Duitse kringen. Bovendien vinden we Vandersteen terug op een ledenlijst van het VNV. Zonder hieraan verregaande conclusies te verbinden, kunnen we hieruit wel afleiden dat hij tenminste contact had met (leden van) de lokale VNV-afdeling in Wilrijk. Of vader Van den Branden deze connectie was, konden we niet achterhalen.

Uit de licentiaatsverhandeling van historicus Serge Baudart blijkt overigens dat Vandersteen vlak na de oorlog in het persmilieu ook in pro-Duitse kringen gesitueerd werd: Baudart citeert in zijn licentiaatsverhandeling een e-mail van Henri Christiaen (die een artikel publiceerde over Albert Maertens, voormalig afgevaardigd beheerder van de krant *Het Laatste Nieuws*²⁴¹) van 9 oktober 2002 waarin deze bevestigt dat *Het Laatste Nieuws* kort na de oorlog tekeningen van Vandersteen had geweigerd omdat de redactie vond dat de tekenactiviteiten van Vandersteen tijdens de bezetting niet verenigbaar waren met de filosofie van HLN²⁴².

Uit de verstrengelingen van persoonlijke contacten en professionele opdrachten mag worden geconcludeerd dat Vandersteen allesbehalve een teruggetrokken persoon was. Hij zat er niet om verlegen om zijn tekendiensten via verschillende tussenpersonen aan verschillende bladen en opdrachtgevers aan te bieden. Hij beschikte over een redelijk breed netwerk en wist dit goed te gebruiken. Een inkijk op zijn ideologische of politieke overtuiging is echter moeilijker te verkrijgen.

²⁴¹ CHRISTIAEN, Henri, “Een rijk en boeiend stripverleden”, in: *Albert Maertens : sociaal bewogen & liberaal*, Liberaal Archief, Gent, 2001, 151-155.

²⁴² BAUDART, *Stripverhalen in de Belgische dagbladen*, 79.

VII. CONCLUSIE

Na de bekendmaking van het onderzoeksresultaat dat Willy Vandersteen wel degelijk Kaproen was, werden heel wat vermoedens geuit waarom Vandersteen deze tekeningen gemaakt zou hebben. ‘Hij moest zijn kinderen toch eten kunnen geven’, was een van de reacties op een krantenartikel over het onderzoek. Andere mensen zagen meteen nazistische of extreemrechtse sympathieën die zich ook in later werk zouden profileren. ‘Iedereen was toen antisemitisch. Die tekeningen waren niet abnormaal’, verdedigde een vrouw Vandersteen telefonisch tegenover Geheugen Collectief. Een echtgenoot van een getuige was, toen hij hoorde dat de NLVC een door de Duitse overheid opgerichte instantie was, ervan overtuigd dat de NLVC Vandersteen verplichtte tot het maken van deze tekeningen. De meeste van deze speculaties waren echter op niet meer gestoeld dan een persoonlijk aanvoelen. Om vermoedens hard te kunnen maken, was meer onderzoek nodig.

Het doel van het vervolgonderzoek was een breder beeld te schetsen van de oorlogsjaren van Willy Vandersteen, vanuit de verschillende rollen die hij tijdens deze periode opnam. Dit breder beeld zou ons moeten toelaten om de Kaproentekeningen beter te kaderen en te contextualiseren. Zoals uit dit rapport blijkt, zijn de onderzoeksresultaten erg fragmentarisch. In de archieven bleef weinig bewaard over Willy Vandersteen, die op dat ogenblik nog geen bekend persoon was. Bovendien zijn er vandaag nog maar weinig getuigen in leven die Vandersteen bewust gekend hebben tijdens de oorlog. Toch konden we een aantal conclusies trekken en kunnen we een aanzet geven tot een mogelijke verklaring waarom Vandersteen onder het pseudoniem Kaproen antisemitische en pro-Duitse tekeningen maakte.

Drie mogelijke verklaringen kwamen na de bekendmaking van de eerste fase van ons onderzoek zowel bij ons als bij het bredere publiek naar boven. We zetten ze hier op een rijtje en confronteren ze met de onderzoeksresultaten.

1. Heeft Vandersteen de Kaproentekeningen gemaakt voor het geld?

De bezetting was voor veel mensen geen gemakkelijke periode. De rantsoenering van koopwaar zoals voeding, kolen en kleding en een verhoogde werkloosheid zorgden voor een algemene verarming van de bevolking. Mensen zochten allerlei manieren om meer geld te verdienen. Maakte Vandersteen de Kaproentekeningen om een centje bij te verdienen?

Dat hij inderdaad betaald werd voor de tekeningen blijkt uit het betalingsbewijs in de boekhouding van de krant *Volk en Staat*. Hoewel het hier waarschijnlijk enkel gaat om de gags van Bart de Brigademan valt toch af te leiden dat de opbrengsten van zo’n tekeningen niet erg hoog waren. Ook voor de tekeningen voor Winterhulp vonden we betalingsbewijzen terug en de vergoedingen die daarin vermeld worden, waren evenmin hoog. Om er rijk van te worden, heeft Vandersteen deze tekeningen dus alleszins niet gemaakt. Bovendien bleek uit het onderzoek dat Vandersteen hoogstwaarschijnlijk gedurende de hele bezetting voltijds aan de slag was. Mocht hij tussen zijn tewerkstelling bij A l’Innovation en de NLVC toch even werkloos geweest zijn, dan valt deze periode alleszins niet samen met de Kaproentekeningen. Deze tekeningen werden immers gemaakt toen Vandersteen al aan de slag was bij de NLVC. De looncategorie waarin hij

bij het NLVC was ingeschaald, was bovendien hoger dan gemiddeld en dus in principe voldoende om rond te komen. Het was dus niet uit financiële noodzaak dat Vandersteen de Kaproentekeningen maakte.

2. Tekende Vandersteen vanuit een pro-Duitse overtuiging en ideologische verwantschap met de bezetter?

Was hij dan een overtuigd collaborateur en waren de Kaproentekeningen een uiting van zijn ideologische overtuiging? Hoewel uit de netwerkanalyse blijkt dat Vandersteen zich wel in pro-Duitse kringen ophield, heeft hij zich tijdens de bezetting nooit openlijk pro-Duits uitgelaten. Behalve het VNV-lidmaatschap, waarover geen verdere informatie beschikbaar is, wijzen geen andere sporen op een (sterke) ideologische affiniteit met de bezetter.

Het feit dat hij steeds onder het pseudoniem van Kaproen tekende en niet een van zijn andere pseudoniemen gebruikte, wijst er bovendien op dat hij niet bekend wilde staan als de schepper van Bart de Brigademan of als auteur van de andere Kaproentekeningen. Als hij al een overtuigd collaborateur was, was zijn overtuiging niet erg verregaand: op het einde van de bezetting tekende Vandersteen ook anti-Duitse strips en na de oorlog heeft hij altijd met klem ontkend dat hij de Kaproentekeningen maakte. Zijn veroordeling van de 'harde repressie' na de bevrijding kan wijzen in de richting van rechtse sympathieën, maar zegt weinig of niets over zijn gezindheid in de Kaproenperiode.

3. Tekende Vandersteen de Kaproentekeningen vanuit een opportunistische motivatie?

De derde verklaring is ons inziens de meest valabele. Het was niet zozeer vanuit materiële of ideologische als wel uit opportunistische overwegingen dat Vandersteen de Kaproentekeningen maakte. Vandersteen was een ambitieus man en wilde carrière maken als tekenaar. Daarvoor probeerde hij via verschillende wegen en contactpersonen in zo veel mogelijk bladen te publiceren. Hij tekende wat de opdrachtgever vroeg. Wilde de opdrachtgever strips over de moeilijkheden van het alledaagse leven tijdens de bezetting? Dan tekende Vandersteen grappige gags over Kitty Inno of Peerke Sorgeloos. Wilde de opdrachtgever zijn eigen goede werk in de verf zitten? Dan tekende Vandersteen liefdadigheidstafereltjes voor Winterhulp. Wilde de opdrachtgever leuke kinderstrips? Dan tekende Vandersteen de avonturen van een houten paard, een holbewoner of een zeerover. Wilde de opdrachtgever pro-Duitse en antisemitische propaganda-strips? Dan tekende Vandersteen gags met een collaborateur in de hoofdrol die Joden uitschudde.

Het geld dat hij daarmee verdiende was mooi meegenomen, maar bijzaak. Hoofdzak was om binnen de mogelijkheden van de gecensureerde pers toch zo veel mogelijk te kunnen tekenen, ongeacht de inhoudelijke of ideologische inslag van het blad waarvoor hij werkte. Hiervoor gebruikte hij actief zijn persoonlijke en professionele netwerk. Binnen dit netwerk bevonden zich heel wat Duitsgezinde personen. Het is dan ook waarschijnlijk dat Vandersteen op die manier in de kringen van Bert Peleman, *Volk en Staat* en *De Nationaalsocialist* terechtgekomen is. Echt anti-Duitsgezind was Vandersteen wellicht niet, dan had hij de tekeningen niet getekend. Onder

invloed van zijn omgeving zag hij waarschijnlijk weinig graten in de Kaproentekeningen. Toch suggereert het gebruik van een pseudoniem dat hij zich niet volledig wilde gelijkschakelen met Kaproen en de boodschap die deze tekeningen uitdroegen. Of was het gebruik van het pseudoniem een beredeneerde zet om later niet gecompromitteerd te kunnen worden? Vandersteen gebruikte wel vaker pseudoniemen, maar meestal waren ze minder consequent en makkelijker te identificeren dan Kaproen. Dit zou ermee te maken kunnen hebben dat niet Vandersteen maar Gard Vanmechelen of Bert Peleman het pseudoniem verzon voor de samenwerking tussen Vanmechelen en Vandersteen. Maar het staat wel vast dat Vandersteen besloot om het pseudoniem aan te houden voor de tekeningen die hij alleen maakte voor *Volk en Staat* en *De Nationaalsocialist* en dat hij de naam Kaproen enkel en alleen gebruikte voor duidelijk pro-Duitse strips.

Doorheen de hele oorlog –en ook daarna- leren we Vandersteen kennen als een man die goed voor zichzelf wist te zorgen en zijn stoute schoenen durfde aan te trekken om de opportuniteiten die hij zag te grijpen. Dat hij daarbij vooruitkeek en goed wist uit welke richting de wind waaide, blijkt uit het feit dat hij in volle oorlogstijd aan de slag kon bij de Duitsgezinde pers maar zich op het moment van de bevrijding al gericht had op mensen die hem na de bezetting aan werk konden helpen.

4. Slot

De ontdekking dat Vandersteen Kaproen was, leidde tot hevige reacties. Het bewees eens te meer dat de Tweede Wereldoorlog en de collaboratie in Vlaanderen nog steeds onverwerkt verleden is. Het debat ging ook niet zozeer over de tekeningen van Vandersteen maar over het ‘recht’ om het verleden op te rakelen, over goedpraten of demoniseren.

Het is natuurlijk de taak van de historicus om het ‘verleden op te rakelen’. Of toch om het verleden te bestuderen om het beter te begrijpen. Het is niet aan de historicus om te veroordelen of te vergoelijken. Het is aan de historicus om een kader te geven en het gebeurde in de juiste tijd en context te plaatsen. Ook de tekeningen van Kaproen moeten binnen de juiste context gezien worden. Enerzijds was het tijdens de Tweede Wereldoorlog moeilijker om te publiceren. Alle bladen stonden onder Duits toezicht. Als Vandersteen zo veel mogelijk wilde tekenen en publiceren, moest dat in door de Duitsers goedgekeurde bladen. Anderzijds bestond binnen die gecensureerde pers een breed gamma van eerder neutrale tot openlijk Duitsgezinde kranten en dagbladen. De stap die Vandersteen zette om te tekenen voor ‘zwarte’ collaboratiekranten zoals *Volk en Staat* en *De Nationaalsocialist*, was niet evident. De stap werd wellicht verkleind door zijn omgeving, maar hij sloot zich daarmee wel aan bij een extreme minderheid van de bevolking. Ook de inhoud van de tekeningen komt ons erg extreem voor. Antisemitisme was echter voor en tijdens de oorlog, zeker in Antwerpen, breder verspreid en algemener dan nu het geval is. De prenten komen op ons – in een post-Holocausttijdperk- dan ook extremer over dan op de lezers van die tijd.

Met het verheerlijken van geweld en het ophemelen de Dietse Militie-Zwarte Brigade stelde Vandersteen zich in dienst van een groepering die zich lieerde met een agressieve bezetter die openlijk de vernietiging van het Europese Jodendom propageerde. Ook al kon niemand

bevroeden wat er in Auschwitz gebeurde, de Antwerpse bevolking wist wel dat de Joden door allerlei verordeningen uit het openbare leven geweerd werden en was vanaf de zomer van 1942 getuige van gewelddadige razzia's tegen Joodse gezinnen.

Was Vandersteen zich bewust van de reikwijdte van zijn tekeningen? Strookten zijn tekeningen wel of niet met zijn opvattingen en had hij problemen met eventuele fricties? Dat zijn belangrijke vragen die mee deel uitmaken van die complexe realiteit die de geschiedenis was, maar waarop historisch onderzoek niet altijd een antwoord kan geven.

VIII. BIBLIOGRAFIE

1. Onuitgegeven bronnen

- Algemeen Rijksarchief Brussel, archief NLVC
Aanvraag voor overplaatsing, 25 juni 1943.
Geneeskundige fiche, Vandersteen Willebrord.
Weddeschalen, 6 november 1943, , Personnel – divers.
Legitimatiekaart, Vandersteen Willy,
Indeeling personeel , Personnel – divers.
Blad der wedden over de maand juli 1943, kaft administratie boekhouding 42-43.
Onderrichten en loonstaten personeel.
Map nr. 38, administratie boekhouding '42-'43 onderrichtingen en loonstaten personeel, bijzondere richtlijnen.
Map nr. 38, dienstnota dd. 19 juli 1944.
Map nr. 38, nota dd. 8 mei 1944 en uittreksel dd. 15 juni 1944.
Map nr. 38, 1942-44 Administratie boekhouding, onderrichtingen en loonstaten personeel, Dienst voor pers en propaganda, 1.
Map nr. 38, 1942-44 Administratie boekhouding, onderrichtingen en loonstaten personeel, Dienst voor pers en propaganda, 4.
- Algemeen Rijksarchief Beveren, archief Winterhulp
Een jaar Winterhulp in de stad Antwerpen.
Map nr. 1695.
Uitgaven, 30 januari 1942, , Kas 10/I 15 januari-21 april 1942 – pakket 141).
Studio Gaston Ebinger, 11 september 1943, PK Antwerpen 2001 C, 1219.
Brief van de redactie van Volk en Bodem aan Standaard Uitgeverij, 4 september 1941.
- Archives de l'Université Libre de Bruxelles, Fonds extérieures, Groupe GIB,
magazine/périodiques, collection du magazine de l'Inno "Entre nous".
- Auditoraat-Generaal, Dossier nummer 32797/45, Vandersteen Willebrord, zonder gevolg.
- Centrum voor Historische Documentatie (CHD) van de Krijgsmacht
Stamboekuitreksel, Inboekingsstukken Vandersteen Willebrord.
Fiche matriculaire Vandersteen Willebrord.
Verslag majoor Meyers, 5 april 1962, LA, dossier 2 D.I.
- Gemeentearchieven Wilrijk, opgezocht door Hugo Cassauwers.
- KADOC, archief Peleman (Afdeling 4: Legerdienst en Tweede Wereldoorlog).
- Privéarchief Erven Vandersteen

Oorlogsdagboek.

Tekeningen oorlogsdagboek.

Karamellenvers, 20 november 1940.

Handgeschreven kopie van de brief van kardinaal Van Roey voorgelezen in alle Belgische kerken op 8 juni 1940.

- Privéarchief Moerloos
Opname *Met wie in de drie*.
Oorlogsdagboek.
Brief van Henri Rossel aan Jean Moerloos, 2 september 1940.
- Privéarchief Van Hooydonck
Brief van Gustaaf Vanderachten (?) aan Peter Van Hooydonck, 12 mei 1992.
Menu, 31 december 1941.
- Standaard Uitgeverij, intern e-mailverkeer tussen 13 februari 2006 en 30 juli 2006.

2. Uitgegeven bronnen

- KAPROEN en ULENSPIEGEL, *Zóó zag Brussel de Dietsche militanten!*, Uitgeverij Volk en Staat, Antwerpen, 1942.
- KAPROEN, “Hier spreekt de Zwarte Brigade-Dietsche Militie”, in: *Volk en Staat*, 19 juni 1942, 1.
- KAPROEN, “Kameraad! Ook uw plaats is in het N.S.K.K. en in de Dietsche Militie-Zwarte Brigade”, in: *Volk en Staat*, 8 september 1942 e.v.
- KAPROEN, “Zelfs bobonne was komen kijken”, in: *Volk en Staat*, 28 juli 1948, 2b.
- KAPROEN, “Zóó zag Brussel de Dietsche Militanten!”, in: *Volk en Staat*, 7 augustus 1942, 3b.
- KAPROEN, “Al is het wel wat kras wij eischen Barrabas”, in: *De Nationaalsocialst*, 6 maart 1943.
- KAPROEN, “Bart de Brigademan: Ook eerlijk kan men handel drijven... men ondervindt het aan den lijvel”, in: *Volk en Staat*, 21 en 22 juni 1942.
- KAPROEN, “Bart de Brigademan”, in: *Volk en Staat*, 13 maart 1943.
- KAPROEN, “Bart de Brigademan”, in: *Volk en Staat*, 3 april 1943.
- KAPROEN, “Goudvisch-idylle”, in: *De Nationaalsocialst*, 16 januari 1943.
- KAPROEN, “Het Groote Offensief”, in: *De Nationaalsocialst*, 6 maart 1943.

3. Interviews

- Interview E. Moerloos, 17 februari 2012.
- Interview M. Ex, 16 februari 2012.
- Interview H. Vandersteen, 21 oktober 2011.
- Interview H. Vandersteen, 10 augustus 2010.
- Interview P. Van Hooydonck, 24 oktober 2011.
- Interview K. Goderis, 2 maart 2012.
- Interview G. Casteleyns, 14 maart 2012.
- Interview K. Schuytjens, 16 december 2011.

4. Literatuur

- [s.n.], "Dossier: De voorzichtige Vandersteen. Deel 4: De geheimzinnige schuilnamen", *Brabant Strip Magazine*, 57, 1998, 18-21.
- BAUDART, Sebastien, *Stripverhalen in de Belgische dagbladen (1945-1950). Inventaris en politiek-maatschappelijke analyse, onuitgegeven licentiaatsverhandeling*, Vrije Universiteit Brussel, 2003.
- BEYEN, Marnix, "Bert Peleman", in: SIMONS, Ludo (red.), *De Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, Tielt, Lannoo, 1998.
- BEYEN, Marnix, *Held voor alle werk. De vele gedaanten van Tjil Uilenspiegel*, Antwerpen, Houtekiet, 1998.
- BUYST, Erik, *An economic history of residential building in Belgium between 1890 and 1961*, Brussel, Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten, Brussel.
- DE BENS, Els, *De Belgische dagbladders onder Duitse censuur (1940-1944)*, Antwerpen, Nederlandse Boekhandel, 1973.
- DE SCHUYTENEER, Jeroen, *De eigentijdse samenleving in de Vlaamse School*, Universiteit Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 2000.
- DE VOS, Luc e.a., *België tijdens de Tweede Wereldoorlog, Deel 10: Mei 1940, van Albertkanaal tot Leie*, Kapellen, DNB/Uitgeverij Peckmans, 1990.
- DE WEVER, Bruno, "Dietse Militie-Zwarte Brigade" in: SIMONS, Ludo (red.), *De Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, Tielt, Lannoo, 1998.
- DE WEVER, Bruno, "VNV" in: SIMONS, Ludo (red.), *De Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, Tielt, Lannoo, 1998.

- DE WEVER, Bruno, *Greep naar de macht: Vlaams-nationalisme en Nieuwe orde, het VNV, 1933-1945*, Tielt, Lannoo, 1994.
- DUMOULIN, Michel e.a., *Nieuwe geschiedenis van België, vol. 2 1905-1950*, Tielt, Lannoo, 2006.
- GYSELINCK, Sophie, “Vrijwillige Arbeidsdienst voor Vlaanderen (1940-1944)”, in: ODIS, Record Last Modified Date: 8 oktober 2011, Record nr. 7923.
- HELLEMANS, Hanne, *Zij die verloren zijn, zullen niet vergeten worden*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Universiteit Gent, 2002.
- HUYSE Luc en Steven DHONDT, *Onverwerkt verleden. Collaboratie en repressie in België, 1942-1952*, Leuven, Kritak, 1991. ,
- LEFÈVRE, Pascal, e.a., “De doorbraak van de strip als populair medium in de Vlaamse pers van de jaren dertig”, *Tijdschrift voor Mediageschiedenis*, 11/1, 2011, 5-24.
- MARTIN, Dirk, “Archief V.N.V.”, in: *Reeks Inventarissen, 17*, Navorsings- en studiecentrum voor de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog, Brussel, 1985.
- SAX, Aline, *Voor Vlaanderen, Volk en Führer: de motivatie en het wereldbeeld van de Vlaamse collaborateurs tijdens de Tweede Wereldoorlog, 1940-1945*, Antwerpen, Manteau, 2012.
- SMITS, Jean, “Dossier 40-45: De politieke achtergronden van collaborerende tekenaars, *Brabant Strip Magazine*, 59, 1998, 8-25.
- VAN CAUSENBROECK, Bernard, “De Nationaal-Socialist”, in: SIMONS, Ludo (red.), *De Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, Tielt, Lannoo, 1998.
- VAN DEN WIJNGAERT, Mark, “De politiek van het minste kwaad. Het bestuur van de secretarissengeneraal tijdens de Duitse bezetting 1940-1944”, *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 105 (afl. 2), 1990, 265-279.
- VAN DONGEN, Hildegard, *Winterhulp 1940-1944: aspecten van de voedselvoorziening en de hulpverlening in de bezettingstijd*, Universiteit Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 1983.
- VAN HOOYDONCK, Peter, *Biografie. Willy Vandersteen. De Bruegel van het beeldverhaal*, Antwerpen, Standaard Uitgeverij, 1994.
- VAN HOOYDONCK, Peter, *De Tuftuf-Club*, 1, 1996.
- VAN HOOYDONCK, Peter, *De Tuftuf-Club*, 3, 1997.
- VAN HOOYDONCK, Peter, *De Tuftuf-Club*, 4, 1997.
- VAN HOOYDONCK, Peter, *De Tuftuf-Club*, 7, 2001.

- VANDEN DAELLEN, Veerle, *De heropbouw van de joodse gemeenschap in Antwerpen na de Tweede Wereldoorlog*, proefschrift voorgelegd tot het behalen van de graad van Doctor in de Geschiedenis, Universiteit Antwerpen, 2006.
- VRANKEN, Patrick, “Dossier: De voorzichtige Vandersteen. Deel 1: Journalistische collaboratie en repressie”, *Brabant Strip Magazine*, 51, 1997, 12-16.
- VRANKEN, Patrick, “Dossier: De voorzichtige Vandersteen. Deel 2: De goeden en de slechten”, *Brabant Strip Magazine*, 53, 1997, 11-13.
- VRANKEN, Patrick, “Dossier: De voorzichtige Vandersteen. Deel 5: Vroeger was hij zeer Vlaamsgezind”, *Brabant Strip Magazine*, 59, 1998, 24-27.
- VRANKEN, Patrick, “Hoe de Belgische strip in een stroomversnelling geraakte...”, *Brabant Strip Magazine*, 59, 1998, 4.
- WOUTERS, Nico, *De Führerstaat: overheid en collaboratie in België (1940-1944)*, Tielt, Lannoo, 2006.

5. Pers

- [s.n.], “Van eigen bodem”, in: *Ons Volk*, 5 januari 1947.
- [s.n.], “Willy Vandersteen dan toch geen antisemiet?”, in: *De Standaard*, 11 oktober 2007.
- [s.n.], “geen titel”, in: *Het Belang Van Limburg*, 17 december 2005, 11.
- BEX, Jan, “Holocaustrel rond Sus en Wis”, in: *Het Belang van Limburg*, 5 maart 2005.
- BEX, Jan, “Onderzoek naar oorlogsverleden Willy Vandersteen”, in: *Gazet van Antwerpen*, 17 december 2005, 1.
- BEX, Jan, “Veel tekenaars en maar één naam”, in: *Het Belang van Limburg* en *Gazet van Antwerpen*, 16 juni 2007.
- DE WEYER, Geert, “Eerste fase onderzoek naar oorlogsverleden ‘Suske en Wiske’-tekenaar afgerond”, in: *De Morgen*, 21 februari 2006, 17.
- MAQUOI, Evi, “geen titel”, in: *Het belang van Limburg*, 4 oktober 2007.
- VAN DE GRIEND, Robert, “Suske en Wiske en de dampende doofpot. Het dubieuze verleden van Willy Vandersteen”, in: *Vrij Nederland*, 7 mei 2005.

6. Website

- www.18daagseveldtocht.wikispaces.com, geraadpleegd op 27 maart 2013.

IX. DANKWOORD

Voor het onderzoek naar Willy Vandersteen hebben we de hulp gekregen van heel wat mensen, die we hier dan ook graag willen bedanken: Helena Vandersteen en Peter Van Hooydonck voor het verlenen van toegang tot hun privé-archieven, Karel Schuytjens en zijn echtgenote, Gerda Casteleyns en haar echtgenoot, mevrouw Moerloos, Monique Ex en Koen Goderis voor hun interviews, de medewerkers van het Algemeen Rijksarchief in Brussel – met Luc Vandeweyer en Filip Strubbe in het bijzonder, Bart Willems van het Rijksarchief in Beveren, Frederic le Grelle van Engetrim, Gert De Prins van de Federale Dienst voor Oorlogsslachtoffers, Regina Sluszny van vzw Het Ondergedoken Kind, Hugo Cassauwers van de Heemkundige Kring Wilrica, de medewerkers van het Centrum voor Historische Documentatie van de Krijgsmacht, van het Auditoraat-Generaal, van de ULB en van het KADOC.

Tot slot wensen we ook de medewerkers van WPG te bedanken voor de hulp en ondersteuning bij het onderzoek en alle mensen die ons gecontacteerd hebben met tips over mogelijke getuigen en onderzoekspistes.

GEHEUGEN COLLECTIEF VZW
HISTORISCH ONDERZOEKSBUREAU

COLOFON

Geheugen Collectief vzw
Fruihoflaan 116/34
2600 Antwerpen
Ondernemingsnummer:
0816.853.628

www.geheugencollectief.be

Dit rapport werd opgemaakt door
Aline Sax en Veronique Van Humskerke,
onderzoekers van Geheugen Collectief
in opdracht van WPG Uitgevers België.

© Geheugen Collectief vzw 2013